

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО

в дошкільному закладі

А.М. БОГУШ
Н.В. ЛИСЕНКО

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО в дошкільному закладі

УКРАЇНСЬКЕ НАРОДОЗНАВСТВО

в дошкільному закладі

“ВИЩА ШКОЛА”

Розділ X

МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОДИННИМИ СТОСУНКАМИ ТА СІМЕЙНИМИ ТРАДИЦІЯМИ В УКРАЇНІ

§ I. Ознайомлення дітей із сімейними стосунками

Першоосновою життя на землі є сім'я. Сім'я — це об'єднання людей, що ґрунтується на шлюбі або кровній спорідненості, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю. Сім'я в Україні завжди розглядалась як святиня. «Без сім'ї нема щастя на землі», — мовиться у народному прислів'ї.

Шанобливе ставлення народної педагогіки до сім'ї оспіване у піснях, де члени сім'ї, сімейна трійця образно порівнюються з красним сонцем, ясным місяцем та зірочками на небі. Як без небесних світил неможливе життя на Землі, так неможливе воно і без сім'ї.

Високо оцінював сім'ю як осередок суспільного виховання В. О. Сухомлиийський: «У сім'ї шліфуються найтонкіші грані людини — громадянина, людини — трудівника, людини — культурної особистості.

Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладаються коріння, з якого виростають потім і гілки, і квітки, і плоди. Сім'я — це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави»¹.

Сім'я має свої функції, чітку структуру із взаємопов'язаними компонентами. .

Провідною функцією сім'ї є відтворення людського роду та виховання дітей.

Сім'я є спорідненим соціальним осередком.

Спорідненість — це зв'язок між людьми, зумовлений спільністю їхнього походження, що виникає на основі відношень шлюбу і споріднення².

Сьогодні в Україні поширено два типи сімей: 1) малі індивідуальні (чоловік та жінка або чоловік, жінка й діти); 2) складні нерозділені (прадід, прабабуся, батьки, молода сім'я, одна чи більше). На жаль, складні сім'ї існують лише в

¹ Сухомлиийський В. О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — С. 22.

² Див.: Пономарьов А. П. Сім'я і родинна обрядовість // Культура і побут українського народу. — К., 1991. — С. 147.

карпатському регіоні та в далеких селах. У містах переважають сьогодні однодітні сім'ї.

Започатковує сім'ю офіційна церемонія союзу чоловіка та жінки, тобто шлюб. Суспільною формою скріплення шлюбу є весільний обряд. Кожний народ має свої весільні обряди. Має їх і український народ. Здавна засилали сватів до молодої, яка в разі згоди виносила рушник, у разі відмови — гарбуз. Звідси й примовка «на рушничок стати (одружитися), тоді не розлучить ні батько, ні мати». Молодята запрошували гостей на весілля: «Просили мати, просили батько, і ми вас просимо: приходьте на хліб, на сіль, на весілля». Пекли весільний коровай, прибирали весільне деревце, співали весільні, обрядові пісні, водили танок. Молодих вінчали у церкві, останніми роками закріплювали шлюб у відповідних офіційних органах. Виникало нове «родинне свояцтво» (М. Г. Стельмахович).

Ідеальна сім'я створюється на основі кохання двох людей протилежної статі. Подружня пара — це вісь сім'ї. Вона започатковує виникнення нового життя, продовження роду, дітей. Хороша сім'я, коли чоловік та жінка живуть у мирі та злагоді. Про це йдеться й у багатьох прислів'ях.

На батьків покладений обов'язок виховувати дітей. По сім'ї судять і про дітей: «який батько, такий син», «яка мама, така сама», «які самі, такі й сини». Отож, майбутнє нашої країни в руках «батьківської педагогіки», як образно назвав її В. Сухомлинський. «Без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї, — писав він. — Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них — її коріння і джерело»¹.

Своєрідна етимологія слів *батько* й *мати*, які в українській мові відрізняються синонімічною різноманітністю.

Чоловіка у шлюбній парі найчастіше називають *батьком*. Це офіційна назва. Діти ж звертаються до батька ласкавими словами: *нянью, неньо, нянько, тато, дядьо (дєдьо), отець, батечко, батенько, татусь, татунечко, татуньо, батей-ко*. Від слова *батько (отець)* походить слово *батьківщина (вітчизна)*, а також *батьківщина* — спадщина від батьків².

Мати, матір, мама, няня, ненька, матуся', матінка! Цими словами звертаються до матері, жінки. Все найрідніше.

¹ Сухомлинський В. О. Батьківська педагогіка. — К., 1978. — С. 21. ^

Див.: Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К., 1985. — С 131-132.

найдорожче, наймиліше увібрало в себе це дивовижне, містке, сонячне слово, перше слово, яке з радісною усмішкою вимовляє дитина, пише М. Г. Стельмахович. Походить воно від дитячого лепету «ма-ма-ма». Ідеал матері, яка носить дитину під своїм серцем і народжує її, зігріває теплом, ласкою і палкою любов'ю, виховує в ній доброту і світлий розум, плекає чуйність і доброзичливість, широко втілений в українському фольклорі¹.

Чуваші називають матір *богинею роду*, у нас в Україні — *берегинею*.

Рідна мати — «перший педагог, від якого розпочався родовід, вихователь та й саме виховання, і її ніким замінити не можна»². Мати любить своїх дітей особливою, материнською любов'ю, вона задля дитини віддасть остайшій шматок хліба, а в разі потреби — і життя. Це образно відбито у прислів'ях та приказках: «Любов матері безмежна», «Дитина плаче, а матері боляче», «у дитини заболить пальчик, а у матері — серце».

Сподвижницька любов матері до дітей, як зазначає М. Г. Стельмахович, стала вершиною гуманності в народній педагогіці, а мадонна з маленькою дитиною на руках — святою.

Усе це так, проте материнська любов, як і любов батька, не повинна бути сліпою. Дитину потрібно не тільки любити, а й виховувати, поважаючи її особистість. Добре, коли батьки користуються авторитетом серед дітей. Справжній авторитет батьків визначається не тільки їхнім ставленням до дітей, а насамперед стосунками між жінкою та чоловіком, їхнім ставленням один до одного та до своїх громадських обов'язків, до праці, до сусідів, до друзів.

Традиційна дошкільна педагогіка зазначає, що батьківський авторитет залежить від єдності вимог батька й матері до дітей та від уміння вдало використовувати свою батьківську владу. Батьківський авторитет має свій зворотний бік: як батьки ставляться до дітей, так і діти будуть ставитися до своїх батьків.

У дітей свій обов'язок — любити й шанувати батьків. Народ заклав ці невмирущі сентенції у прислів'ях: «Шануй батька й неньку, то буде тобі скрізь гладенько», «Як батька покинеш, то й сам загинеш». Невдячність дітей до батьків суворо засуджується у моральному кодексі нашої педагогіки.

Шанобливе ставлення дітей до батьків та вияви їхньої невдячності з наступним осудом описано в багатьох творах

¹Див.: Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К., 1985. — С 134.

² Там само.

художньої літератури (В. Осєєвої «Сини», В. Сухомлинського «Сьома дочка» та ін.).

Традиційною формою звернення дітей до батьків в українських сім'ях було шанобливе «Ви»: «Казали батько, казали мати...»

До складу сім'ї входять бабуся, дідусь, сестри та брати. Вони теж беруть участь у вихованні дітей. Дідусь та бабуся — це супутники дитинства. Майже кожна доросла людина згадує з особливою теплотою дідусеві оповідки та перекази й бабусині казки, життєві поради, приповідки. Дідусь та бабуся вчать дитину життєвої мудрості, передають свій досвід життя.

Добре, якщо у сім'ї і батьки, і дідусь та бабуся живуть у злагоді, шанують одне одного, виховують дітей єдиними вимогами, не перекладають цю нелегку справу один на одного. Батьки до того ж учать шанувати дідуся та бабусю.

Особливе ставлення склалося у народній педагогіці до дітей-сиріт. У прислів'ях та приказках висловлюється співчуття до таких дітей: «Сироту лають і б'ють та плакати не дають», «Сиротою жити — сльози лити», «Сироті хоч з моста та в воду», «За сиротою журба за журбою». Здавна в Україні дівчаткам-сиріткам надягали особливий віночок з блакитними стрічками, щоб кожний чим міг допомагав цій дитині.

Дітям-сиротам призначають названих батьків. Названий батько — це чоловік, який узяв на виховання чужу дитину за свою; названа мати — це жінка, яка взяла на виховання чужу дитину.

В останні роки у рамках Дитячого фонду почали відкриватися сімейні дитячі будинки, в яких названі батьки беруть на виховання 8—10 чужих дітей, виховуючи їх разом із своїми. Звідси й поняття: названий син, названа дочка.

Брати та сестри — люди рідні по крові, вони також піклуються один про одного, допомагають меншим.

Названих братів називають побратимами, а названих сестер — посестрами. Якщо вже утворилася така сім'я, то названі батьки повинні піклуватися про названих дітей як про своїх рідних, а названі діти — шанувати та поважати своїх батьків. На жаль, не завжди так буває в житті.

Про це добре розповідається в українській народній казці «Названий батько», яку обов'язково слід прочитати дітям, пояснюючи слова «названий батько», «названа мати».

Усі варіантні програми виховання дітей у дошкільному закладі передбачають ознайомлення дітей із сім'єю та її чле-

нами. Наводимо зміст ознайомлення дітей із сімейними стосунками за програмою з народознавства*.

Мати (мама, ненька, матуся, матінка) — берегиня роду, продовжувачка роду. Мати виношує дитину під серцем, народжує на світ, зігріває теплом, ласкою, піклується про дітей, виховує їх.

Батько (тато, батечко, батенько, татусь, татунечко) — піклується про дітей, про жінку-матір. Від слова «батько» походить слово «батьківщина» (вітчизна) та «батьківщина» (спадщина від батьків).

Український народ на знак глибокої поваги дітей до своїх батьків вчить звертатися до батьків ввічливою формою «Ви» (*Ви — тато, Ви — мамо*). Це давня народна українська традиція.

Брати, сестри — люди, рідні по крові, піклуються одне про одного, старші допомагають батькам виховувати молодших.

Побратим, посестра — це щирі, добросердні люди, які завжди допомагають порадою, знаходяться поруч у скрутні хвилини життя.

Орієнтовна тематика занять з ознайомлення дітей із сімейними стосунками. Молодша група: «Неня моя рідна», «Татусю рідненький», «Братики й сестрички», «Моя сім'я», «У сімейному мирі та злагоді».

Середня група: «Хто у світі наймиліший?», «Разом з батечком», «Гостинність дідуся та бабусі», «Сестри (братики) мої милі», «Рідні мої, любі мої».

Старша група: «Мої батьки», «У колі сім'ї», «Названі батьки».

Підготовча до школи група: «Мати — берегиня роду», «Батьківські турботи», «Нічого кращого немає, як тая мати молодая...», «Навчу я маленького братуся (сестричку)...».

Орієнтовні конспекти занять

Тема: «Моя сім'я» (друга молодша група)^.

З а в д а н н я: Дати дітям первинні уявлення про сім'ю як таку, про її склад. Виховувати любов і повагу до рідних.

М а т е р і а л: макет квітки, на пелюстках і всередині якої — невеличкі конвертики або розрізи, куди вкладають зображення дорослих і дитини.

* *Мій рідний край, моя земля* // Українське народознавство у дитячому садку. - О., 1993. - С 11-13.

^ Див.: *Макаренко О.* Роде наш красний // Дошк. виховання. — 1991. - № 9. - С 8.

Хід заняття: Вихователь організовує дітей, повідомляє, що сьогодні йтиме мова про сім'ю, читає вірш М. Підгірянки «Мама».

— Діти, про кого я прочитала вірш? Так, про маму. Вона найдорожча, найлюбіша для вас. Про маму є дуже багато пісень, віршів. А знаєте, чому? Справді, мама завжди поруч з вами. Що вона робить? Так, і їсти готує, і пере, і прасує, і шие. А коли ви хворі, як допомагає вам мама? Хто з вас знає інший вірш про маму? (Діти розповідають.) Ось ми й поговорили про одного члена сім'ї. Про кого?

Вихователька викладає па одній пелюстці малюнок: мама біля дитячого ліжечка. Потім запитує дітей, хто разом з мамою створює затишок удома, у кого сильні, майстрові руки. Пропонує розглянути картинки про татову роботу, викладає на іншій пелюстці відповідний малюнок.

— А тепер послухайте ось такі лагідні слова:

Мій дідусь старенький,
Як голуб сивенький, По
садочку ходить І мене,
малого, Онученька
свого, За рученьку
водить. По садочку
ходить, Яблучка
знаходить. Ще й дає
горіхи Мій дідуньо
милий, Як голубчик
сивий, З ним — багато
втіхи.

М. Підгірянка

— Про кого йдеться у вірші? З ким із вас у сім'ї живе дідусь? Хто розповість про нього?

Діти розповідають. На пелюстці викладається малюнок: дідусь порається біля вуликів.

— А ще про кого із членів сім'ї ми не згадали? Хто вам і теплі рукавички зв'яже, і казку розкаже? Так, бабуся. Дуже добре, коли бабуся з вами. Разом з нею завжди затишок, у хаті завжди пахне пиріжками. (З допомогою дітей на пелюстці викладається малюнок.) А якщо бабуся не живе з вами, як можна її бачити? Так, треба часто відвідувати її, щоб вона раділа зустрічам. Ось як, наприклад:

Іде віз з гори в долину
До бабусі на гостину.
Іде батько і матуся, Іде
тітка Олюся, Іде
Юрчик-синочок —

Гостей повний візочок. А
бабуся старенька Любим
гостям раденька, Любих
гостей вітає, Хлібом-медом
приймає.

— Ось бачите, яка вона — сім'я: і мама, і тато, і бабуся, і дідусь. А ще в декого з вас є братики і сестрички. Всі вони — сім'я. (Викладає всередині квітки зображення дитини.) Сім'я повинна бути дружна і міцна — тоді вона гарна, як наша квітка.

Тема: *«Сім'я»* (середня група.).

З а в д а н н я : Розширити знання дітей про сім'ю, її склад, взаємостосунки в сім'ї. Виховувати взаємоповагу один до одного.

С л о в н и к : *сім'я, тато, матуся, дідусь, бабуся, син, донька, онуки.*

М а т е р і а л : фотографія родини вихователя, хутряний одяг.

Х і д з а н я т т я ' : Вихователь садить дітей навколо себе, показує фотографії членів своєї сім'ї і говорить:

— Це моя родина. Це моя мама, а це — тато. Ось це — дідусь, бабуся, мої молодша сестра і старший брат.

Діти мають повторити ці слова. Якщо у вихователя є діти, він показує їхні фотографії, називаючи: це моя донька, а це — синок.

Вихователь пропонує дітям гру. Звертається до будь-якої дитини і каже: «Тетяно, ти будеш начебто вихователю. (Називає її ім'я і по батькові.) Будеш брати ці фотографії і розповідати дітям про них так, як я».

— Тепер пограємо так. Ми всі — одна велика дружна родина. У нас є і тато, і мама, і дідусь, і бабуся, братики і сестрички, онуки й онучки. Я буду бабуся. А ти будеш хто? (Запитує кожного з дітей.)

Далі вихователь розповідає:

— Коли я була маленька, мені бабуся розповідала казки. (Запитує когось із дітей, чи розповідала йому бабуся казки.) А мама, коли вкладала мене спати, завжди співала колискові пісні. Я й зараз пам'ятаю колискову «Котику сіренький».

Ця колискова знайома дітям. Вихователь пропонує заспівати її.

Фізкультхвилинку можна провести так.

Вихователь говорить:

— Мій дідусь дуже любив гратися зі мною й моїм брати ком. Він виходив у іншу кімнату, одягав кожух і ставав ніби

' Хорошковська О., КудзЛсіна Н. Програма та методичні рекомендації з розвитку українського мовлення. — К., 1992. — Ч. 2. — С. 30.

ведмедем, а потім ловив пас, а ми тікали. Ось і зараз ми так пограємо. Ти (називає ім'я хлопчика) будеш дідусем. (Веде його в іншу кімнату, дає йому якийсь волохатий одяг, і той, загорнувшись, починає ловити дітей. Всі тікають).

Потім вихователь знову збирає дітей біля себе й проводить бесіду:

— Дітки, а хто вас у сім'ї найбільше любить? А хто спати вкладає? Хто пісні колискові співає? Зараз ми вивчимо невеличкий вірш про маму і навчимося її ласкаво називати. Послухайте і запам'ятайте, як названо маму.

Вихователь читає вірш В. Гринько «Мама». Пояснює слово «немовля» — це дитина, яка ще не ходить, а лежить у колисочці.

§ 2. Ознайомлення дітей з родиною, родоводом

Рід. Родина. Родовід. Це культові поняття нашого народу, це святиня, про яку складено чимало приказок і прислів'їв: «З роду в рід», «Так на роду написано», «Який рід, такий плід», «Без роду немає народу», «Роде мій красний, роде мій прекрасний».

Що ж означають для нас ці святі слова?

Рід — це кілька поколінь, які походять від одного предка.

Родина — група споріднених людей, яка складається з жінки, чоловіка, дітей, бабусі, дідуся, що живуть разом.

Родовід — це рід з усіма родичами та свояками, це родинний куш, родинне деревце, яке повинен знати й шанувати кожний його член.

Останнім часом вживається і більш широка поетизована назва родоводу — Берегиня. «Мамина пісня, батькова хата, дідусева казка, бабусина вишиванка, добре слово сусіди, традиційний звичай взаємодопомоги — толока, незамулепа криниця, з якої пив воду філософ чи мандрівник, задовніла пам'ятка на околиці села чи урочище, з котрим пов'язане наше історичне минуле, дядькова будьонівка, що висить над ліжком, або ж прибережені в осідлі жорна, що годували в тяжке лихоліття народних месників та сирітських дітей, портрет на стіні найдорожчої людини, ножухлий від часу лист-трикутник, що зберігся у прискринку, — пише в. Скуратівський, — все це наша родовідна пам'ять, наші непересічні символи, наша історія, може, почасти й сумна, але в основі своїй велична і всестверджуюча. Не вивітрити з пам'яті, зберегти ці символи людського духу від забуття й байдужості, зробити набутком для наших дітей і нащадків — саме це й осимволізовує Берегиня»¹.

¹ Скуратівський В. Берегиня. — С. 10.

Берегти свій рід, свій родовід, пам'ять про нього — одне із завдань і в дошкільній педагогіці. Зацікавленість історією родоvodu, повага до нього не приходять самі собою, їх потрібно виховувати, підтримувати добрими справами як у сім'ї, так і в дошкільному закладі.

Є родини, які мають багато родичів, яких діти іноді й не знають, бо дорослі не завжди родичаються. Народна родинна педагогіка склала чималий словник для позначення сімейно-родинних відносин та стосунків. З ними потрібно познайомити і дітей. Для цього сім'ї одного роду повинні спілкуватися між собою, підтримувати теплі родинні стосунки: зустрічати сімейні та народні свята, обговорювати родинні справи, допомагати одне одному, привчати і прилучати до цього дітей ще змалку. Про це йдеться і в народних прислів'ях: «З'їжджається рід до роду на любую розмову», «Свого домагайся, роду не цурайся», «Хто роду відречеться, того й рід відрече».

Скільки б не розповідали дітям про родовід, але якщо в сім'ї немає традицій, не зберігаються сімейні реліквії, листи, рушники, одяг, вони виростуть без поважного ставлення до батьків, до старших.

Про це з сумом розмірковує засновник сучасного українського народознавства В. Скуратівський: «... чи в багатьох сучасних сім'ях знайдеш на стіні батьківські фотокартки. Зате скільки співаків, футболістів, колекцій етикеток з-нід винних пляшок і цигаркових коробок! Старі фотокартки близьких людей припадають... пилюкою в безладно напханих альбомах, а прибраний домотканим рушником портрет батька чи мами вважається ознакою старомодності, несмаку. Еталоном комфортності, обличчям сучасної оселі стало натомість масове колекціонування кришталю, пеужиткового посуду, розкішних меблів...»¹.

Вивішені на стіні портрети родоvodu — це не просто родинна традиція, це і пам'ять про тих, хто творив історію, з кого треба брати приклад, який би успадкували наші діти.

Дехто з молодих нехтує листами від батьків, прочитає й тут же розірве та викине. Скільки тих дорогоцінних листів чи вітальних листівок валяється на смітниках, підвіконнях поштових відділень, у шухлядках гуртожитків. Неповага до листів — це обличчя нашої культури, це і наше ставлення до родоvodu, пам'ять про нього.

Батьки, як і всі люди, смертні. Прийде час, батьків не стане, крім спогадів має бути й «речове свідоцтво» про тих, хто жив,

¹ Скуратівський В. Березина. — С. 54.

кого мають згадувати й шанувати нащадки. Такими речовими спогадами є листи, фотографії, особисті речі.

У сільській місцевості літні люди й сьогодні мають традиційні українські скрині з вишитими рушниками, а серед них — обов'язково родинний, особливо шанований рушник-спадкоємець, традиційний український одяг, родовідні документи та фотографії.

Одним із суттєвіших прорахунків сучасної родинної педагогіки, на думку В. Скуратівського, є те, що ми на якомусь етапі знехтували окремими традиційними формами, свідомо чи несвідомо відмовились від усталеного й випробуваного досвіду і за це маємо розплачуватися вульгарними автографами, вишкрябаними на стінках історичних пам'яток, зневажливим ставленням до найсвятішого — хліба, панібратським «ти» зі старшими й батьками.

Якими ж шляхами прилучати дітей до вшанування свого роду?

Ефективним засобом такого родинного виховання є національні свята, звичаї, традиції, в обрядовості яких закладено шанування свого роду. Це традиційні храмові свята, на які обов'язково збирається вся родина. За стіл сідають усі: і діти, і старі, і молоді.

На Святвечір перед Різдвом кожний має бути вдома, з рідними та близькими, якщо ж десь забариться, то буде «по-невірятись поміж людей цілий рік». Різдвяний Дідух-сніп — це не що інше, як символ далекого предка з надією, що цей «родоначальник працею посприє, аби сім'я мала хліб і статки, радісне життя»¹. А малечі Дідух приносить подарунки, ласощі, сховані батьками у святковий сніп.

Був в Україні ще один нині забутий звичай. На Різдво посеред святкового столу ставили Деревце як уособлення Древа життя, родини, вічності людського роду й життя на землі. Таке родинне Деревце робили із стебел та колосся пшениці, обвішували як символ сімейного добробуту, радісного святкового настрою.

Це й Великодні традиції родинних розговин, коли після відвідування храму вся родина збиралась до батьків, старіших роду. Та й сучасні традиції відзначати родинною, разом з усіма родичами дні народження, хрестини, інші свята.

Протягом перебування дітей у дошкільному закладі потрібно викликати у них інтерес до свого родоводу. Бажано, щоб кожна дитина по закінченні перебування у дошкільному

¹ *Стельмахович М. Г. Українці про сім'ю, рід і родинне виховання // Дошк. виховання. — 1992. — № 12. — С. 7.*

закладі мала свій альбом — родовід чи родинне деревце, — виготовлений своїми руками під керівництвом вихователя. А в ньому — фотографії прадіда, прабабку сі, дідуся, бабусі, батьків, братів, сестер, родичів.

Нехай стануть шанованими гостями у дошкільних закладах прабатьки, дідусі, бабусі та й самі батьки. Зустрічі з ними напередодні національних свят, їхні розповіді обов'язково викличуть у дітей інтерес до історії родоводу та всього українського народу.

У кожній віковій групі доцільно провести серію спеціальних занять. У молодшій групі: «Чиї ми онуки?»; у середній: «Хто найстарший у сім'ї?», «Що я знаю про своїх бабусю та дідуся?»; у старшій групі: «Про що розповідають фотографії?», «Мої прабатьки», «Батьківська родина», «Родинне деревце», «Скільки братів, сестер, онуків, правнуків?», «Хто я, з якого роду?», «Матусина родина», «Чи знаєш ти своїх родичів?»; у підготовчій до школи групі: «Мій родовід», «Нашому роду нема переводу», «Батьківська спадщина». Наводимо орієнтовні конспекти занять.

Тема: «Родовід» (старша група).

З а в д а н н я: Продовжувати формувати поняття про сім'ю: родину, рідню. Знайомити з ремеслами, якими займалися прародичі: вишивання, плетіння, вироби з глини, обробка дерева. Виховувати почуття гордості за людські вмілі руки.

М а т е р і а л до заняття: вишивані серветки, рушники, дерев'яні шкатулки, глиняні вироби. Сюжетні картинки із зображенням людей різних професій.

Х і д з а н я т т я: Вихователь читає вірш Т. Г. Шевченка «Садок вишневий коло хати...».

— Діти, в цьому вірші є слова: «Сім'я вечереє коло хати...». Хто з вас скаже, що означає слово «сім'я»? Хто входить до складу сім'ї? Так. Правильно. До складу сім'ї входять мама, тато, братики, сестрички, дідусі, бабусі. Все це сім'я, рід, родина. В сиву давнину кожна дитина повинна була знати, чим займаються її тато, мама, дідуся, бабуся. А якщо хтось не знав, то це був великий сором. От і ми з вами сьогодні поговоримо про те, де працюють ваші тата, мами. Хто розповість? Підходьте до столу. Беріть картинку, яка допоможе вам краще розповісти про роботу тата, мами, про їх професії. (Діти розповідають.)

— Старші люди люблять згадувати свої молоді літа: як вони розважалися, в які ігри грали, яких пісень співали. А до розповіді докинуть ще й дотеп якийсь, прислів'я народне чи

¹ Див.: Макаренко О. Народознавство в дитячому садку. — Т., 1991. С. 37-38.

приказку. Дослухайтесь, запам'ятовуйте, діти, бо це наше багатство. Я б могла вам, діти, розповісти багато чого про наших бабусь і дідусів, але хочу, щоб ви самі про це дізналися від них самих або від ваших батьків, щоб ви краще знали історію сім'ї, своєї родини. А зараз я вам, дітки, розповім один старовинний звичай, називається він «Збирати росу».

Це родинний звичай. На початку травня селяни виходили «збирати росу». Як правило, вдягали святковий одяг, брали їжу і вдосвіта сходилися до одного з сусідів. Як прокидалося сонечко, вирушали в поле. Йшли попарно — чоловік і дружина, хлопчик і дівчинка. Дорогою, за звичаєм, не розмовляли, а як траплялися стрічні, то віталися лише поклоном.

Біля ниви розстеляли скатертину і виставляли сніданок. Господар з хлібом на вишитому рушнику запрошував усіх тричі обійти житні сходи. Потім скроплювали один одного росою, бажаючи міцного здоров'я та щастя. Дітям окремо приказували: «З роси та води вам!» Тоді ж збирали у долоні росу і зливали в пляшечки, щоб вигоювати нею рани.

— Діти, а ось у мене на столі лежать вишиті рушники, серветки. Можливо, хтось із членів вашої сім'ї теж вишиває. Хто розповість? (Діти розповідають.)

— А ось подивіться, які гарні вироби із дерева. Тут і шка-тулки, і дерев'яні ложки. А нумо, подумайте і скажіть, хто з вашої родини вміє виготовляти такі вироби.

Діти розповідають, демонструючи вироби членів своєї родини. Аналогічно розповідають і про інші вироби.

— Ось, діти, ми з вами поговорили про ваші сім'ї. Почули, які працюючі люди живуть у них, як гарно вміють працювати, які гарні вироби вміють робити, які це дружні сім'ї.

Протягом багатьох років люди навчалися спостерігати, запам'ятовувати, і буде дуже прикро, якщо ми не продовжимо цієї традиції, якщо дідусі і бабусі навічно заберуть із собою багато з тих скарбів і тієї мудрості, які жили у народі з давніх-давен.

Це буде гарна пам'ятка не тільки про свій родовід, а й повага до нашої історії. Адже раніше в Україні було за честь і обов'язок знати свій родовід до сьомого коліна.

Тема: *«Зростай, родинне деревце!»*[^].

Завдання: Викликати у дітей стійкий інтерес до найближчого соціального оточення — сім'ї та родини. На основі інтересу закріпити й узагальнити відомості про третє і, по можливості, четверте покоління родини.

[^] Кравчук в. є. Народознавство у дитячому садку. — Т., 1991. 52-55.

Діти повинні знати не лише своїх батьків (по батькові, вік, професія), а й родичів третього покоління — дідуся і бабусі, по можливості, і четвертого — прадідуся і прабабусі.

Навчити дітей звертатися до старших членів сім'ї на «Ви» — як за національною ознакою українського народу. Навчити узагальнювати свої знання про родину у малюнкові-моделі «родинного деревця».

Розвивати елементи логічного мислення, допитливість, зв'язне монологічне мовлення, збагачувати і зміцнювати пам'ять, розвивати чуйність, доброзичливість, гуманізм та милосердя.

Виховувати у дітей елементи народного світосприймання, формувати соціальну активність, народні етичні норми щодо старших та молодших родичів, членів сім'ї.

М а т е р і а л до з а н я т т я : зразок «родинного деревця» Василька Стригуна, програвач, платівка «Ой роде наш красний», магнітофон, запис української народної пісні «Повів Івасько коня до води» у виконанні матері Василька, родинні реліквії сім'ї Стригунів: фартух-запаска, рушник, обрус, підкова, дитяча домоткана вишита сорочка, бойові нагороди, текст гри «Варена рибка», аркуші паперу, олівці, фломастери, мольберти.

Хід заняття: — Діти, сьогодні у нас не зовсім звичайне заняття. Ви це могли помітити навіть з того, як розміщено ваші стільці — великим колом. У такому дружньому колі ми і проведемо наше заняття. А незвичайне воно ще й тому, що ми будемо слухати пісні, розповідати і слухати цікаві історії, розучимо і пограємо в одну незвичайну для вас гру та ще й малюватимемо. Тому я закликаю бути уважними, відповідати змістовно на мої запитання, доповнювати мою розповідь та відповіді товаришів. І ще одна особливість сьогоднішнього заняття в тому, що мені допоможе його провести ваш товариш — Василько Стригун.

Діти, я навмисне не називаю тему нашого заняття. Це зробіте ви, послухавши запис пісні «Ой роде наш красний».

— Правильно, сьогодні ми з великою любов'ю і сердечною теплотою будемо пригадувати своїх родичів, свою сім'ю, свою родину.

з давніх-давен в українців, так само як і в інших народів, про сім'ю, родину складено пісні, вірші, прислів'я та приказки як про найбільший скарб, який може і повинна мати кожна людина. Ось послухайте: «Нащо клад, коли в сім'ї лад», «Скрізь добре, але вдома краще», «Удома і стіни допомагають», «Хоч і по коліна в воду, аби до свого роду», «Нема в світі дорожчого, як родина».

Проникливо співає Ніна Матвієнко пісню «Не цураймц-ся, признаваймоя». От про таку щасливу родину нам сьогодні розповість Василько Стригун.

Розповідь хлопчика:

— Нещодавно вихователька запитувала в нас, чи подобаються нам наші імена, які ми знаємо ще українські імена, чому нас назвали саме так? Я запитав у мами і тата, чому мене назвали саме так. Вони сказали, що мене названо па честь мого дідуся, якого звать Василь Федорович Стригун. Я попросив тата розповісти мені про дідуся. Тато мені розповів багато цікавого про моїх дідуся і бабусю. Тепер я знаю, як їх звать, скільки їм років, чим вони займалися, коли були молодими і повними сил і здоров'я.

Потім я розповів про них виховательці, і ми придумали секрет для моїх мами й тата.

— Діти, Василько дізнався від своїх батьків багато цікавого про своїх бабусю і дідуся і навіть про прабабусю і прадідуся. Василько приніс з дому фотографії своїх стареньких родичів, а також найближчих родичів, і ми з вами склали дуже цікаву карту, яка допоможе нам усім побачити коріння родини, як вона росла-розросталась і де наш Василько на цій карті. А назвали ми карту «Родинним деревом». І хоч намальоване воно могутнім, домовились ми з Васильком назвати його деревцем, адже це гілочка найдорожчих, найближчих людей Василькової сім'ї. Це родинне деревце Вася подарує мамі в день 8 Березня. Васильку, давай покажемо дітям твоє деревце, і я розповім їм про твою родину.

— Василева родина давня і дружна, славиться своїми чесними і працьовитими родичами. Хлопчик сказав, що знає навіть дещо про своїх прабабусю і прадідуся. Їх звали Леся Петрівна і Федір Іванович Стригуни. Вони жили ще в XIX столітті. Стригуни були бідними селянами і наймалися до пана на службу, щоб прогодувати п'ятеро своїх дітей. Копієчку до копієчки складали вони, щоб купити собі шматочок землі, бо ж треба було хоч як-небудь одягнути й нагодувати своїх дітей. Важко їм жилося, але взаємна любов і повага, злагода, думки про дітей та золоті руки, що не знали втоми, допомогли здолати труднощі, якими було повне кріпацьке життя.

Фотографії Василькових прадідуся і прабабусі ми розмістили па нашому деревці внизу, біля самих витоків, — там, де коріння. Бо це і справді коріння Василькової родини. Вони вже померли, але в пам'яті Василькових родичів залишаються живими, бо в сім'ї Стригунів є хороша сімейна традиція: у день народження і день смерті своїх пращурів, на великі свя-

%а відвідують їхні могили, приносять квіти, стежать, щоб біля могил завжди було чисто, прибрано, щоб росла трава, квіти. І ще дуже важливо, що Василька і його сестричок вчать говорити хороше про померлих. Так заведено в Україні. Так шанують пам'ять своїх прабатьків і всі інші народи.

А тепер пройдемо в цю частину кімнати. Тут ми з Васильком зробили невеличку виставку. Він вам коротко розповість про ці речі, бо це сімейні реліквії Василькового роду.

Хлопчик показує і називає речі, розповідає: «Ці речі зберігаються у нас вдома. Їх бережуть мої мама і тато, бо це нам подарували бабуся і дідусь. На моєму деревці фотографії бабусі Галини Степанівни і дідуся Василя Федоровича ми розмістили на стовбурі. Вони ніби вирости з коріння своїх батьків (показує) і дали життя своїм дітям — синам та дочці. Оці три могутні гілки — це син Степан (мій батько) [демонструє дерево], син Іван та донька Наталя. А для мене вони — дядько Іван і тітка Наталя».

Далі розповідь продовжує вихователька: «Вася розповів мені багато цікавого про свою родину. Вам, діти, також треба намалювати таке родинне деревце. А для цього необхідно принести фотографії своїх рідних. Це і буде вашим домашнім завданням».

Діти малюють, у кімнаті звучать притишені українські народні мелодії.

Тема: *«Свято нашого роду»* (підготовча група).

З а в д а н н я : Закріпити знання дітей про обереги української родини. Викликати пізнавальний інтерес до історії свого родоводу, української нації, її культури і побуту. Виховувати любов до праці, почуття гордості за майстерність родичів, близьких, бажання берегти свою національну культуру.

О б л а д н а н н я : предмети побуту та обереги старовинної української сім'ї; на стінах — рушники. Виставка виробів дорослих членів сім'ї. Грамзаписи українських пісень.

Хід свята : До музичного залу заходять дорослі і співають пісню «Добрий вечір» (українська щедрівка), а по за- * кінченні кажуть: «Добрий вечір тому, хто господар дому!» Діти проголошують гостям вітальні слова, вивчені раніше, вручають хліб-сіль. Лунає уривок з пісні «Ой роде наш красний» у виконанні співачки Н. Матвієнко.

Вихователька: «Шановні гості, просимо вас взяти участь у нашій ширій розмові на святі нашого роду.

Родина — це не тільки рідні, родичі. Це і дошкільний заклад, і школа, і весь народ український. Родина до родини — народ.

Ми з вами всі український народ, який складається з родин малих і великих, дружних і працьовитих. Як могутня ріка бере силу з маленьких джерел (а зруйнуй їх — і річка засохне), так і наша українська культура збагачується маленькими родинами, сім'ями. І хочеться нам, щоб річка була повноводною, щоб велика родина наша була красивою, щасливою. Потрібно вивчати, шанувати свій народ, його мову, землю свою, рідний край, бо ми — частинка всього цього, нам рідного і близького».

Лунає вступ:

Україно, рідна Україно, Звідки
ти взяла таке ім'я? Може, знає
пісня солов'їна? Може, скаже
пісня солов'я?

Ведуча запитує дітей, в якій державі вони живуть, як називається столиця України. Пропонує пограти в гру «Подорож по Україні». Показує картини-ілюстрації міст України, річок, морів, гір, лісів, діти їх називають.

— А в якому місті ми з вами живемо? (Гра «Подорож по рідному місту».)

— А на якій вулиці ви живете? (Діти розповідають історію рідного міста, рідної вулиці.)

— Щоб нашому роду не було переводу, він має жити багато літ. Як співає Ніна Матвієнко: «З роду в рід кладе життя мости, без коріння саду не цвісти». Треба берегти коріння роду. Хто ж його береже? Хто ж берегиня роду? Це мати. Поет Тарас Шевченко так про неї писав:

У нашім раї на землі Нічого
кращого немає, Як тая мати
молодая З своїм дитятчком
малим.

Мати народжувала дитину, співала їй, вчила добра і любові.

Діти читають вірші про матір, тата, бабусю, дідуся.

— Діти, а кому з вас мама чи бабуся вишила сорочечку своїми руками? (Діти розповідають.)

Ведуча показує велику вишиту білу українську сорочку.

— Гарна сорочка, тільки де я знайду такого хлопчика? (Підкликає до себе чотирьох хлопчиків, приміряє.) О, таку сорочку можна одягнути відразу на двох хлопчиків. (Вони стоять поряд, обійнявшись, і вставляють у рукава один — праву руку, а другий — ліву.)

Ведуча підперезує хлопчиків широким паском. Проводиться гра «Івасик і Тарасик». Під веселу музику обидві пари

довільно танцюють, і виграє та пара, яка придумас кращий таночок.

Ведуча: «Здавна відзначалась українська родина працелюбністю. Головною працею українців було хліборобство. Хліб — оберіг сім'ї, він святий. Тому влітку ходили до схід сонця в поле косарі. Ось наші хлопчики показують це в танці.

(Танок «Вийшли в поле косарі».)

Проте бувало і так, як співається в пісні про лінивого Гриця. (Пісня-жарт «Грицю-Грицю...»)

Україна — край пісенний. Через пісні до нас приходить історія мужнього, мудрого українського народу.

Україна — край гостинний. З давніх-давен склалася в нас традиція садовити гостей на почесні місця, частувати найкращими стравами — пампушками, галушками, варениками.

До господині завітали гості. А вона вже й вареників наварила та й хоче частувати гостей. У якої господині це виходить краще, зараз ми й побачимо. (У макітрі вареники, дерев'яною ложкою треба перенести у свій полумисок два вареники.)

Гра з варениками:

— Діти, сьогодні наш гість, Валентина Іванівна, пригадала свою неньку рідну, хату смерекову. (Гостя співає пісню «Хата смерекова».)

— А що ж нам мати-піч наварила-напекла?

(Виймає рогачем горщик з варениками.)

В кожній хаті на Вкраїні
Вареники варять нині, Це
вареники знаменні, Як їх
родичі — пельмені.

Вас чекають у макітрі
Варенички дуже ситні.
Білолиці, круглолиці Із
білої пшениці.

Милі гості, просим сісти,
Вареники будем їсти.
Вареники непогані, Вареники
у сметані.

Їжте, їжте, просим щиро,
Вареники наші з сиром.
Вареники непогані.
Вареники у сметані.

§ 3. Сімейні традиції, обряди, свята, ознайомлення з ними дітей

Кожному народові, кожній нації притаманні традиційні національні сімейні свята, які склалися протягом століть і є історичним надбанням нації.

До традиційних сімейних ритуалів і святкових обрядів в Україні належать родильні, весільні, похвальні, поминальні.

Обряди, пов'язані з народженням дитини, дослідники поділяють на чотири цикли: передродові, власне родові, післяродові та соціалізуючі — прилучення новонародженого до роду, сім'ї, колективу¹. Цикл родильної обрядовості складався з кількох обрядів: народин, ім'янаречення, очищення, обрання кумів, хрестин, зорин, пострижин тощо.

Сукупність родинних обрядів український академік М. Г. Стельмахович назвав народним дитинознавством. Народне дитинознавство, як галузь етнопедагогіки, повинно зайняти вже сьогодні чільне місце в педагогічних навчальних закладах, і кожна шлюбна пара має отримати як весільний подарунок книжку з народного дитинознавства.

За традицією вже на весіллі та впродовж першого місяця молодят не дозволялося вживати спиртних напоїв. «Медовим» назвав народ перший шлюбний місяць, що означає відмову подружжя від спиртного. Молодята пили тільки український національний безалкогольний напій — мед, медовуху, оскільки в цей час можливе зачаття дитини.

Родильна обрядовість у ті далекі часи починалась із запросин баби-повитухи (баби, баби-бранки, баби пупової) чоловіком породіллі, який ішов до неї з хлібом. Баба також приходила до породіллі з хлібом, святою водою, зіллям. Починались магічні дії: відчинялись усі двері, розв'язувались усі вузли, обкурювали породіллю зіллям. Бабами-повитухами ставали жінки в 45—50 років. Це мала бути чесна, порядна, добра жінка, яка любила дітей, досконало знала народну медицину, володіла повивальним мистецтвом, користувалась загальною повагою односельців. Повитуха приймала роди, а чоловік породіллі виконував усі хатні та господарські справи.

Обряд приймання родів супроводжувався різноманітними діями та примовками, які нібито полегшували роди, формували майбутній характер дитини. Так, породіллі давали пити з пригоршні воду: «Як ота вода легко сходить, так би ота дитина легко з тебе зійшла».

¹ Див.: Пономарьов А. П. Сім'я і родинна обрядовість// Культура і побут українського народу. — С. 154.

Пуповину хлопчика відтинали на сокирі («щоб господарем був»), а дівчинки — на гребні («щоб доброю пряхою та господинею була»). Пуповину зав'язували матіркою (лляним чи конопляним пов'язом), «щоб діти велись» та «плодовитою була». Усі ці дії супроводжувались примовками: «Зав'язую тобі щастя й здоров'я, і вік довгий, і розум добрий». Пупок з ниткою ховали в скриню чи за ікону, а потім, коли дитина йшла до школи, його виймали і пропонували їй розв'язати. Вважалося, якщо дитина розв'яже, то «буде розумною», а якщо ні, то «буде мучитись».

Упоравшись з родами, повитуха з батьком дитини йшли до священика, щоб «одержати молитву», домовитись про ім'я немовляти та день хрещення.

В Україні поширений звичай називати новонароджених іменем дідуся чи бабусі або іменем святого дня церковного календаря¹. Якщо хлопчик народився напередодні або в день релігійного свята Івана Купайла (7 липня), йому давали ім'я *Іван*, на свято Миколи (19 грудня) — *Микола* тощо.

День появи дитини на світ теж є магічним. За народним повір'ям, найкращі роди вранці. Вночі народжена дитина — спокійна, сонлива, вдень — сердита, з добрим апетитом. Найщасливіші діти народжені в п'ятницю, у неділю — пристрасні, щасливі, у понеділок — віщуні, в четвер — багаті.

На другий чи третій день після народження виконується ритуал першої купелі. До купелі кладуть різні освячені пахучі квіти, трави, «щоб пахучою була». Традиційними для першого купання є любисток, м'ята, рута, волошки тощо.

У купіль дівчинки клали ромашку («щоб рум'яна була»), калину («щоб красна була»), гілочку вишні («щоб гарна була»), любисток («щоб люб'язна була»), додавали меду чи молока.

У купіль хлопчика клали гілочку дуба («щоб міцний був, як дуб»), барвінок («щоб довго жив»), чорнобривці («щоб був чорнобривий»), хліб («щоб завжди при хлібі був»), монети («щоб при грошах був»). Після купання дитину загортають у батьківську сорочку (з якої потім роблять пелюшки), батько повинен взяти й поцілувати дитину, а потім уже передає її матері.

Наступний ритуал — родини — це частування та відвідування породіллі бабою-повитухою та найближчими жінками. До породіллі не можна було приходити з пустими руками, обов'язково потрібно було щось подарувати: пелюшки, тка-

¹ Див.: *Стельмахович М. Г.* Народне дитинознавство. — К., 1991. — С 17.

ину, їжу (млинці, пампушки, сушню тощо). Породіллі бажають: «їж та закладай бочки, де були сини й дочки», «Щоб дитина стояла і м'язи тримала», «Щоб дитина була багата, як земля, дужа, як вода, щоб в коморі і оборі всього було доволі». Це суто жіночий обряд. Чоловік породіллі частує бабу-повитуху, дарує їй подарунки.

У деяких регіонах нашої країни влаштовували ще й «одвідки» («одведкі», «провідування») — індивідуальні відвідування жінки сусідами та родичами.

Новонародженій дитині обирали кумів, запрошував їх батько з хлібом та сіллю. Відмовитись від кумівства не можна, це почесна справа.

У куми запрошували як родичів, так і сторонніх осіб, авторитетних, розсудливих, працьовитих, статечних.

Кумів обирається переважно двоє (пара), хоч у деяких регіонах може бути й дві, три або навіть чотири пари. (Чим більше кумів, тим багатше крижмо — подарунки дитині.) Куми, хрещені батьки ставали почесними, шанованими гостями у всі святкові ритуали: наречення, пострижини, повноліття, весілля.

На весіллі вони сиділи навпроти молодих за почесних батьків, їм давали й перші скибки весільного короваю.

Куми допомагали виховувати дитину, піклувалися про її здоров'я.

Хрестини — це прилучення новонародженого до «родинного вогнища», «отчого дому». В Україні цей обряд виконували з кожухом. Баба-повитуха розстеляла на підлозі кожух вовною догори, клала на нього спеленату дитину («щоб був багатий, як кожух лахматий»). Куми клали на кожух дрібні монети. Усі троє брали кожух і піднімали тричі новонародженого вгору, супроводжуючи доброзичливими примовками.

Після цього дитину несли до церкви (чи до загсу).

у найближчу неділю чи свято після хрещення влаштовується обід на честь новонародженого. На обід жінки несли різні страви української кухні — вареники, завиванці, пампушки або борошно. Чоловіки йшли з хлібом.

На стіл подавали борщ, кашу, пироги, вареники, рибу, гриби, холодець, голубці, узвар і те, що принесли гості. Центральне місце обіду — частування кашею (пшоняна, гречана), рідкою чи запеченою з медовою водою. Повитуха (або куми) ставила на стіл під кінець обіду горщик з кашею. Поруч стояла тарілка (для грошей) і таця для крижма.

Хрещений батько розбивав горщик з кашею, горщик розлітався, а каша мала залишитись. Вершок каші з зібраними

грошима хрещений батько передає матері дитини. Після цього кум ділить кашу між присутніми гостями. Черепки від розбитого горщика викидали на город («щоб гарбузи родили»).

Спиртне на такому обіді вживали тільки символічно.

Обід супроводжувався ще одним ритуальним дійством — врученням букетиків квітів усім присутнім. Вручає їх кум. Спочатку він дає букетик породіллі: «Нехай роділля годує, щастя та й долю готує, батькові на утіху, людям на услугу. Скільки квіточок, щоб стільки було діточок». Потім вручає квіти кумі, а по тому й усім присутнім.

Квіти готують баба-повитуха чи куми. До хрестинних букетиків входили живі чи сухі (якщо взимку) квіти: м'ята, рута, чорнобривці, барвінок, гілочка малини, колосок вівса, жита чи пшениці. До обрядових букетів додавався калач, який пекла для всіх присутніх господиня дому. Квіти та калачі забирали додому, зберігали їх, годували калачами своїх дітей. Усі дієства супроводжувались примовками побажання здоров'я, щастя, достатку.

Закінчувався обід «виганяйлом», «лепехом» — подавали узвар чи кисіль.

За сучасною традицією, після урочистої реєстрації дитини у загсі влаштовують зорини — обід на честь новонародженого.

Зупинимося ще на одному традиційному ритуальному обряді, з яким потрібно ознайомити дітей уже в дошкільному віці. Це поминальні обряди, які влаштовують під час Великодніх, Зелених свят та на Спаса.

Другий тиждень після Великодня називають поминальним, або Томиним (Фоминим), тижднем. Стародавня назва Радуниця (Радовниця, Радунець), сучасна — Проводи, поми-наїпгя мертвих. За стародавніми народними віруваннями, мерці радіють, коли їх поминають словом живі свояки, приходять до них на їхні могили. За тиждень до Проводів люди йдуть на «гробки» упорядковувати могили, сіють квіти (материнку, любисток, чебрець, барвінок), садять калину чи вишню. У поминальний день усі родичі йдуть на кладовище. Там «катають» крашанки на могилах рідних та свояків, а потім віддають їх жебракам. Влаштовують поминальний обід з коливом і поминальною їжею. Після всього кладуть на могилу суху їжу, співають поминальні обрядові пісні.

У зелену суботу перед Трійцею здійснюється другий поминальний обряд померлих, а на Спаса — третій. Цей давній звичай наших пращурів є ознакою духовної культури народу пам'ігати свій рід, його засновників, підтримувати їхні могили у належному вигляді.

До виконання цього обряду слід обов'язково залучати дітей з раннього віку, щоб не зникла ця традиція, щоб не поросли бур'яном могили близьких та рідних. У пригоді стануть тематичні заняття у ці дні, частування дітей перед сніданком коливом та відвідування могил близьких з батьками.

Особливістю українського національного менталітету є гостинність.

В Україні традиційними формами гостювання були відвідини родичів, друзів, сусідів, щоб поділитися з ними радістю, згадати минулі, спільно проведені дні, розділити смуток, пом'янути тих, кого вже немає на цій землі, а то й просто зустрітися на свято, щоб разом заспівати пісень, пожартувати.

Особливо яскраво звичай гостювання виявлявся у дні «празників-іменин» населеного пункту (храм на честь святих).

Цей іменинний святковий день припадав на глибоку осінь чи перші дні зими по закінченні всіх осінніх робіт.

На гостини у такий день з'їжджалися всі родичі, близькі та друзі цілими родинами. Не було такої сім'ї, де б не відзначали «празник».

Українські народні пісні лупали по всьому краю. Починалося свято з вітальних пісень на честь дорогих гостей:

Зелене жито, зелене,
Хороші гості у мене...

А потім усі гості виходили на вулицю, взявшись під руки, водили хороводи, співали українських пісень.

Гостіння, за словами В. Скуратівського, є важливим засобом етичного й естетичного співжиття, колективного дозвілля й спілкування, є активною формою відпочинку. Гостини започатковували підґрунтя витокам народної творчості: пісням, танкам, приказкам, прислів'ям, переказам, поетичним формам народного шанування. «Гості, гостинність, погостіння, господиня... Які милозвучні ці слова, що походять з одного кореня! — читаємо на сторінках «Берегині». — Вдало організована гостина — це і своєрідний відпочинок, етична й естетична форма дозвілля, наш громадсько-побутовий стиль, нарешті, якщо хочете, рівень загальної культури у взаєминах та спілкуванні»!

До сучасних сімейних традицій належить святкування у сім'ї дня народження дитини. Кожна сім'я відзначає цей день по-своєму, по-сімейному. Проте важливо, щоб цей день не перетворювався у пияцтво дорослих. Це дитяче свято, й запрошувати на нього потрібно дітей, однолітків. Батьки печуть

Скуратівський В. Берегиня. — С. 114.

іменинний пиріг чи торт, готують різні СОЛОДОЩІ для дітей. Головне ж у цьому святі — розважальна програма для дітей: ПІСНІ, ігри, хороводи, сюрпризні моменти, жарти. Наприкінці, щоб заспокоїти дітлашню, бажано показати діафільм, кінофільм чи навіть театральну виставу.

Стало доброю традицією відзначати день іменинника і в дошкільних закладах один раз на місяць чи квартал. Це має бути тепле, домашнє свято. Діти повинні відчувати розкутість, одержувати естетичну насолоду від свята. Вихователька вчить дітей, як потрібно вітати іменинників, які слова побажання доцільно говорити при зустрічі, які ознаки уваги виявляти імениннику.

До такого свята готуються заздалегідь. Подарунки, вітальні сюрпризи — все це тримається дітьми у секреті, водночас підтримує радісний настрій очікування свята.

Сюрпризні моменти готують до свята й іменинники (пісні, танці, вірші, жарти, сценки тощо), виготовляють своїми руками дарунки дошкільному закладу (іграшку, витинанку, вишиванку, вирощену вдома квітку тощо).

Готуються до дня іменинника й батьки. Вони можуть виконати пісню, вірш, подарувати якісь вироби.

У групі в цей день панує особливий настрій. Вихователька продумує, як діти будуть зустрічати вранці кожного іменинника, як їх вітати. А в другій половині дня влаштовується загальне свято — день іменинника.

Наводимо практичний матеріал ознайомлення дітей і вихователів з народним дитинознавством та сімейними традиціями.

Сценарій дозвілля для дітей середньої та старшої груп на тему: *«День іменинника в дошкільному закладі»*¹.

Зала святково прикрашена квітами, веселими плакатами. У центрі напис: «З днем народження!».

Під веселу музику діти вбігають до зали, довільно танцюють, сідають. Ведуча запрошує іменинників сісти на спеціально відведені місця.

Ведуча відзначає, що всі в залі радісні і гарно вбрані, запитує у дітей, на яке свято вони зібрались, чий день народження відзначають сьогодні. Діти відповідають. Іменинники встають. Ведуча вітає їх і пропонує пройти під музику по залі, щоб усі гості подивились, які вони сьогодні особливо гарні.

Під веселий марш та оплески присутніх іменинники марширують по залі і повертаються на свої місця.

¹ Див.: Коваленко В. Вітаємо з днем народження! // Дошк. виховання. - 1990. - № 10. - С 27.

Діти:

А у нас сьогодні свято!
Чути музику і сміх — Зараз
будемо вітати Іменинників
своїх. Катя, Петрик і
Марина, Шура, Павлик і
Тарас Відзначати іменини
Радо в гості кличуть нас.

Т. Мезенцева

Ведуча нагадує, що день іменинника в дошкільному закладі святкують щомісяця. Запитує, чий день народження відзначали минулого місяця? як називався той місяць? який зараз місяць? Говорить, що Жовтень сьогодні теж вітає всіх малят, хто народився в цьому місяці. Свої поздоровлення він надсилає на барвистих листочках, які надають з дерев, їх приносить до нас осінній вітерець. Здивовано вигукую: «Ой, та от і листочки!» (Листочки падають з картонного кола, підвішеного під люстрою, коли хтось із дорослих смикає за ниточку, прив'язану до краю кола, і воно нахиляється.)

Усі діти збирають листочки і довільно танцюють з ними під знайому музику. Потім діти віддають листочки іменинникам, які ставлять їх у велику вазу.

Можна ввести персонаж Жовтень, роль якого виконує дорослий або дитина з підготовчої групи. Жовтень вітає іменинників, співає пісеньку, записує і розповідає про те, що людям приносить жовтень, загадує загадки про осінь, урожай, просить дітей прочитати віршики (про жовтень, осінь), проспівати пісеньку, дарує листочки (які можуть також падати з описаного пристрою), запрошує всіх до тапочка. Кожному імениннику Жовтень приколнює «золотий» листочок до сорочки (платтячка).

За пропозицією ведучої діти вітають іменинників, читають їм вірші, говорять про кожного добрі слова (Тетянка завжди весела, гарно танцює; Сашко дуже добрий, завжди ділиться іграшками; Наталочка працююча, добре чергує тощо), висловлюють побажання.

Усі іменинники або соліст із старшої групи співають «Диво-пісеньку» В. Ізотова на слова В. Данька.

Вихованці підготовчої групи, які сиділи серед гостей, вітають товаришів з днем народження, дарують їм іграшки (ляльок, ведмедиків та ін.) і запрошують потанцювати разом з ними. Виконується «Полька з іграшками» Н. Вересюкіної.

У двері дзвонять або стукають. Ведуча пропонує іменинникам зустрічати гостей. Вони підходять до дверей, відчиня-

ють, запрошують. До зали входять Поштарик — три хлопчики у костюмчиках з написом «Пошта», з однаковими сумками через плече. Вони виконують «Пісеньку поштариків» В. Коваленка на слова Т. Мезенцевої. На музику вступу пританцювують.

Перший Поштарик говорить, що він приніс вітання від спортсменів, дістає із сумки велику листівку. Ведуча зачитує побажання дітям бути сильними, сміливими, спритними і загадує загадку, яку треба відгадати, щоб одержати подарунок:

Хто такий, хто такий
По доріжці скаче?
Це дружок наш дзвінкий —
Пострибайчик... м'ячик.

Діти відгадують і одержують від Поштарика два великих яскравих м'ячі. Проводиться естафетна гра «Котися, м'ячику». Діти стають у дві колони, ноги широко розставлені. З початком веселої музики капітани команд нахиляються і прокочують м'яч між ногами. Наступні гравці роблять те саме. Останній біжить з м'ячем і стає попереду колони. Коли капітан стає першим, він піднімає м'яч угору. Виграє та команда, яка раніше виконає завдання.

Другий Поштарик подає вітання від музикантів. Ведуча зачитує побажання бути веселими, любити музику, добре співати, танцювати і вчитися грати на музичних інструментах. А щоб одержати подарунки, треба впізнати їх за голосом, заплющивши очі.

Лупають звуки музичних інструментів (металофона, бубна, дзвоників). Діти називають їх і одержують у подарунок.

Вихованці старшої групи виконують на металофонах п'єсу В. Коваленка «Каруселі». Ведуча пропонує бажаючим взяти інші інструменти (шумові) і заграти п'єсу ще раз цілим «оркестром». Діти, які грають на шумових інструментах, виконують ритм чвертями.

Проводиться гра «Каруселі».

Звучить весела танцювальна музика. Діти розбігаються по всій залі і танцюють. Зупиняються із закінченням музики, і гра повторюється знову.

Третій Поштарик виймає і показує дарунки, які приніс (пензлики, фарби, фломастери, кольорову крейду), і пропонує відгадати, від кого вони. Діти відповідають. Поштарик дістає листівку від художників. Ведуча зачитує побажання дітям уміти бачити все прекрасне навколо і зображувати його на своїх малюнках. Проводиться гра «Намалюй із заплющеними очима». Крейдою на вертикальних дошках або фломасте-

рами на аркушах паперу, прикріплених до дощок, кілька дітей малюють із зав'язаними очима заданий предмет, наприклад будиночок. Ведуча і решта дітей підказують, що і з якого боку малювати, жартують, сміються.

Ведуча дякує поштарикам і говорить, що в усіх дітей є чудові подарунки для іменинників.

Усі співають пісню В. Коваленка «З днем народження» і дарують іменинникам свої доробки, малюнки тощо. А ті запрошують друзів до групи пригоститися пирогом, печивом та іншими ласощами.

^ Запитання для повторення

1. Що таке сім'я?
2. Який склад української сім'ї?
3. Назвіть шляхи ознайомлення дітей із сімейними стосунками.
4. Що таке рід, родина, родовід, родинний куш чи родинне деревце?
5. Як ви будете знайомити з родоводом дітей у дошкільному закладі?
6. Що таке народне дитинознавство? Хто започаткував це поняття?
7. Назвіть традиційні українські сімейні свята, обряди, ритуали.
8. Які з цих свят можна організувати в дошкільному закладі?

'^ Практичні завдання

- i. Розробіть сценарії інсценівок «Родинне деревце», «Моя родина», «Берегиня», «Гостинність у нашому домі», «Сімейні традиції», «Наші діти — іменинники», «День народження дитини».
2. Складіть тлумачний словник українських імен та прізвищ.
3. З'ясуйте відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми основних понять родоводу.
4. Запишіть і дайте письмовий аналіз заняття до теми «Ознайомлення з сім'єю та родом».
5. Розробіть перспективний план ознайомлення дітей з народним дитинознавством.
6. Складіть тлумачний словник традиційних українських форм звертання, записин, подяки і величання.

§ 1. Краєзнавство та батьківщинознавство

Ознайомлення дітей з рідним краєм у дошкільному закладі охоплює цілу систему різноманітної краєзнавчої роботи. Що ж таке краєзнавство? По-різному трактують учені це поняття. За педагогічною енциклопедією, *краєзнавство* — це вивчення учнями на уроках та в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку краю: шкільного мікрорайону, села, міста, району, області¹. Таке визначення не повністю відображає смислове багатство і педагогічні функції краєзнавчої роботи. Однак досвід свідчить, що краєзнавство є не тільки засобом визначення і пізнання своєї місцевості, а й органічним невіддільним складником навчально-виховного процесу.

Витоки краєзнавства йдуть з глибини віків і беруть свій початок від народного краєзнавства. Невідомі народні дослідники були знавцями різних місцевостей. Відомості про минуле поселень, міст, областей здавна збереглися в народній пам'яті. Свої знання історичного, географічного, господарського характеру люди передавали з покоління в покоління, тим самим зберігаючи наступність у матеріальній і духовній культурі народу.

У вітчизняній педагогіці термін «батьківщинознавство» вперше обґрунтував видатний педагог К. Д. Ушинський у працях «Рідне слово» і «Педагогічна поїздка до Швейцарії». У краєзнавстві він вбачав передусім могутній засіб вивчення рідного краю, його природних ресурсів. Природа, на думку К. Д. Ушинського, має вивчатися від знайомого до загального, від близького до далекого. Він наголошував на необхідності розвивати в дітей «інстинкт місцевості», тобто розуміння взаємозумовленості природних процесів, уміння бачити місцевість в цілому, з усіма особливостями її природи, життя населення, господарського розвитку. У кожному райо-

¹ Див.: *Педагогическая энциклопедия*: В 4 т. — М., 1965. — Т. 2. 518.

ні, зазначав учени, «зосереджена маса відомостей — історичних, географічних, етнографічних, статистичних, які вчитель повинен вміло використовувати, закладаючи надійні основи моральних почуттів, гуманізму, милосердя»¹.

Принципове значення має сьогодні праця С. Русової «Націоналізація дошкільного виховання». В ній наголошується, що найголовніше — «аби навчання дітей з самого початку було збудоване на тому рідному ґрунті, на якому зростає дитина, щоб воно було міцно пов'язане тими враженнями, що їх заклала в багату душу дитини рідна сім'я, рідна хата»².

С. Русова дала конкретний перелік засобів, за допомогою яких вихователь зумів би захопити розум і душу дитини, розвинути в ній прекрасне і світле почуття любові до рідного краю і його людей.

Серед окремих наук, що найкраще задовольняють цікавість дитини, видатний педагог виділяє природознавство. Вона стверджує, що кожна пора року — весна, літо, осінь, зима — викликає свої розмови, спонукає до відповідної праці, тому закликала вихователів до того, щоб ознайомлення дітей з навколишньою дійсністю відбувалося під час їхнього безпосереднього спілкування з природою: «Усе те, що там (город, сад, баштан) росте, треба показувати дітям не на малюнках, а справді, щоб діти могли взяти в руки, понюхати, покуштувати, яке воно на смак... До того ж не вадить додати загадки з того ж поля, яке постачає матеріал для бесід»³.

Проблеми краєзнавства у працях «Моральні заповіді дитинства і юності», «Народження громадянина», «Батьківська педагогіка» глибоко розкриває В. О. Сухомлинський. Учень-педагог розробив струнку систему краєзнавства: кожний учень залучається до безпосередньої участі у справах суспільства.

Краєзнавство у дошкільному закладі слід розглядати як організовану і керовану педагогом багатогранну пізнавальну, пошуково-дослідницьку, суспільно корисну працю дітей, спрямовану на комплексне вивчення рідного краю (природа, побут, господарство, культура), з посильною участю їх в охороні та збереженні здобутків національної культури і навколишньої природи. Краєзнавство є однією з важливих основ у зміцненні зв'язку дошкільного закладу з життям, працею до-

¹ Ушинський К. Д. Рідне слово // Вибр. твори: В 2 т. — К., 1983. — Т. 2. — С 28.

² Русова С. Ф. Націоналізація дошкільного виховання // Україна. — 1991. — № 2. — С 45.

³ Там само.

рослих. Об'єднуючи в собі навчально-пізнавальну, пошуково-дослідницьку і суспільно корисну діяльність дітей, краєзнавство має великий виховний потенціал. Це зумовлено насамперед тим, що природа, суспільне життя і праця, економіка, культура, історичне минуле рідного краю — невичерпні джерела пізнання, формування національної самосвідомості і світогляду особистості, її всебічного і гармонійного розвитку на основі сприйняття навколишнього.

Краєзнавство як педагогічна категорія включає в себе поняття «рідний край».

Поняття «край» досить умовне. Це, як правило, порівняно невелика частина території, кордони якої визначають залежно від того, хто і з якою метою має її вивчати.

Для дошкільного закладу *край* — це мікрорайон, у межах якого він знаходиться. Тут проводяться спостереження, прогулянки, екскурсії, подорожі, здійснюється науково-дослідницька та природоохоронна діяльність.

Крім того, під рідним краєм розуміють адміністративний район, область, державу. Отже, ступінь локальності, тобто територіальний компонент, не може вважатися найістотнішою ознакою поняття «рідний край». Визначальними у цьому понятті є соціальні компоненти: трудова діяльність і побут народу, традиції, суспільні відносини, духовні і матеріальні цінності — все, що становить суть національного в кожного народу.

Отже, краєзнавство — це багатогранна діяльність дітей: навчально-освітня, пошуково-дослідницька (результатом якої у дошкільному віці передбачається природоохоронна діяльність), суспільно корисна.

Суспільно корисна праця спрямована на благоустрій дошкільного закладу, населеного пункту, вона доступна дітям дошкільного віку і як природоохоронна робота з урахуванням фізичного й інтелектуального навантаження відповідного віку.

Головним джерелом знань про рідний край є краєзнавчі об'єкти. За основними напрямками вивчення їх умовно можна поділити на такі групи:

- адміністративно-територіальні (населений пункт, район, область, край, країна);
- економічні (заводи, господарства, шахти);
- історичні (пам'ятки, заповідники);
- культурно-мистецькі (театри, музеї, бібліотеки, навчальні заклади);
- природні (гори, низовини, водойми; корисні копалини, рослини і тварини).

Система краєзнавчої роботи у дошкільному закладі має відповідати таким основним вимогам:

ідейність (у правильному розумінні);

науковість і доступність;

комплексність і систематичність;

плановість, наступність, гласність;

оптимальне поєднання пізнавально-пошукової і суспільно корисної праці;

спілкування дитячих колективів з місцевими установами й організаціями, які мають безпосереднє відношення до краєзнавчої діяльності;

поєднання самостійної краєзнавчої діяльності дітей з кваліфікованим керуванням з боку дорослих.

Вивчення природи і багатств рідного краю дає можливість зрозуміти значення господарської діяльності населення краю, збагнути взаємозв'язок людини з природою.

У свідомості дітей вихователі мають утвердити думку, що земля є найголовнішим багатством народу.

Робота з вивчення природи рідного краю є могутнім засобом виховання в дітей цінних моральних якостей, насамперед національної свідомості, любові до своєї Вітчизни.

Вивчати природу рідного краю в дошкільному закладі потрібно за такими напрямками: розташування географічне; рельєф; водойми; корисні копалини; видовий склад рослин лісів, лугів, боліт, їх цінність; видовий склад тваринного світу, біологічні особливості тварин, їх значення; вивчення сезонних природних явищ; охорона і збагачення природи. Спілкування з природою, елементи наукових знань, спостережливість роблять життя дітей яскравішим, багатшим, радіснішим, а на цій основі формуються почуття любові до природи, рідного краю.

§ 2. Методика ознайомлення дітей молодшого та середнього дошкільного віку з рідним краєм

Прості знання в цьому віці є інтелектуальною основою для формування з четвертого року життя найдоступнішої сукупності уявлень про рідний край, об'єднаних існуючими зв'язками і залежностями між географічними розташуваннями і природою населеного пункту, де живе дитина, природою й особливостями праці дорослих, засобів зв'язку тощо.

Починаючи з четвертого року життя, в умовах зростаючої взаємодії з навколишнім, значно розширюється кругозір дитини, розвиваються пізнавальні інтереси. Обсяг інформації,

яку дитина одержує з різних джерел, інтенсивно формує допитливість і спостережливість. Завдання вихователя полягає в тому, щоб систематично і послідовно стимулювати й підтримувати ці процеси, поглиблювати і розвивати їх.

Оскільки навколишнє середовище є основним джерелом інформації у цьому віці, від раціонального використання режимних і цільових прогулянок значною мірою залежать її послідовне збільшення, впорядкованість і точність уявлень. Так, плануючи щоденні прогулянки в першій і другій половині дня, вихователь використовує належний час не лише для відпочинку дітей, а й одночасно для продовження пізнавальної і виховної роботи з ними. Тривалість прогулянок дає змогу успішно організувати спостереження за типовими, характерними ознаками найближчого оточення для збагачення їх часовими уявленнями, позитивними емоціями та переживаннями. Наприклад, під час прогулянки по вул. Набережній (на р. Бистриці) вихователь звертає увагу на те, чому вулиця так називається (знаходиться на березі річки), а ще неподалік від дошкільного закладу знаходяться крамниці «Овочі і фрукти», «Молоко», «Хліб» — чому вони так називаються? Поряд є і дитячий спортивний майданчик, і літній кінотеатр, де часто бувають малюки в години дозвілля, прогулянок, тож слід на все це звернути належну увагу. Доступність пояснення, образність мовлення, яскраві порівняння і конкретні приклади сприяють пізнанню найближчого середовища. Вихователь спонукає дітей до свідомого запам'ятовування назв, багаторазово повторюючи їх у розповідях і поясненнях. У такий спосіб збільшується обсяг пам'яті дітей, формується її довільність, і в кожній наступній прогулянці зароджується та допитливість, яка виявляється в запитаннях дітей різного змісту: Як називається вулиця, де я живу? Чому вдень на майданчику немає кіно? Як називається наше місто? Як називається крамниця? Чому річка називається Бистриця? Такі розмови з дітьми мають чітко виражене пізнавальне, розвивальне, виховне й освітнє значення.

Молодших дошкільників знайомлять у процесі прогулянки не лише з тими об'єктами та явищами, які закладені у зміст програми. Допитливість дитячого розуму породжує численні запитання, на які вихователь повинен дати чітку і доступну відповідь.

Окреме місце в ознайомленні дітей четвертого року життя з рідним краєм займають заняття. Їх основне призначення — повідомлення дітям нових знань і створення умов для їх застосування. Оскільки окреме місце в ознайомленні дітей четвертого року життя належить заняттям, то їм слід приділяти

значну увагу. Оскільки краєзнавчі знання складні як за змістом, так і за формою подачі, вихователь не повинен обмежуватись у своїй роботі лише одним розділом програми або віддавати перевагу тому чи іншому виду заняття.

Особливістю краєзнавчих уявлень є їх універсальність і необмежена варіантність використання починаючи з другої молодшої групи. Тому, організовуючи заняття, вихователь добирає для його проведення раціональну форму, частіше індивідуально-групову, яка дає можливість максимально диференціювати та індивідуалізувати роботу з кожною дитиною, і визначає інформацію відповідно до особливостей дітей. Наприклад, під час заняття з ознайомлення з рослинами ділянки дошкільного закладу з самого початку потрібно організувати увагу дітей. Показ рослин, їх обстеження необхідно методично продумати, адже чуттєве сприймання відіграє вирішальну роль у пізнанні. Молодші дошкільники не задовольняються лише розглядом нового предмета, вони обов'язково беруть його в руки, пробують ним діяти. Тому дітей залучають до розгляду стовбурів дерев і кущів, запитують, чим вони відрізняються (чим відрізняються дерева і кущі взагалі). Дійовий характер сприймання зберігається і на наступних етапах дошкільного віку.

Ще у свій час І. Сеченов наголошував, що при обстеженні предмета око ніби оббігає його межі, рухається за ним, коли предмет пересувається і змінює своє положення в просторі. Око, за його висловом, є своєрідним шупальцем, але тільки на відстані. Отже, педагогу насамперед необхідно організувати правильне зорове сприймання.

На особливу роль рухів при обстеженні предметів указував також І. П. Павлов. Руховий аналізатор, на думку вченого, підсилює чуттєву реакцію і тим самим робить сприймання чіткішим, а сприймання форми і просторових відносин без участі рухового аналізатора взагалі неможливе. Отже, при ознайомленні з рослинами (висота, товщина стовбура тощо) вихователю це слід пам'ятати і виходити з природної основи уяви і фантазії дітей і збудження їхньої внутрішньої активності, допитливості, уваги, розвитку мислення і здатності висловлювати свої думки. При обстеженні вихователь використовує різні прийоми, для того щоб дитина засвоїла відповідні кольори — коричневий, чорний, зелений, твердість стовбура, гладкість листків тощо. Слід провести серію обстежувальних дій з кожною дитиною, керуючи її сприйманням. Так закладаються основи аналітичної розумової діяльності, яка в старшому дошкільному віці дозволить дитині через порівняння природи рідного краю з віддаленими районами виділити вже

достатню кількість якостей на відмінність і спільність, зрозуміти термін «рідна природа».

Особливу увагу вихователь звертає на свята і дозвілля, в яких принагідно або прямо ставиться завдання пізнання рідного краю. Для розширення дитячих уявлень добираються прості за змістом і доступні за формою твори, краще український фольклор. Діти вивчають напам'ять вірші, переймаються інтонацією і виразністю текстів. Наприклад, вірш П. Тичини «А я у гай ходила» спонукає до пригадування змісту спостережуваного на прогулянці. Дозвілля може включати розігрування забавлянок, зміст яких має краєзнавчо-природничу спрямованість, наприклад: «Диби, диби! Ішла баба по гриби, а дід по опеньки в неділю раненько».

Аналогічно вихователь добирає танки, хороводи, імітаційні рухи і вправи: «Весна — неначе карусель», «На зеленому лужку». Такі хвилини свят і дозвілля викликають у дітей живий інтерес до навколишнього, і вихователю треба захоплюватися до участі всіх дітей, своєчасно підказувати, допомагати, не лякаючись невміння і відсутності знань у малюків. Важливо у цьому віці встановити з дітьми позитивний емоційний контакт у таких формах роботи, розкріпачити їхню самостійність, дати можливість виявити творчість, яка формується. На основі цього вихователь будує свою подальшу роботу, ознайомлюючи дітей з рідним краєм.

У середній групі, на п'ятому році життя, обсяг інтересів у дітей значно зростає. Програми дають значно ширший перелік орієнтовних тем для роботи з дітьми: знання про назву рідного міста (села), свого краю. У кожної людини крім батьків та інших рідних людей є батьківщина — місце, де народилися і живуть її батьки, родичі.

До основи методики формування уявлень про рідний край покладається вміння вихователя організовувати спостереження, спираючись на попередньо набуті знання і враження дітей, роботу на заняттях, раціонально використовувати всі режимні процеси. Оскільки план прогулянки передбачає не лише спостереження, а й працю дітей на майданчику, то в середній групі вибір змісту спостереження, як і праці, визначається загальною тематикою пізнання рідного краю на певний відрізок часу (день, тиждень тощо).

Зміст роботи вихователя з дітьми значною мірою залежить від пори року, змісту календаря обрядового циклу тощо. Так, плануючи спостереження краєзнавчого змісту (до обжинкових свят), наприклад збір урожаю на городі дошкільного закладу, вихователь у середній групі передбачає здебільшого виховні завдання — формувати позитивне ставлення до пра-

Ці дорослих у природі через пояснення її значення для оточуючих. Паралельно вирішується ряд пізнавальних завдань, які сприяють поглибленню вже наявних знань і уявлень про овочі, їх характерні особливості: чому саме вони ростуть на городі та в полі у наших краях; чому не ростуть з них ті, які ми розглядаємо на ілюстрації та на муляжах?

На початку спостереження і в ПОГО змісті вихователь найретельніше продумує свої пояснення, загадковість описів. Увага дітей на п'ятому році життя ще не стійка, вони швидко втомлюються. Отже, пояснення повинно бути лаконічним і переконливим. Для цього широко використовуються різні активізуючі прийоми та засоби. Тому спостереження за овочами варто розпочати загадуванням народних загадок або читанням віршів. Про овочі в скарбниці української народної творчості вихователь добре чимало прислів'їв і приказок, дітям цього віку можна запропонувати найпростіші і найдоступніші з них. Далі необхідно перевести розмову з овочів на фрукти, на значення тепла (сонця) для їх росту і досягання, потребу у волозі, догляді тощо. Корисними при цьому будуть загадки про явища природи. Діти можуть також складати спільно з вихователкою загадки під час прогулянки, у вільний час, в індивідуальних розмовах. Цільові прогулянки, спостереження вихователь планує і проводить з дітьми в різні пори року, в різну погоду, і вже творча уява переконує дітей в тому, що рідний край красивий і неповторний у всі часи, цікавий кожного разу по-своєму і по-новому.

Відповідно до програми виховання в дошкільному закладі вихователь добирає обсяг праці і вирішує завдання трудового виховання. Красназнавчий зміст праці дорослих є основою в цій роботі педагога з дітьми.

У середній групі дітям доступні вже деякі уявлення про зміст та обов'язки професій їхніх батьків, знайомих, рідних. Успіх цієї роботи багато в чому залежить від підготовки вихователя. Доцільно використовувати фольклор і авторські твори, в яких є змістовний матеріал для ознайомлення дітей з країнознавством. Ознайомлюючи із працею батьків, вихователь може розпочати розмову з дітьми віршем (наприклад, вірш М. Підгірянки «Помічники»).

Турбота про виховний процес і ефект ознайомлення з працею дорослих на прогулянках потребує від педагога вмілого добору знарядь праці (з урахуванням віку дітей і змісту праці), різних матеріалів, обладнання. Праця дітей на прогулянці стає засобом виховання тоді, коли вихователь використовує її систематично, коли в ній беруть участь усі діти, коли кожен виконує різноманітні, але доступні доручення.

Для дітей п'ятого року життя можна передбачити на прогулянках такі завдання, які поглиблено ознайомлять дітей з працею дорослих — хлібороби вирощують пшеницю, з якої пекарі печуть хліб; працівники ательє шийють одяг; медпрацівники лікують людей тощо.

Для ознайомлення дітей з рідним краєм використовуються прогулянки або екскурсії по вулицях і майданах, прилеглих до ділянки дошкільного закладу. Це дає можливість вихователю показати дітям їх суттєві ознаки: вулиці і майдани, чим вони відрізняються і чим схожі.

у результаті цільових прогулянок та екскурсій діти дізнаються про те, що в їхньому місті (селі) є багато (небагато) вулиць, кожна з них має свою назву. Назву має кожний майдан. Діти ознайомлюються з основними атрибутами вулиць і майданів і їх призначенням. Для пояснення особливостей краю вихователь може використовувати літературний твір, опис, на основі якого складає власну розповідь, доступну і зрозумілу дітям. Тут можна використовувати вірші чи їх фрагменти, пропонувати дітям пригадати відомі твори, цікаві події, пов'язані з цими місцями. Наприклад, розповідаючи про вулицю, вихователь описує розташовані на ній будинки, споруди різної давності. Розповідає про працю дорослих, які причетні до будівництва і догляду за ним; наголошує, яке значення має ця праця для оточуючих. Принагідно звертає увагу дітей і називає одну-дві професії, особливості кожної з них, звертає увагу на красу парку (скверу), квітників тощо.

Обов'язковим атрибутом кожного майдану є пам'ятники, постаменти, меморіальні комплекси і дошки. Ці місця завжди привертають увагу дітей своєю багатолюдністю і подіями, які там відбуваються, тому, формуючи краєзнавчі уявлення, вихователь такій роботі відводить чільне місце. Насамперед, якщо майдан неподалік від дошкільного закладу, на екскурсії чи цільовій прогулянці необхідно його оглянути і пригадати, як він називається. Пояснення самої назви — це предмет розмови з дітьми старшого дошкільного віку. У середній групі діти оглядають визначальні атрибути, їх архітектурну привабливість, факти, які засвідчують шанобливе ставлення дорослих людей — покладання вінків, букетів квітів, садіння квітників тощо.

Знання краще сприйматимуться дітьми на прогулянках та екскурсіях, якщо вони будуть розширені, поглиблені і конкретизовані на заняттях з такої тематики: назва свого міста, свого краю, наша Батьківщина — Україна, люди — українці.

Починаючи з середньої групи краєзнавчі заняття найкраще проводити як комплексні. На них, крім опорного краєзнав-

чого матеріалу, вихователь планує ще кілька завдань, які можуть передбачити знання дітьми усної народної творчості, народних промислів, календарно-обрядових свят. Варіанти завдань можуть бути такими:

- 1. Краєзнавче поняття. Правила народного етикету. Народна творчість.

- 2. Краєзнавче поняття. Праця дорослих. Свято календарно-обрядового циклу (український фольклор).

- 3. Краєзнавче поняття. Праця людей у природі. Народні ігри-забави краєзнавчо-природничої тематики (український фольклор).

- 4. Краєзнавче поняття. Самостійна художня діяльність дітей. Народні ігри-забави.

Враховуючи рівень підготовки дітей, вихователь може сам визначити, яку частину заняття, роботи з дітьми йому проводити насамперед. В окремих випадках доцільно починати заняття з усної народної творчості або авторського тексту, а потім переходити до краєзнавчого поняття. Підсумкове заняття кожного місяця завжди тематичне. Вихователь присвячує його винятково якійсь одній темі з розділу «Рідний край». Відбір знань про рідний край вихователь здійснює з урахуванням їх конкретності і доступності, виховного характеру. Шляхом безпосереднього сприймання у дітей уже сформовано первинні уявлення й образи (на екскурсіях, цільових прогулянках), тому на занятті вихователь доповнює живі враження за допомогою картин, діафільмів, діапозитивів чи творів декоративно-прикладного мистецтва. Наприклад, ознайомлюючи дітей з містом, селом, вихователь добирає такі матеріали, які шляхом порівняння швидше й образніше формують уявлення. Діти розглядають картинки, ілюстрації, фотомонтажі з сільським і міським пейзажем, самі розглядають і порівнюють, аналізують. Прийом порівняння вихователь використовує у комплексі з іншими. Доцільно дібрати не лише картини, а й літературні твори, їх фрагменти, продумати розповідь і вкласти у її зміст лаконічні фрази, які допоможуть дітям швидше зрозуміти сутність відмінностей між містом і селом. Значну частину розповіді необхідно присвятити населеному пункту, в якому живуть діти. Проілюструємо це на конспекті заняття.

Тема: *«Екскурсія по рідному місту»*¹.

З а в д а н н я : Уточнити і розширити знання дітей про рідне місто. Пробуджувати інтерес до його пам'ятних місць, роз-

¹ Див.: Лисенко Н. В. Мій рідний край. — Івано-Франківськ, 1992. С 49-50.

повідати про його назву, де розташоване і чим славне; вчити помічати красу навколишнього, виховувати любов до свого рідного міста.

Хід заняття: Грамзапис «Пісні про Надвірну». Нагадування назви міста. Розповідь вихователя про рідне місто: «Тут живуть ваші батьки, дідуся, бабусі і вся ваша родина, тому для вас воно рідне. Запам'ятайте, чому воно є вашою батьківщиною. У пісні ми почули, якими чудовими словами називають наше місто! Надвірна — місто невелике, але красиве, привабливе і відоме всій Україні. Ми не раз ходили з вами вулицями рідного міста, милувалися їх красою у різні пори року, знайомилися з його визначними місцями. А сьогодні здійснимо захоплюючу екскурсію на автобусі вулицями і майданами рідного міста. Пригадаємо ті визначні місця, які вже знаємо і які славлять наше місто».

Уявна екскурсія по місту. Закріплення назв відомих вулиць, читання віршів, присвячених цим місцям. Місця ці є історичними: «Дорогому Тарасові» (пам'ятник Т. Г. Шевченку), «Вічний вогонь» (меморіал героям-визволителям краю).

Бесіда про працю батьків на підприємствах міста. Огляд наочних посібників з відомими в Україні лісокомбінатом та нафтопереробним заводом, новобудовами міста, новим сквером.

Виконання вихователем і дітьми коломийок та народних пісень Прикарпатського краю.

Грунтовні знання про рідний край дозволять вихователю ефективніше провести роботу, розповідаючи про столицю України. Емоційність, виразність спілкування з дітьми під час заняття допомагає викликати інтерес до краєзнавчого матеріалу, глибше осмислити його і сформувати певні уявлення громадянськості.

У середній групі заняття з краєзнавчої тематики поділяються не лише за структурою (комбіновані і тематичні), а й за дидактичною метою. За дидактичною метою поряд із заняттями з викладу нового матеріалу — ознайомлення з предметами та явищами (екскурсії, спостереження за працею дорослих, збагачення й уточнення їх) — з'являються заняття на закріплення знань (розповіді або бесіди про побачене на краєзнавчих екскурсіях). На таких заняттях вихователь планує використовувати відтворююче, буквальне повторення матеріалу (розповідь про все, що бачили на екскурсії або цільовій прогулянці), творче закріплення: діти самі малюють село, багатопверхові споруди міського типу, конструюють сільські споруди, грають у будівельників: «будують» село, дорогу в місто, вулицю міста, вулиці села. Будівельні ігри сприяють

розумінню того, що село — менший населений пункт, ніж місто: в місті більше висотних споруд, вулиць, різноманітніші транспортні засоби тощо. За матеріалами спостережень проводять бесіди. Для досягнення позитивних результатів важливо своєчасно вносити елементи новизни, творчої активності і самостійності, повторювати матеріал з посиланням на власний досвід.

Перша група занять — на ознайомлення та закріплення знань дітей про навколишнє. Наприклад, ознайомлення з вулицею рідного міста проводиться як комбіноване заняття «Моя вулиця» і планується з чітко сформульованою темою, конкретно визначеними завданнями, провідними методами (прийомами і засобами). Комбінуючи різні методи — читання творів, розгляд наочних посібників, використання ТЗН, дидактичні ігри, — вихователь домагається успішного розв'язання завдань, поставлених до заняття. Провідний метод не функціонує ізольовано, допоміжні стимулюють його і є не менш важливими у комплексі заняття, тому вибирати їх потрібно з поглибленим аналізом. Наприклад, заняття на тему: «Мім рідний край, моя земля».

З а в д а н н я: Уточнити знання про назву міста, краю, назву вулиць, про те, чим вони відрізняються одна від одної; продовжувати ознайомлювати з основними спорудами та їх призначенням; уточнити знання про людей, які там працюють, їх професії, значення їх для Батьківщини.

М а т е р і а л: альбом «Професії твоїх батьків» Л. В. Артемової (К., 1978), картини про вулиці міста, села, фрагменти оповідання «Моя вулиця найкраща», вірші Д. Павличка «Де найкраще місце на землі?», М. Хоросницької «Марш».

Х і д з а н я т т я: Вихователька читає фрагмент вірша Д. Павличка або оповідання «Моя вулиця найкраща». Запитання:

- Як називається наше місто?
- Чому наш край називається Прикарпаттям?
- Чому твоя вулиця найкраща?
- Як називається твоя вулиця?
- Що розташоване на твоїй вулиці?
- Хто там працює?
- Чим відрізняється твоя вулиця від майдану? Розгляд картин «Вулиці міста», «Вулиці села». Читання

віршів. Розповідь вихователя про те, чим відрізняються поняття «батьківщина», «рідний край» і чим вони схожі.

З другого півріччя необхідно відводити час на проведення занять для систематизації й узагальнення вивченого матеріалу, використовувати окремі дидактичні ігри. Вони дають мож-

ливість вихователів в емоційній формі вправляти дітей у розумінні того матеріалу, який, на думку педагога, потребує уточнень і конкретизації. Тому доцільно включати в роботу з дітьми ігри типу «Подорож по вулиці», «Подорож по майдану»; ігри на закріплення професій дорослих — «У крамниці», «Хто де працює». Дидактичні ігри можуть бути складником комплексних занять. Вихователь для проведення таких ігор добирає набори різних предметів, пов'язаних з темою, відповідно до знань дітей.

§ 3. Ознайомлення дітей старшої групи з рідним краєм

У старшій групі продовжується ознайомлення дітей з рідним краєм. Диференціації понять «рідна земля», «батьківщина», «рідний край», знаходженню відмінних рис та схожості сприяють спостереження на прогулянках та екскурсіях. Кожне поняття вихователь повинен мотивувати, адже саме від цього залежать якість і конкретність поставлених завдань. Спостерігаючи, вихователь звертає увагу на яскраві і динамічні об'єкти (будуються будинок, школа, дошкільний заклад, хто будує, як зводяться стіни і т. ін.).

Увага на шостому році життя характеризується довільністю, тому вихователь може попередньо ставити перед дітьми завдання: звернути увагу на те, що нового з'явилося на твоїй вулиці, майдані? В нашому селі, місті? Логіка спостережень кожного разу буде залежати від мети і тих завдань, які конкретно намітив собі педагог, від рівня обізнаності з місцевістю. Так, ознайомлюючи з містом, вихователь називає, на березі якої річки воно розташоване, а спостереженню за нею відводить окреме заняття у формі краєзнавчої комплексної екскурсії.

Наприклад, заняття на тем у: *«Річка, на березі якої ми живемо»*¹.

З а в д а н н я : Закріпити та систематизувати знання дітей про річку Дністер; про використання й значення її вод для людей, про її охорону.

М а т е р і а л для вихователя на занятті: карта річки Дністра.

Х і д з а н я т т я : Дністер — третя за величиною річка України. Бере свій початок на Львівщині в с Вовчому як струмок шириною до 1 м. Поступово струмок стає ширшим. (Показ картинки.) Річка звивиста, вода в ній каламутна, тече

¹ Див.: Лисенко Н. В. Мій рідний край. — С. 51—53. 266

швидко. Дністер — гірська річка. В ній водяться форель, головань, карась. (Ілюстрації.) Притоки Дністра — малі гірські річки. Дністер впадає в Чорне море. Великі кораблі по річці не плавають — вона неглибока.

Вихователь розповідає про Дністер, використовуючи альбом «Річка, що тече через наше місто». У розповідях описує рослинний і тваринний світ, особливості берегів річки.

Бесіда про охорону Дністра. Пояснення, як і чому потрібно оберігати Дністер, як люди використовують його води.

У вечірні години організовують «Вечір загадок» про воду, річку, водянні рослини і тварин та розгляд ілюстрацій в альбомі «Річки України».

Тема: *^Ознайомлення з річкою Сіверський Донець»^*.

З а в д а н н я: Познайти дітей із Сіверським Дінцем, рослинним і тваринним світом річки, зовнішнім виглядом її берегів, течією; розташуванням її на карті України. Закріпити знання про річки України. Виховувати зацікавленість та інтерес до природи рідного краю.

М а т е р і а л для вихователя: альбом і карта із зображенням Сіверського Дінця.

Х і д з а н я т т я: Сіверський Донець — це притока Дону, починається в Белгородській області. До цієї річки впадає 58 малих річок. Сіверський Донець — звивиста річка, по ній не плавають кораблі, вона неглибока.

На Сіверському Дінці багата рослинність: рогіз, очерет, латаття біле і жовте. В річці багато різної риби: лящ, щука, головань. Люди виловлюють рибу. Весною ловля заборонена — риба йде на нерест і є загроза винищення цінних порід.

Розповідь вихователя про рибу, загадування загадок про воду, річки, риб. Запитання: Чим відрізняється карась від білого амура? Короп звичайний — від щуки? Який вид риби не можна виловлювати і чому? Чим не схожі Дністер і Сіверський Донець? А чим вони схожі? Бесіда про рибу.

Розповідь про зимівлю риби, водних рослин і тварин (земноводних, членистоногих). Під товстою кригою живуть риби; деякі з них взимку не засинають, люди піклуються про них — прорубують ополонки.

Які казки знають діти про ловлю риби, що живуть у ставку? Цікаві бувальщини, пісні за темою «Ой на ставку, на ставочку...».

Під час цільової прогулянки доцільно провести спостереження на тему «Як живе ставок?»^.

'Див.: Лисенко Н. В. Мій рідний край. — С. 54. ^
Там само.

Завдання: Закріпити знання про водяні рослини і риб, які живуть у ставку, їх пристосування до умов життя, зовнішній вигляд, чим живляться? Пояснити термін «водоїма», назви рослин і тварин. Виховувати любов до рідного краю, посилювати інтерес до пізнання природи. Запитання: Чим відрізняється ставок від річки? Які рослини ви бачили у ставку? Чим вони відрізняються від річкових? Хто живиться ними? Яких ви знаєте тварин, що живуть у ставку? Пояснити назву «став-ковик». Якої шкоди завдає жук-плавунець? Як відрізнити котушку від п'ятивушника, ставковика великого, малого? Чим живиться котушка? Чим живиться ставковик? Як риби живуть у ставку штучному (природному)? Як доглядають люди за рибою? Чим її годують? Чому риба під загрозою винищення у ставку? Що люди роблять узимку для риби, коли ставок покривається кригою? Що ви ще бачили на ставку цікавого?

Ставок, озеро як модель закритої водойми дає можливість очевидного пояснення дітям тих суттєвих відмінностей, які є між річкою і морем. Демонструючи на карті або на глобусі моря України, педагог формує уявлення про Чорне й Азовське моря як водойми та їх особливості.

Високий пізнавальний рівень педагог забезпечить тоді, коли під час екскурсії буде активно використовувати прийом порівняння. Вихователь скеровує увагу дітей на виділення найсуттєвіших ознак рослин і тварин водойми, на пошуки залежності цих ознак від швидкості течії, глибини річки, чистоти і температури води. При цьому підтримує позитивні емоції і переживання дітей, використовує для читання твори фольклору та авторські, загадки, прислів'я, приказки, прикмети.

Для кращого розуміння дітьми таких визначень, як лівий берег, правий берег, русло, течія, можна використовувати різні оповідання, наприклад: І. Сенченка «Вимок, викис, виліз, висох...», «На річці Ужолоччя», В. Б. Лизниця «Лопотиха», В. Сухомлинського «Як ріка розгнівалася на дощик». На екскурсіях вихователь дає дітям можливість самостійно уважно все розглянути, одержати певні враження про навколишнє, зорієнтуватись у ньому. Під час спостереження послідовно ставить запитання різного характеру (репродуктивного, пошукового або узагальнюючого).

Новими для дітей старшої групи є поняття «країна», «Україна», «республіка», «держава», «столиця». На шостому році життя діти повинні добре орієнтуватися в тому, що більше — місто чи село; що велике місто має центральну частину і райони (мікрорайони); що найбільше місто — столиця — менше, ніж держава (республіка); що кожна держава має свою назву, наша держава — Україна.

Вихователь повідомляє дітям, громадянами якої держави вони є. Розповідає також про те, яка багата наша країна на корисні копалини, яка багатонаціональна за складом; називає найбільші міста, річки, гори тощо. Провідний метод — бесіда із залученням допоміжних методів і прийомів.

Бесіду вихователь спрямовує на розуміння зв'язків між окремими явищами (велика територія держави — багато міст і сіл і т. ін.). Постановка запитань і репродуктивних завдань сприяє пригадуванню дітьми цікавих фактів, прикладів подій, з якими вони добре знайомі із середньої групи. Діти аналізують різноманітну природу України, вихователь підводить їх до розуміння відомостей про відмінності кліматичних умов та залежності від них особливостей тваринного і рослинного світу. Під час бесіди використовуються літературні джерела, різні картини, наочні посібники, ілюстрації, ТЗН, запитання констатуючого і проблемного характеру.

Розпочати бесіду можна з читання (виховательською або трьома дітьми) вірша Я. Полтави «Наша Батьківщина».

Складовою частиною бесіди є повідомлення назв найбільших міст України. Діти повинні запам'ятати їх, співвідносити з ними основні події та явища.

- Упродовж року плануються два-три заняття, присвячені цій темі. Їх основна мета — підтримати і зміцнити інтерес дітей до ознайомлення із столицею України, визначними місцями міста, працею, побутом і відпочинком його мешканців.

При наявності у дітей досить узагальнених знань вихователь під час заключної бесіди підводить дітей до поняття «столиця — найголовніше місто держави». Вихователь розповідає дітям про історію Києва, основні пам'ятки культури та архітектури міста, його видатних людей. Загальний вигляд краєвидів міста діти пам'ятають із занять у попередній групі, а от про історичні події, пов'язані із заснуванням Києва і його сьогодишнім днем, вихователь розповідає дітям.

У зміст заняття можна включити пояснення того факту, що Київ не випадково збудували на березі річки, яку називають Дніпро-Славутич. Доречно використати фрагменти розповіді про заснування Києва, яку вихователь знайде в «Повісті минулих літ», у творах А. Лотоцького «Історія України», «Княжа слава». Імена братів Кия, Щека, Хорива і сестри Либеді значною мірою полегшують пояснення назви міста та його визначних місць.

Вихователь знайомить дітей з найбільшою і найкрасивішою вулицею столиці — Хрещатиком і пояснює його назву. На місці вулиці багато років тому простягався яр, який називали Хрещатим. Від назви цього яру центральну вулицю міс-

та з давніх-давен називають Хрещатиком. Добре, якщо вихователь на цьому занятті доступно, в лаконічній формі розповість дітям про те, що впродовж віків переживав Київ та його мешканці. Сьогодні столиця славиться багатьма пам'ятками, але особливо виділяють серед них Софійський собор, Києво-Печерську лавру, Михайлівський Золотоверхий собор.

На занятті вихователь може використати розповідь за оповіданнями І. Франка «Наші предки», Ю. Кругляка «Три брати» та ін.

Пам'ятки історії, культури та архітектури, якими багатий Київ і його околиці, потребують спеціального заняття. Для цього використовуються найрізноманітніші засоби; фотомонтажі, ілюстрації, картини, ТЗН, літературні джерела. З їх допомогою розв'язують на цьому занятті різні завдання, та найважливіше серед них — сформулювати у дітей наочні образи тих пам'яток, які вони можуть безпосередньо сприймати, уточнити, збагнути й скоригувати уявлення про них. Доповнити ці враження вихователь зможе з допомогою творів І. Франка, В. Симоненка, Ю. Шкрюмеляка, Ю. Кругляка.

Головним у формуванні системи уявлень про Україну та її столицю є знання про історичне минуле нашої держави.

Особливості ознайомлення дітей дошкільного віку з історією України спеціально не досліджувались. Однак психо-лого-педагогічні пошуки науковців свідчать, що в старшому дошкільному віці виникають реальні можливості для опосередкованого засвоєння дітьми знань, які виходять за межі їхнього життєвого досвіду і безпосереднього сприймання, а також є віддаленими у часі. Це створює сприятливі умови для ознайомлення дітей з історією рідного краю, з багатонаціональним складом його народу, розселенням різних етнічних груп по всій території країни, специфікою їхньої праці та побуту, особливостями мови і культури.

у старшій групі вихователь упродовж трьох-чотирьох занять на матеріалі найпоширенішої етнічної групи (залежно від специфіки району та дошкільного закладу) знайомить дітей з багатонаціональним складом населення України.

Наприклад, перше заняття можна розпочати з розповіді вихователя за змістом оповідання І. Франка «Наші предки» або вірша В. Терен «Не забудь». Далі педагог проводить бесіду про етнічні групи, які поширені в рідному краї, як-от у Прикарпатті: бойки, лемки, гуцули. На кожному занятті розповідає про особливості їхньої мови, праці, культури, побуту, звичаїв і традицій, видатних людей, народних умільців. Так, діти дізнаються про найвідомішого національного героя Олек-

су Довбуша, видатних письменників Ю. Федьковича, В. Стефаника, Н. Кобриїську, Марка Черемшину, талановитих різьбярів братів Юрія та Івана Шкрібляків, народного художника В. Касіяна та ін.

Розповідь про побут, народні звичаї і традиції є продовженням розмови про видатних людей. Її варто провести як екскурсію по місцевому краєзнавчому музею, а завершити цю розповідь читанням окремих творів із спадщини поетів краю, скажімо М. Підгіряки.

Для бесід з дітьми вихователь використовує екскурсії, цільові прогулянки, запрошення гостей — поважних громадян краю, цікавих для дітей своєю біографією і трудовою діяльністю. На наступному занятті вихователь продовжує ознайомлення з національними особливостями українського народу. Його мета — познайомити дітей з народними ремеслами, особливостями національних страв тощо.

Дітей старшого дошкільного віку доцільно познайомити з корисними копалинами рідного краю. Початок навчання вихователь планує в ранковій годині. На першій прогулянці він проводить бесіду з дітьми про ті об'єкти природи, які вони вже добре знають, але ще не називають як корисні копалини (пісок, глина, крейда, камінь, мінеральна вода, сіль, сірка). Кожний матеріал уявляється дітям через призму конкретно-прикладного значення: піском граються, посипають доріжки; крейдою малюють; сіль вживають у їжу тощо. В розмові з дітьми вихователь повідомляє про те, що всі ті речовини, які є па поверхні землі, корисні і потрібні людям. Пропонує їх ще раз розглянути, пояснює назву (*копалини* — від слова *копають*). Обов'язково слід говорити про те, що більшість із них лежить на поверхні — це земні багатства. Частина копалин залягає глибоко під землею, їх добувають спеціальними комбайнами, будують для цього шахти, це — підземні багатства. Україна дуже багата па корисні копалини.

У другу половину дня вихователь планує роботу з натуральними зразками та наочно-ілюстративним матеріалом, де пояснює конкретні назви корисних копалин, їх використання в народному господарстві та в побуті. Наводить приклади того, як використовуються вугілля, нафта, газ, торф, мінеральна вода тощо. Під час розгляду зразків та ілюстрацій варто виділяти ті якості, властивості та ознаки корисних копалин, які допомагають дітям встановлювати зв'язки між зображенням на картинці і присутнім у реальному житті: вугіллям палять у печі, зігрівають житло та ін.; газом користуються в побуті — готують їжу; торфом удобрюють ґрунт на городі, в горщиках з кімнатними рослинами і т. ін.

у разі необхідності вихователь пояснює дітям, наприклад, чим корисна нафта — з неї виробляють паливо для літаків, автомобілів, тракторів і т. д. Важливо доповнювати розповіді або судження дітей, викликати у них живий інтерес, формувати дитячу спостережливість, допитливість.

Посилювати інтерес до ознайомлення з корисними копалинами потрібно й тоді, коли діти їдять: вода і сіль — підземні багатства України, без них неможливе наше життя. Доречно пригадати водяні рослини, значення води в житті людини, в житті рослин і тварин. Від чого залежить смак чаю, супу, компоту? Корисні копалини супроводжують нас на кожному кроці, отже, їх необхідно оберігати й економно використовувати.

Розкриття цієї теми передбачає використання технічних засобів навчання — діафільмів «Про воду, пісок, глину», «Про пісок», «Ще раз про глину», «Звідкіля дощ прийшов», «Чорне золото», «Цілющі джерела» та багато інших, які мають бути у фільмотеці дошкільного закладу.

Один-два рази у квартал вихователь планує цільову прогулянку або екскурсію до кар'єрів, в яких видобувають корисні копалини. Екскурсію необхідно планувати як комплексну. Дидактична основа екскурсій — спостереження за видобуванням корисних копалин. Вона також урізноманітнює, конкретизує уявлення дітей про особливості праці дорослих краю. Наводимо опис заняття такого типу.

Тема: *Бесіда про корисні копалини.*

З а в д а н н я : Дати дітям уявлення про те, що наша держава багата не тільки тим, що на поверхні, а й тим, що залягає в її надрах. Ознайомити із корисними копалинами, способом їх використання. Виховувати інтерес до навколишнього, бажання його пізнавати.

М а т е р і а л и : зразки корисних копалин, продукти і вироби з них, картини та ілюстрації.

П л а н - к о н с п е к т : Розгляд зразків корисних копалин та продуктів і виробів з них, які лежать на столах у груповій кімнаті (корисні копалини: пісок, глина, кам'яне вугілля, мінеральна вода). З'ясування змісту уявлень про них у дітей. Розповідь вихователя про вироби з глини. Опис виробів, характерних для даного регіону. Розповідь вихователя про кам'яне вугілля, його використання в побуті і в промисловості.

Розповідь вихователя про нафту та вироби з неї. Розгляд зразків: дитячий одяг, взуття, побутові речі тощо.

Прислів'я «Без солі, без хліба немає обіду». Розповідь вихователя про сіль як корисну копалину. Бесіда з дітьми про її використання. Розповідь вихователя про мінеральні

води рідного краю, України взагалі; дітей пригощають цілющою водою. Одночасно вихователь планує закріплення знань дітей про корисні копалини на заняттях з інших розділів програми, які стимулюють відповідні уявлення і знання дітей, зміцнюють інтерес. Наприклад, на заняттях із зображальної діяльності розглядають традиційний одяг; з чого він виготовлений, його оздоблення у народів різних етнічних груп, побутовий і святковий посуд, із чого він зроблений (глина, скло, дерево), його художні особливості.

На заняттях з ознайомлення з природою діти дізнаються про рослини-обереги, традиційні професії, пов'язані з рослинами і тваринами.

На музичних заняттях вихователь планує поглиблене ознайомлення з піснею та дитячим ігровим фольклором певної етнічної групи. Так, у грі «Мандрівка по Дніпру» можна успішно застосовувати ліплення, малювання, будівельні ігри, пісенно-музичну творчість тощо, у такій грі відбувається ознайомлення з рідною країною, закріплення вже наявних знань про неї.

У забавах «Косівський ярмарок» вихователь поєднує народні ремесла (ткацтво, гончарство, різьблення по дереву), музично-пісенне мистецтво (коломийки, жартівливі гуцульські пісні, танці), роботу з усною народною творчістю (загадки, приказки та прислів'я) тощо.

§ 4. Ознайомлення дітей з рідним краєм на сьомому році життя

Ознайомлення дітей цього віку з рідним краєм набуває особливого змісту і варіантності. Краєзнавчі уявлення наповнюються не лише природничим аспектом, а й історичним та географічним, що має надзвичайно важливе значення як для розумового, так і для морального виховання. Ознайомлення дітей з рідним містом (селом) педагог значно розширює, збільшуючи не лише обсяг інформації, а й її тематичну спрямованість. Наприклад, ознайомлення з містом або селом слід розпочати з пояснення назви (етимології слова) і тих символічних знаків, які історично в ній закладені. Так, обов'язковими атрибутами міста як населеного пункту в традиціях минулого були герб і прапор. Кожен з них мав своє глибоко символічне і традиційне значення.

Дітей слід ознайомити з гербом міста. Ознайомлюючи з вулицями і майданами населеного пункту, вихователь поглиблює уявлення дітей про людей, чийми іменами вони названі. Обов'язковими атрибутами вулиць і майданів є пам'ятники,

барельєфи, меморіальні комплекси, дошки. Якщо в старшій групі вихователь лише називає прізвища, то в підготовчій діти вже дізнаються від педагога про заслуги відомих людей у такому обсязі, щоб зрозуміти, чим вони видатні перед народом і країною.

Наприклад, розповідь про місто Львів: «Ця тиха зелена вулиця [Вовчаницька] пам'ятає часи князя Олега. Через неї проходила дорога, що з'єднувала Львів з Києвом та Москвою. Пізніше дорогу забули. Район цей довго не заселявся, губився в густих лісах. Про тодішній характер місцевості свідчить назва гори, попід якою проходить вулиця, — Вовча. Якщо уважно придивитися, то легко помітити, що вулиця йде схилом гори. Гора захищає її від холодних північних вітрів; водночас південні схили, що виходять до вулиці, щедро відкриті сонцю. Львів'яни використали цю особливість рельєфу, висадивши тут виноградилики».

Робота вихователя над цією темою передбачає проведення з дітьми цільових прогулянок, екскурсій, зустрічей і бесід з кращими людьми краю, розгляд наочних ілюстрацій. Діти сьомого року життя повинні добре диференціювати поняття «місто», «село», «держава», «республіка», знати назву столиці, її своєрідність, історичне минуле України.

Упродовж теми «Рідний край» слід формувати у дітей сьомого року життя історичні уявлення про Україну, основні віхи її становлення як держави, про національних героїв українського народу — борців за його визволення і незалежність.

Педагог планує читання і розповіді дітям на тему «Початки української держави» і «Богатирі стародавньої України». Мета цієї роботи полягає в тому, щоб допомогти дошкільникам чітко диференціювати Київську Русь як історичний період у становленні Української держави на літературному та наочно-ілюстративному матеріалі; пояснити дітям ті зв'язки, які існують між історичними подіями минулого і сьогоденням через ознайомлення з пам'ятками культури та архітектури (Софійський собор. Золоті ворота, Києво-Печерська лавра, пам'ятник Володимирі Великому, Михайлівський Золотоверхий собор; назви сучасних міст на честь князів). Розв'язуючи ці завдання, педагог використовує твори дитячої літератури. Чільне місце посідають твори А. Лотоцького «Княжа слава», «Володимир Великий», «Історія України», «На світанку», «Легендарні оповідання про початки Києва», «Княжна галиця», «Легендарні оповідання про початки Галича». Саме тут вихователь знайде захоплюючу і доступну дітям інформацію.

А. Лотоцький так подає життєписи князів і переплітає історичні факти з легендами, що «малі історики» слухають їх з неослабленим інтересом, а завдання вихователя полягає в тому, щоб уміло дібрати доступний дітям матеріал, орієнтуючись на ці інтереси, па обсяг попередньо набутих знань. Так, читаючи твори в обсязі теми «Початки Української держави», варто пригадати дітям, що запам'яталось їм про трьох братів і сестру і з чийми іменами пов'язане заснування Києва. Чому саме так називається столиця України? Кілька запитань про пам'ятні місця столиці і її сьогодення підготують дітей до подальшої розповіді про Кия, Щека, Хорива, Либідь.

У підготовчій групі вихователь пояснює дітям назви тих історичних пам'яток, які засвідчують сьогоднішню пошану і пам'ять про засновників столиці (річка Либідь, гори Щекавиця, Хоревиця). А в оповіданнях «Нові прихідці» та «Дивна данина»¹ подано не тільки історичні аспекти.

Розповідаючи про богатирів стародавньої України, педагог паралельно конкретизує уявлення про відомих князів, чий імена в історичних оповіданнях нероздільні з історією України. Наприклад, слухаючи розповідь про богатиря Добриню, діти більше дізнаються про князя Володимира Великого, його просвітницьку і виховну діяльність, про князя, якого в народі називали Красне Сонечко за те, що він хотів миру і добра людям, дбав про їхнє майбутнє².

Великою славою овіяне в історії України ім'я князя Ярослава, якого в народі називали Мудрим. Для того щоб пояснити народне ім'я князя, вихователька читає і розповідає про його великі справи, як-от вимогу посилати на навчання до школи всіх дітей, щоб росли розумними, видавати книжки і навчити всіх читати, будувати церкви³.

Читаючи про княжича Данилка, вихователь особливо виділяє ті фрагменти оповідання, з яких діти дізнаються про нього як учня, сина, товариша, брата; про історичні подвиги князя Данила, вшанування його пам'яті сьогодні в тих містах, які він збудував (Холм — нині місто в Польщі, Львів — одне з найбільших міст України, Галич — культурно-просвітницький центр княжої пори Б західних землях), в багатьох населених пунктах, які пов'язані з його іменем.

Княжа доба в історії України описана образною мовою. Така своєрідність історичного оповідання А. Л. Лотоцького пояснюється тим, що цей період в історії нашої держави ме-

¹Див.: Лотоцький А. Л. Княжа слава. — Л., 1991. — С. 24 — 35. ²Див.: Там само. — С. 86 — 92. ³Див.: Там само. — С. 92 — 93.

жує з дохристиянським, язичницьким. Тому своєрідність мови полягає у власних назвах, якими відрізняється дохристиянська культура від культури наступних століть. Виховуючи справжніх патріотів України, А. Лотоцький давав у своїх оповіданнях глибокі і всебічні знання, з особливою вимогливістю підходив до оволодіння дітьми рідною мовою. Ще у 1936 р. у співавторстві з Н. Угри-Безгрішним він видав спеціально з цією метою «Коротку граматику української літературної мови». А. Лотоцький неодноразово зазначав, що незнання літературної мови свідчить про нестачу освіти і національного виховання. Тому в кожному історичному оповіданні автор подає тлумачний словник, який би допоміг дитині краще зрозуміти і засвоїти текст.

Отже, готуючись до роботи з дітьми над текстами оповідань або їх фрагментами, вихователь забезпечує не лише розуміння відповідних назв, імен. Необхідно значну увагу приділити аналізу етимології фраз на доступних прикладах, щоб підготувати дітей до кращого сприймання знань з краєзнавства, природи рідного краю, народних ремесел та усної народної творчості.

Через усі календарно-обрядові свята весняно-літнього циклу проходять традиційні імена українських дівчат, які своїм походженням сягають у прадавню історію ще язичницької епохи: Росава, Любава, Забава — улюблені героїні купальської обрядовості; Калинка — персонаж у більшості творів дитячого ігрового фольклору; Мирослава, Святослава, Ярослава — дівчатка із сюжетів дитячих історичних оповідань. Такі імена зустрічаються і сьогодні, і педагогу важливо відмітити це.

Окрему групу слів становлять назви одягу, речей побуту і повсякденного вжитку, які мають давнє походження і сьогодні називаються дещо по-іншому згідно з нормами сучасної української літературної мови. Це такі слова, як *колісниця, кирея, паволока*. Спеціальні пояснення значення цих слів полегшують розуміння і сприймання творів під час домашнього читання, перегляду кінофільмів на історичну тематику, пригадування, як бабусі і дідусі сьогодні називають аналогічні речі вжитку. Пояснити це необхідно на конкретних прикладах. Особливо слід виділити в роботі з дітьми ті слова, які означають власні географічні назви і поняття краєзнавчого змісту і мають давнє походження. Це назви річок, гір, морів, міст, сіл тощо. Так, з річками Дніпром, Дністром, Сяном, Бугом, з Чорним і Азовським морями, Карпатськими горами пов'язано більшість сюжетів історичних оповідань. Єдність краєзнавчого (назви рослин, тварин) з географічним поло-

женням полегшує сприймання історичного, у такій єдності простежується і зворотний зв'язок, тому роботу слід планувати комплексно. Педагог повинен пам'ятати, що дітям старшого дошкільного віку важко дається засвоєння абстрактних понять, прямого і переносного значення окремих слів, фраз. Тому слід щоденно збагачувати життєвий досвід дітей через безпосередні спостереження, розгляд наочності.

у випускній групі вихователь продовжує роботу над темою «Київ — столиця України». Подальшої конкретизації потребують попередньо набуті уявлення, а їх розширення і поглиблення йде шляхом ознайомлення з назвами вулиць, майданів, пам'ятками архітектури, історичними місцями, працею людей сьогодні, їх оточенням. Так, цільові прогулянки та екскурсії (у столиці), роботу з ТЗН та іншими наочно-ілюстративними матеріалами вихователь спрямовує на аналіз архітектурного оздоблення споруд столиці, її національну традиційність і сучасну інтерпретацію.

Сучасне українське будівництво, ввібравши цілу низку традиційних ознак, збагатилося досвідом професійної стилізованої архітектури. Однак у спорудах минулого і сучасного вихователь виявляє з дітьми деякі елементи зональної варіантності, конструктивних та декоративно-художніх прийомів оформлення, різноманітних планів і конструкцій будівель.

Розвиток новітньої житлової архітектури характеризується дедалі більшим взаємозв'язком традиційного і професійного, народностилізованого напряму архітектурного модерну, і діти можуть це спостерігати під час прогулянок, розгляду наочних матеріалів. Традиційні елементи органічно входять в інтер'єр житлових і громадських споруд, у монументально-пластичні прийоми їх зовнішнього оформлення. На це звертається увага дітей під час малювання, аплікації, конструювання. Завдання вихователя полягає в тому, щоб показати дитині красу і велич столиці, виявити традиції у назвах її вулиць, розповісти про їх історичне минуле і сьогодення. Після цього педагог називає найвизначніші споруди (з точки зору їх архітектурної цінності та призначення), історію їх спорудження. В обсязі цієї розмови діти ще раз повертаються до княжої доби в історії України, пізніших її часів. Одночасно з наочно-ілюстративним матеріалом вихователь планує використання творів дитячої літератури та народної творчості. Дітям читають і розповідають легенди про Київ, про назви окремих його вулиць і майданів, про київські каштани. Розповідаючи про київські пам'ятки історії і культури, використовують поезії «Майдан Софії», «Три брати» Ю. Кругляка, «Київщина» Р. Зава-дович, «Серце України» І. Савицької та ін.

Підсумком роботи є заняття за аналогічною темою, в якій узагальнюють сформовані уявлення про те, що Київ — столиця України, найбільше місто держави, воно має давню історію, багато історичних пам'яток.

Дітей знайомлять з працею жителів столиці, їхніми трудовими здобутками, відпочинком.

З попередньої роботи діти вже знають, що водні засоби пересування в Україні мали значне поширення. Українські човни і плоти, барки і баркаси, шаланди, трембаки та інші мають місце у творах з історичної тематики, і вихователь вже неодноразово пояснював призначення їх. Розповідаючи про працю киян сьогодні, педагог може згадати про великий міст-красень ім. Є. О. Патона. Ця споруда добре всім відома. Далі вихователь може повести розмову про перший пароплав, як його використовували, які пристані є сьогодні на Дніпрі, про працю річковиків. Від розмови про річкові пристані варто перейти до великих міст-портів України, з якими Київ сполучений, — це Одеса, Миколаїв, Херсон та ін.

За аналогією можна ознайомити дітей з працею людей па залізниці, міському транспорті. Роботу за цією темою доцільно планувати у формі цільових прогулянок, екскурсій, використовуючи весь ілюстративний матеріал: картини, фотографії, діапозитиви тощо. Певне використання в обсязі даної теми мають різні жанри зображального мистецтва — графіка, акварель.

Наступна тематика — формування уявлень про великі міста України. Часткові уявлення у дітей збереглися із занять у попередній групі, а в підготовчій увагу дітей слід звернути на те, у чому своєрідність і неповторність цих міст. Ознайомлення з великими містами — обласними центрами України — закладає елементарні основи поняття про територіально-адміністративний поділ держави, про зв'язки, які існують між містами (наприклад, транспортні, культурні).

З формуванням елементарних географічних уявлень вихователь пов'язує краєзнавчий зміст і готує дітей до подальшої роботи над темою «Населення України». Цікавою і змістовною може бути робота вихователя, якщо її розпочати читанням вірша М. Хоросницької «Мрії».

Творчість вихователя полягає в тому, щоб вдало добирати теми для цільових прогулянок та екскурсій, щоб сформувати уявлення про зв'язки між великими містами (залізниця, авто-транспорт, аерофлот, річковий і морський транспорт). У бесіді діти дізнаються про сучасний територіально-адміністративний поділ держави (з цією метою вихователь використовує карту, макет, ілюстрації), посиляється па життєвий досвід дітей.

Як і кожна держава, Україна поділена на адміністративні частини, які називаються областями. Кожна область поділена на менші одиниці — райони. Область має, в свою чергу, головне місто. Від назви обласного міста походить назва області, за винятком Волинської (Луцьк), Закарпатської (Ужгород).

Розповідаючи про Львів (інші міста України), вихователь показує на карті, макеті або глобусі, де воно розташоване: на берегах яких річок (морів), біля підніжжя яких гір (на яких рівнинах) України. У зв'язку з цією роботою глибшими й усвідомленішими стають уявлення про особливості клімату, а звідси — про специфіку праці дорослих, видатних людей краю; про корисні копалини. Паралельно зі Львовом вихователь називає ще два-три міста з найближчого оточення, назви яких дітям уже добре відомі.

Одночасно з цією роботою вихователь планує цілий комплекс заходів щодо зображальної діяльності, пісенно-музичної і ритмічної творчості, роботи з творами фольклору.

У темі «Великі міста України» вихователь має можливість повернутися до розмови про населений пункт за місцем проживання дітей, враховуючи попередні уявлення, поглибити і конкретизувати їх у новому обсязі. Використовуючи різноманітні засоби, вихователь знайомить дітей з різними регіонами України і проводить три-чотири заняття орієнтовно з таких тем: «Краса України — Поділля», «Верховино, рідний краю», «Чорне золото України», «Пливе Дніпро до моря синього». В обсязі кожної теми вихователь звертається до аналізу географічних особливостей краю, характеристики рельєфу, деяких історичних відомостей. Ці знання формують у дітей чіткіші уявлення про етнічну карту України, різноманітність національностей у її складі.

Засвоєння регіональних уявлень з попередніх тем дозволяють педагогу значно конкретизувати і поглибити, урізноманітнити знання з теми «Моя Батьківщина — Україна». Тематично вона різнопланова і передбачає роботу з дітьми в кількох найбільш об'ємних напрямках. Оскільки основою соціально-економічного та культурного розвитку України є її географічне положення і природні багатства, то ця тема передує іншим. Розпочати поглиблену роботу над темою слід з історичного оповідання А. Л. отецького «Початки Української держави»¹. Можна також прочитати вірш В. Терен «Не забудь».

Сьогоднішній день України — її державність та незалежність. Отже, тема для розмови з дітьми — прапор, герб, дер-

¹ *ЖХВ.: Лотоцький А. Л. Історія України. — Л., 1990. — С. 12—15.*

жавний гімн України. Перед тим як подати ці відомості, педагог підсумовує все, що знають діти із спорідненої теми — герб і прапор рідного міста.

Ознайомлення з гімном України пов'язане з поглибленням уявлень дітей. А далі розмову доречно підсилити читанням оповіданням В. Скуратівського «Калина». З нього діти повторно дізнаються, що символізує калина в творчості нашого народу. В кінці можна пояснити прислів'я «Без верби і калини нема України».

^ Запитання для повторення

1. Що таке краєзнавство?
2. Хто у вітчизняній педагогіці вперше обґрунтував термін «батьківщинознавство»?
3. Які проблеми краєзнавства вперше поставили С. Ф. Русова і В. О. Сухомлинський?
4. За якими напрямками доцільно вивчати краєзнавство у дошкільному закладі?
5. У чому полягають особливості ознайомлення з рідним краєм дітей молодшого і середнього дошкільного віку?
6. Які форми краєзнавчої роботи планує вихователь у старшому дошкільному віці?

0^ Практичні завдання

- і. Складіть тлумачний словник термінів, які є основою краєзнавчих визначень і понять.
2. Виготуйте альбом гербів (з їх описом) населених пунктів одного з регіонів України (за вибором студента).
3. Зробіть добірку творів дитячої літератури з описами річок, озер, морів і гір України.
4. Оформіть зразки й описи корисних копалин краю та виробів з них.

Народні художні промисли — одна з історично зумовлених організаційних форм народного декоративного мистецтва. Це товарне виготовлення художніх виробів при обов'язковому застосуванні ручної праці. Вони мають багатовікову історію, що знає періоди піднесення і спаду. Художні промисли, що склалися історично, і до сьогодні зберегли ненереввершені центри народної творчості. Це живі пам'ятки культури.

Декоративно-прикладне мистецтво є однією з важливих галузей художньої культури українського народу. Воно виникло в процесі трудової діяльності і нерозривно пов'язане з нею.

Україна завжди славилась своїм декоративно-прикладним мистецтвом. До наших днів дійшли численні пам'ятки народного мистецтва: вишивка, одяг, декоративне ткацтво, художня кераміка, різьблення, вироби із шкіри, художня обробка металу, які вражають своїми високими художніми якістьми.

Першими пам'ятками народного мистецтва є знахідки на Чернігівщині. Це прикрашені різьбленими геометричними малюнками вироби з іклів мамонта, орнаментовані фігурки, амулети. В епоху неоліту розвинулись керамічне, ткацьке, деревообробне ремесла, а разом з ними — різноманітна орнамента.

Багато матеріалу для вивчення творчості українського народу в бронзову епоху дають пам'ятки скіфів, грецьких колоній на півночі Чорноморського узбережжя, а також ранніх слов'янських племен.

У докласовому суспільстві мистецтво розвивалося дуже повільно. Воно мало практичний, прикладний характер і було неподільне з витвором людської праці — побутовими речами: одягом, керамікою, дерев'яними і металевими предметами, тканинами. Проте саме в цю нору виникли ті принципи художнього формотворення та орнаментики, які впродовж тривалого часу складають основу народного декоративно-прикладного мистецтва.

Формування класового суспільства, утворення давньоруської держави позначилися також і на розвитку всіх видів мистецтва. Значною мірою цьому сприяв процес відокремлення ремесла від землеробства. Ремісництво зосереджувалося в давньоруських містах з VII—VIII ст. Глибокі зміни в розвиток мистецтва внесло феодальне суспільство. На жаль, оригінальні пам'ятки народного та декоративного мистецтва часів первіснообщинного ладу і Давньої Русі зберігалися не завжди. Розвиток декоративно-прикладного мистецтва XIV—XVIII ст. можна поділити на три етапи. Перший етап — XIV — перша половина XVI ст. — період становлення і формування специфічних рис українського декоративно-прикладного мистецтва, в якому не досить відчутні традиції давньоруського ремесла. Другий етап — друга половина XVI — перша половина XVII ст. — відзначається розквітом ремесла і заснуванням ремісничих цехів. Третій етап — друга половина XVII—XVIII ст. — період значного економічного і культурного піднесення України, інтенсивного розвитку народного мистецтва і художнього ремесла, зростання мануфактур.

Найменше пам'яток дійшло до нас з початкового періоду і значно більше — з кінця XVII—XVIII ст. Збереглися добротні коштовні речі, які виготовлялись руками міських цехових майстрів. Вони вкладали в них своє світосприйняття й високі художні почуття. Декоративно-прикладне мистецтво XIV—XVIII ст. було мистецтвом ручної праці: кожна річ — оригінальний, неповторний твір, який вражає багатством і різноманітністю форм, вигадливістю і красою оздоблення і становить цінне надбання української художньої культури.

У період XVIII—XIX ст. створено видатні пам'ятки народного прикладного мистецтва в усіх його видах — в одязі, килимарстві, кераміці, вишивці, різьбленні. Після першої Галицької сільськогосподарської виставки у 1877 р., на якій один із відділів був присвячений кустарним промислам, в Україні було створено постійну комісію для промислових справ.

Виставка сприяла відкриттю шкіл і майстерень, організації товариств і об'єднань, які виробляли та збували кустарні вироби.

Народні промисли користувалися загальним визнанням. На основі старих традицій у різних районах України вже у 20—30-ті рр. створюються центри народного ремесла, творчість яких увійшла в історію вітчизняного мистецтва. Сьогодні народні промисли переживають період відродження. Багато творів декоративно-прикладного мистецтва, втративши свою первинну побутову функцію, набувають ще більшого худож-

ньо-естетичного значення. Вони входять у життя і побут дитини як художня цінність і завжди мають виховне значення.

Образне сприймання природи й навколишнього життя у дітей багате й індивідуальне, мова їхніх фарб і пластики нагадує мову самобутніх поетів. Твори юних митців свідчать, що за ними стоїть велика, різноманітна школа народного мистецтва, багатовікова культура народу.

Природа народного мистецтва, його життєвість не терпить схем, вона співзвучна з новими потребами життя. Тому нові часи породжують нові лінії. Сучасне мистецтво розвивається в органічному зв'язку з потребами народу, багатого на художні цінності минулого. Завдання національного дошкільного закладу — прилучити дітей до ремесел, виховувати прагнення зберегти і примножити творчу спадщину народу.

Розвиток сучасного народного мистецтва здійснюється у двох основних напрямках: художні промисли та індивідуальна творчість майстрів.

§ 1. Українська вишивка

Вишивка — це поширений вид декоративно-прикладного мистецтва, в якому узор та зображення виконуються ручним або машинним способом на різних тканинах, шкірі та інших матеріалах лляними, шовковими, вовняними нитками, а також бісером, перлами, коштовним камінням¹.

Цей вид мистецтва виник давно — корені його сягають у глибину віків. Зразки найдавнішої вишивки в музеях Європи відносять до V ст. н. е., а пам'ятки української вишивки збереглися лише за кілька останніх століть (у музеях найбільше вишивок XIX ст.).

Орнаментальні мотиви українських вишивок сягають своїм корінням у місцеву флору і фауну, в історичну традицію.

За мотивами орнаменти вишивок поділяють на три групи: геометричні (абстрактні), рослинні, зооморфні (тваринні).

Геометричні — дуже прості: кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести (прості й подвійні).

Так, в орнаменті подільських вишивок трапляється мотив кривульки, або безконечника, який відомий ще з часів трипільської культури, тобто значно раніше, ніж славнозвісний грецький меандр. Зигзагоподібний меандровий орнамент зустрічається у вишивках західних районів Поділля. До цього виду орнаментальних мотивів належать «сосонки», «хвощ»,

¹ Див.: *Художні промисли: Теорія і практика*: 36. наук. праць. К., 1985.

«перерви», що набули поширення в південних та західних районах Поділля, а також в інших районах України.

В основі рослинного орнаменту лежить прагнення перенести у вишивку красу природи. В українській вишивці часто використовують такі мотиви, як «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок».

У вишивках зооморфних (тваринних) орнаментів зображуються кінь, заєць, риба, жаба; з птахів — півень, сова, голуб, зозуля; з комах — муха, метелик, павук, летючі жуки.

Народна художня вишивка України при своїй єдиній стилевій основі дуже різноманітна і в кожній області має свої відмінності. Так, подільським сорочкам притаманна барвистість і різноманітність швів. Найтипівішим є змережування «павучками», яким примережують вставки на рукавах, клинці. Використовується і кольорова мережка «шабак». У різних варіантах повторюються дві основні техніки — хрестик і низь, а також декоративний шов «качалочка», який зберіг орнаментальні мотиви давньої вишивки. Подільська вишивка особливо багата на візерунки: центральні мотиви у вигляді ромбів здебільшого розміщуються між двома горизонтальними лініями. Трикутник, що утворився між лінією і ромбом, вишивається звичайними скісними лініями у вигляді завитків («баранячі роги»). В орнаментах подільських вишивок переважає один колір — чорний з більшим чи меншим вкрапленням червоного, синього або зеленого. Найпоширеніші одноколірні (червоні та чорні) вишивані сорочки, значно рідше — дво- та триколірні.

На півдні Тернопільщини типовою є вишивка вовняними нитками із згущеними стібками: окремі елементи обводяться кольоровими нитками, що забезпечує високий рельєф та кольоровий ефект. Такі вишивки розміщують уздовж усього рукава поздовжніми чи скісними лініями.

Технічні прийоми буковинського вишивання дуже різноманітні, їх можна розділити на дві основні групи: до першої належать вишивки «за рахунком», виконані з урахуванням структури тканини і тісно пов'язані з нею. Це такі шви, як «низь», «хрестик», «тамбур», шиття золотом і сріблом. Другу групу складають вишивки, нанесені на тканину вільно, незалежно від її структури: вишивання гладдю й аплікація. Дітям пояснюють на прикладі, як техніка вишивання впливає на вибір узору: для рахункової техніки зручніші геометричні мотиви, тоді як вільна техніка дає можливість створювати мотиви, близькі до природи рослинних форм. Педагог має універсальну можливість ще раз довести дітям, що візерунки народного вишивання розроблялися відповідно до форм пред-

матів, тобто їх побудова залежала від призначення декоративної речі. Звідси впливали вибір матеріалу і техніка виконання форм виробу.

Народний орнамент виник із життєвих вражень його творців, від спілкування з природою, в результаті осмислення цих вражень і втілення їх в інші образи. Тому під час ручної праці вихователь пропонує кожній дитині змодельовати з кількох орнаментів такий, який їй найбільше до вподоби. Геометричний орнамент, очевидно, виник внаслідок прагнення передати образи сонця, зірок, рослин тощо, про що свідчать і їх назви.

Геометризація форм навколишнього дуже характерна для мистецтва Буковини. Її поява у вишивках зумовлена значною мірою фактурою полотна. В основі побудови буковинського геометричного орнаменту немає такої розмаїтості елементів, як багатство варіантів кількох мотивів у різних поєднаннях, зате колір має особливе значення при збереженні конкретних рослинних форм. На ці особливості слід обов'язково звернути увагу, порівнюючи вишивки Поділля і Буковини. Це їх суттєво відрізняє, у декорі буковинського народного костюма використовувались вишивка й аплікація. При цьому, крім одягу та його призначення, завжди відзначали композицію вишивки, характер мотивів і техніку виконання.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з вишивкою має своєрідні особливості, які виникають як із розвитку творчих здібностей та уподобань дітей (діти діють тут з власної ініціативи), так і з правил техніки безпеки (використання спеціальних знарядь праці, нетрадиційних для дошкільного закладу). Процес ознайомлення з вишивкою досить довготривалий саме завдяки своєрідності техніки виконання. Спробуємо розглянути поетапний зміст роботи вихователя, особливості методики й керівництва.

Вихователь повинен створити насамперед таке навколишнє середовище, яке викликало б інтерес до вишивки. Самостійні вияви інтересу вже з молодшого віку вихователь примічає відразу — він природний завдяки колориту і різноманітності форм речей, оздоблених вишивкою. Діти люблять розглядати красиве і слухати розповіді про нього, особливо коли вишивкою оздоблений одяг та речі побуту героїв улюблених казок та оповідань. Вони самостійно збагачують і вдосконалюють свій досвід шляхом порівняння різних атрибутів одягу, як, наприклад, сорочка у вовчика-братика і блузка у лисички-сестрички, спідничка у мами-кози і кептарики у сімох козенят тощо. Щоб вільно порівнювати, невимушене розглядати зразки вишивки в груповій кімнаті молодших і серед-

ніх груп, необхідно виділити спеціальне місце, де зразки були б доступними кожній дитині. Вишивані серветки, рушники треба розкласти так, щоб діти самі могли їх дістати і покласти на місце. Аналогічні поради треба дати й батькам, як збагачувати художні враження дітей удома. Адже саме ці враження 4—5-річних дошкільнят є джерелом їхньої самостійної художньої праці у старшому дошкільному віці. Педагог може легко простежити, як інтерес до вишиванок відображується дітьми в їхніх малюнках (сюжетне малювання за змістом казок), в іграх, драматизаціях (як діти підготовлюють костюми, їх художнє оздоблення) тощо. І хоч інтерес виникає у дітей стихійно, вихователі ніяк не байдуже, хто бере участь у пізнанні, він енергійно спрямовує вияви активності дітей. Основними формами роботи є бесіди вихователя з дітьми на заняттях, під час екскурсії до музею, на виставку народної вишивки, одягу; зустрічі з народними умільцями, проведення фольклорних свят, на яких діти вдягнені у вишиванки, а також закріплення знань про вишивку на заняттях із зображувальної діяльності, де з великим інтересом і старанністю діти оздоблюють площинні зображення окремих частин одягу і предметів побуту (спідниці, сорочки, кептарики, фартушки, скатерки, рушнички тощо). В цьому віці їх приваблюють яскраві кольори, симетрія, ритм чергування барв і форм тощо.

Самостійне вишивання дітей старшого дошкільного віку неподільно пов'язане з ручною працею. Ознайомлення з вишивкою й оволодіння технікою вишивання вихователь планує в цьому віці на спеціальних заняттях. У зміст роботи з дітьми входить насамперед ознайомлення з необхідними для вишивання матеріалами: тканиною, нитками, голкою, наперстком тощо.

Так, ознайомлюючи дітей з подільською вишивкою, вихователь акцентує на тому, що на Тернопільщині, наприклад, вишивали бавовняними нитками і лише окремі елементи обводили кольоровими нитками, а на Поліссі для вишивання використовували лляні, конопляні і шерстяні нитки. Особливий інтерес виникає у дітей, коли вихователь пояснює вишивання на Галичині. Традиційно у цьому краї поряд з вищезгаданими матеріалами використовувались зсукані сплетені нитки, шовкові, срібні, золоті і металеві нитки, муліне, бісер, сап'ян, гудзики, коралі, головки металевих цвяхів «бобрики» та ін.

Вибір ниток залежав від сукна і полотна, на якому вишивали, а вибір кольору — від мотивів і призначення одягу. Так, червоний колір означав квіти, любов, а зелений — зелені

трави, блакитний — чисте, безхмарне небо, чорний — журбу, жовтий — достиглі в полі колоски. Кожний колір має своє місце і призначення. Чорний, зелений, фіалковий, жовтий — чоловічі кольори. Жінка носить лише голубий бережечок на сорочці, ромбики в ромбиках (у три ромбики) у вигляді тризубця. Тризубець — родинний амулет: справа батько, зліва — мати, а посередині — маленькі діти, яких виховує родина.

Білим кольором по білому вишивали як заporуку чистого духу і здоров'я. Дітям вишивали тільки голубі ромби. По одягу читали долю і вік дівчини.

Далі вихователь детально планує розгляд і аналіз тих традиційних тканин, на яких вишивали народні умільці в більшості регіонів України. Це було домоткане вибілене сонцем і водою лляне полотно, яким славились українці далеко за межами держави. Для вишивки кептариків, сердаків, кожухів використовували сукно, вичинене хутро.

Поряд з вишивкою майже в кожному регіоні України виробили оздоблювали різними мережками. Дітям варто пояснити, що мережка викопувала функції з'єднувального шва.

Багаті і різні художні традиції української вишивки. Вони міцно пов'язані з давніми повір'ями, звичаями й обрядами, багаті стародавніми мотивами, своєрідними знаками-символами, так званими оберегами. Саме вони повинні були оберігати від злих духів, тому ними прикрашали одяг і для дорослих, і для дітей. Має своє символічне глибоко традиційне значення і кожний знак па вишивці.

Створюючи орнамент, народні вишивальниці весь час зверталися до природи, творчо осмислювали предмети і явища, їх барвистий колорит і прагнули все відтворити у вишивці: прямі лінії символізували землю, а хвилясті — воду, вертикальні хвилясті — дощ, а трикутники — гори, дві схрещені лінії — блискавку, а ромб, коло чи квадрат — вогонь.

Жіноча постать символізувала богиню життя, дерево з розлогими гілками — родючість землі, птахи — настання весни, врожай, а кінь і олень — благополуччя.

Усвідомлюючи історичне минуле нашого народу, доцільно у старшому віці розповісти дітям і про історію виникнення вишивки, її розвиток і вдосконалення техніки спільно з розвитком держави загалом. Притаманність кожному регіону своїх особливостей орнаменту, техніки і колориту дітям слід пояснити також багатством і неповторністю природи. У старшому дошкільному віці вихователь поступово готує дітей до сприйняття художніх і технічних особливостей орнаменту різних регіонів України. Діти розглядають у зв'язку з цим ілюстрації у книжках, листівки, репродукції, альбоми зразків

вишивки, святкових костюмів тощо. Вихователь може також організувати виставки таких робіт у кімнаті або в залі і постійно спрямовує свою діяльність на розвиток художнього сприймання дітей. На заключному етапі цієї роботи вихователь пропонує дітям з кількох орнаментів скласти свій для оздоблення того чи іншого виробу з урахуванням бажання дітей.

Для того щоб дитина самостійно передавала у вишивці свої враження про цей вид народного промыслу, вона повинна вміти вільно користуватись відповідними засобами і знаряддями праці. Якщо художній досвід на заняттях передають здебільшого дорослі, то поза ними діти повинні самостійно використовувати набуті знання і вміння. У тих випадках, коли вихователь підтримує в дітей прагнення знову повернутися до вишивки, він намагається посилити інтерес, відчуття радості за самостійно виконану роботу, продумати елементи ускладнення її змісту і форми.

Пропозиції педагога не повинні бути настирливими і мають повністю залежати від бажання дітей, змісту їхніх задумів, розвитку допитливості, мотивів. Роботи, які виконують діти з власної ініціативи, є особливо улюбленими і привабливими для дітей. Саме вони стимулюють дитячу творчу уяву, активність і самодіяльність. Керуючи роботою дітей у години ручної праці, вихователь допомагає їм планувати роботу, уникати квапливості, доводити задум до кінця. Для цього педагогу варто попередньо поговорити з кожною дитиною, з'ясувати задум кожної вишивки і техніку її виконання. Вихователеві треба продумати, як допомогти кожній дитині втілити передбачений задум, адже він виступає як радник, зацікавлений майбутнім виробом, не диктує, як та що робити, а жваво обговорює з дітьми етапи і хід роботи, техніку використання голки, наперстка, прийоми безпеки.

Зважаючи на те, що дошкільники часто не можуть відразу закінчити свою роботу, їм пропонують продовжити її наступного разу. Це дуже важливо тоді, коли діти працюють самостійно кожен над своїм візерунком. Вихователь включається у процес, спостерігає, аналізує, допомагає. Він пропонує дітям придивитись до робіт один одного, щоб через наслідування зміцнити інтерес і бажання дітей. У сприятливі пори року вишивання доцільно організовувати на майданчику за столом під час прогулянки в другій половині дня.

Вихователю слід мати на увазі, що не можна перетворювати захоплення дітей вишиванням поза заняттями з ручної праці в допоміжні форми роботи. Для художнього розвитку кожної дитини, формування вмінь і навичок у тих, хто має добре виражений інтерес до вишивання, вихователь може ор-

гаїї.іунати гурток «Умілі руки», тому що одних лише занять для розвитку відповідних нахилів і здібностей, виховання стійкого інтересу і вміння вибирати на свій смак улюблену сфраіу не досить.

Створюючи належні умови для вишивання, вихователь ноинсн враховувати, що воно не обов'язкове для всіх, а приваблює лише тих, хто любить це робити.

Керівництво цією діяльністю вимагає від вихователя чуйності, уваги до інтересів і задумів дітей, створення сприятливих умов для розвитку їхніх творчих здібностей.

Наводимо конспект заняття з ручної праці на т є м у: «Вишивання»¹.

Мета: Навчити дітей працювати голкою, познайомити зі швом «голка вперед».

М а т е р і а л: тканина, голка, гольник, різнобарвні нитки, ножиці, наперсток, коробочка або шкатулка для зберігання всіх цих матеріалів.

Підготовка до вишивання:

1. Перед вишиванням слід помити руки, щоб не замастити виріб.

2. Вишиваючи, сидіти треба прямо, спираючись на спинку стільця.

3. Сидіти треба так, щоб світло падало зліва, а місце роботи повинно бути добре освітлене.

4. Процес вишивання має тривати не більше як 15 хвилин, щоб діти не перевтомлювались.

5. Перед вишиванням слід провести інструктаж з техніки безпеки.

Техніка безпеки при вишиванні:

1. Роботу проводити у підгрупах з п'яти-шести дітей (не більше).

2. Не підносити голку з робочою ниткою до обличчя.

3. Не вколювати голку у свій одяг, а по закінченні роботи вколювати її у гольник.

4. Не сидіти близько один біля одного.

5. Робочу нитку відрізати ножицями, а гострі кінці ножиць не підносити до обличчя.

Навчання дітей вишивання:

1. Втягти нитку в голку.

2. Знайомство зі швом «голка вперед». Цим швом діти обшивають краї майбутньої серветки. Вихователь заздалегідь витягує нитку, по якій діти будуть шити.

¹ *Калуська Л. В.* Старшим дошкільнятам про народні ремесла, звичаї та обряди, символи й обереги дому. — К., 1992. — С. 10.

3. Знайомство з прокладним швом. Цим швом діти обводять контури малюнка, заздалегідь намальовані вихователем за бажанням дітей.

У декоративно-прикладному мистецтві багатьох народів світу можна зустріти вироби, вирізані з паперу, які в нас дістали назву витинанки. *Витинанка* — це дуже давній вид декоративно-прикладного мистецтва, який майже вийшов з ужитку в середині XX ст. Цими паперовими прикрасами колись чепурили хати.

Інструментами для цієї роботи є ножиці, складаний ніж, скальпель, лезо бритви.

Для витинанок використовували глянцеви́й папір яскравих кольорів — червоний, оранжевий, синій та ін. Поєднання різних кольорів надавало витинанці святкового, привабливого вигляду.

У с. Тисові Долинського району на Івано-Франківщині витинанки зустрічались ще в 60-ті рр. У Болехові і Долині на базарі можна було купити й готові вироби: на білій паперовій смужці метрової довжини був вирізаний симетричний орнамент, обведений рожевою, зеленою, жовтою, червоною, синього чи фіолетовою фарбою. Ці стрічки прикріплювалися на стіні, між вікнами, а також використовувались замість серветок у мисниках, кренделях (буфетах), ними також прикрашали образи під склом. Час від часу вицвілі витинанки замінювалися новими.

Часто на Різдво гілки ялини чи сосни прикрашали різнокольоровими ліхтариками, вирізаними з паперу.

Іноді витинанки використовувались разом із настінним розписом: велика яскрава вирізка ставала центром композиції, навколо якої малювали і фарбували «пави» або «хмелик».

Техніка витинанки проста і полягає в тому, що силует задуманої композиції вирізають так, щоб одразу вийшла симетрична фігура. Для цього папір квадратної форми і певного розміру (до 20 см) складають учетверо або увосьмеро і ножицями вирізають різні елементи рослинних розеток (зірку, квіти, листок, хмелик, вінок та ін.), геометричні форми чи контурні зображення птахів або людей.

Витинанки наклеювали вареною картоплею або клеєм, а в XX ст. почали прикріплювати кнопками.

Заняття на тему: *«Ознайомлення з витинанкою»*

Мета: Ознайомити дітей з одним із видів образотворчого мистецтва — витинанкою. Дати поняття про те, що витинан-

¹ Див.: *Калуська Л. В.* Старшим дошкільнятам про народні звичаї та обряди, символи й обереги дому. — С. 10.

ки — це вирізки з білого або кольорового паперу, якими колись прикрашали житло. Ознайомити з різноманітністю форм і візерунків витинанки. Виховувати естетичний смак, здатність відчувати красу, викликати зацікавленість і бажання навчитись виготовляти витинанки.

Матеріал: витинанки різних форм, кольорів, візерунків.

Попередня робота: розгляд інтер'єрів хат на малюнках, відвідання краєзнавчого музею.

Хід заняття: Вихователь: «Діти, подивіться, як гарно в нашій світлиці. Знаєте, чому я сказала «світлиця»? Колись світлицею називали найкращу кімнату в хаті. Жінки-українки з давніх-давен любили чепурити свої хати. Було чисто і затишно скрізь. З тих часів дійшло до нас прислів'я: «У хаті, як у віночку, і сама сидить, як квіточка». А хто ця квіточка? Господиня, яка чимало праці докладає, щоб було у хаті затишно і гарно. Давайте запам'ятаємо це прислів'я і намагатимемося, щоб у нашій груповій кімнаті був завжди порядок.

Ми вже з вами розглядали інтер'єр хати на малюнку, бачили в краєзнавчому музеї давні речі вжитку. Пригадайте, що таке інтер'єр? (Внутрішнє оздоблення, тобто убрання приміщення.) Що було в хаті? Які давні речі, якими колись користувалися, ви знаєте? (Прядка, жорна, дерев'яні ночви та ін.) Чим була прикрашена хата? (Образи, рушники, квіти, вазони; розмальовані квітами піч, грубка, скриня та ін.)».

Вихователь підсумовує відповіді дітей.

«Сьогодні я вам розповім, чим ще в давні часи в нашому краї прикрашали хати. Це були витинанки. Так їх називали, бо їх витинали, вирізали з паперу. Витинанки використовували замість серветок у буфетах, ними прикрашали образи під склом. Перед Новим роком і Різдвяними святами між вікнами на стінах прибивали навхрест гілки ялини і прикрашали витинанками, ліхтариками, зірочками. Давайте розглянемо, якими витинанками прикрашена наша світлиця».

Діти розглядають витинанки й описують їх.

— Чому ці витинанки різні?

— Чим вони відрізняються одна від одної? Вихователь показує, як робити витинанки (дві-три одного кольору, але з різним візерунком).

— Від чого залежить візерунок на витинанках?

Примітка. Якщо дітям важко відповісти, вихователь детально знайомить їх із процесом виготовлення витинанок.

Папір квадратної форми і певного розміру складають учетверо або увосьмьоро і ножицями вирізають різні форми рослинних елементів:

зірочки, квіти, листки, хмелики, віночок; різні геометричні форми чи контурні зображення птахів або людей. Колись усі вирізані витинанки наклеювали на папір певної довжини і використовували як орнамент на стінах.

Можна також провести заняття на тему «Витинанку вирізаю і домітку прикрашаю».

Розповідь-казка про витинанку «Паперове диво»¹.

Мета: Ознайомити дітей з новим видом мистецтва — витинанками. Допомогти дітям зрозуміти засоби художньої виразності витинанок. Ознайомити з матеріалом та обладнанням для виконання витинанок.

Вчити дітей включатись у бесіду та активно її підтримувати.

Словник: *паперова пташка, паперова квітка, вити-нанка, пробійники*.

Матеріал: ножиці, пробійники, різнокольоровий папір, витинанки.

Хід заняття: Влаштовується виставка витинанок своєї місцевості або витинанок, виконаних за друкованими зразками. Вихователь пропонує дітям «прочитати» зміст витинанок, дібрати їм влучну назву, ознайомлює дітей з авторськими назвами витинанок. Діти визначають матеріал, з якого виконано витинанки. Як з'являються витинанки, вихователька знайомить дітей, читаючи казку «Паперове диво». Текст казки.

— Одного разу лежав на столі перед відчиненим вікном Аркушик паперу, грівся собі на ласкавому сонечку. Раптом у вікно залетів вітерець і підхопив Аркушик зі столу. Поніс він його вулицями, потім через ліси, ріки, гори. Аркушик летів і радів, що він бачить стільки нового і незнайомого. Він летів, розглядаючи все навкруги, і співав свою пісеньку. Так він летів довго. Раптом вітерець стих, і Аркушик упав на землю. Це була галявинка, зовсім йому незнайома, він з цікавістю роздивлявся. Раптом по небу почали пересуватися величезні сіро-чорні хмари, вони були такими страшними, що Аркушик злякався: «Ой, що зі мною буде?» Почалася злива, і Аркушик так змок, що ледве тримався. Він тужив за рідною домівкою, адже на чужині ніде було дітися. Так пройшла ніч. Вранці дощ спинився. Вияснилося, і па небі знову з'явилося яскраве, тепле сонечко. Своїми ласкавими промінчиками воно пригріло Аркушик, висушило його. У Аркушика настрій по-

¹ *Побережнікова Т. Г. Українські витинанки. — Білгород-Дністровський, 1997. — С. 21—23.*

кращав, але все ж таки він думав: «Невже я так і залишуся тут, нікому не ставши у пригоді?»

На галявину прийшли діти. Від їхніх веселих ігор все співало і бриніло навкруги. Незабаром діти почали збиратися додому. Одній дівчинці Аркушик чимось прийшовся до вподоби. По дорозі вона весь час уважно його розглядала, ніби бачила ті гори, ліси, чудову галявину, на якій гралися діти.

Повернувшись додому, дівчинка показала Аркушику бабусі. «Бабусю, який чудовий Аркушик! Він нібито розмовляє, але я не можу зрозуміти його мови!»

«Зрозуміти тобі допоможуть ножиці», — відповіла онучці бабуся. Вона взяла ножиці і вирізала галявину та веселі дитячі розваги. Дівчинка здивувалась, адже це диво — бабуся не була на галявині, а про все дізналася. «Це Аркушик про все розповів», — пояснила бабуся. Тоді і дівчинка взяла ножиці. І з-під її рук почали з'являтися чарівні ліси, в яких живуть казкові птахи, веселі молодичі, хоробрі козаки.

Дівчинка стала займатися витинанням, а роботи, які викопувала дівчинка, називались витинапками.

Питання за текстом казки:

— Як Аркушик потрапив до дівчинки?

— На вашу думку, чому саме до цієї дівчинки потрапив Аркушик?

— Що «розповіла» бабуся онучці за допомогою ножиць, чому її навчила?

— Що вирізала дівчинка з Аркушика, як називаються її роботи?

Вихователька показує дітям обладнання, демонструє процес створення витинанок: сніжинки, дерево життя, берегині (на вибір виховательки). Процес наклеювання не демонструється, лише пояснюється.

Показ варіантів створення витинанок слід продовжити після заняття у вільний час. Необхідно дітей залучати до наклеювання готових витинанок на основу, а також вчити підбирати колір тла основи для витинанок. Діти повинні впевнитися, що на темному тлі кращий вигляд має світлий візерунок, на світлому — темний.

Під час самостійної художньої діяльності вихователька знайомить дітей з витинапками і віршами Христини Білоус, з витинапками Настусі Безпальчої¹.

¹ Федорчук Н. Чарівні руки в малої Настусі // Дошк. виховання. — 1992. — № 2 — 3. — С. 24 — 25; Христина Білоус. Вертепна зірка. - К., 1992.

Витинанка [^]*Весільна*^{^^}

(Старша група)

Мета: Навчити виконувати роботу за мотивами народних майстрів.

Продовжувати формувати вміння симетрично вирізувати та вирізувати з «гармошки».

Розвивати окомір, точність та координацію рухів.

Виховувати шану до народних традицій.

Словник: примовка: «Чи то грипи грегочуть, чи то гривачі туркочуть, світу-людям оповіщають про подію».

Матеріал: весільні витинанки майстрів (можна використовувати власноруч виконані роботи за друкowanими зразками). Ножиці, пробійники, клейстер, дощечки, серветки, папір різного кольору.

Хід за няття: дітям надається можливість розглянути різні види весільних витинанок. Одночасно вони отримують додаткову інформацію.

— Під час підготовки до весілля вікно української хати прикрашала традиційна «Весільна» витинанка. Вона була змістовною, складалася з чотирьох рядів. У нижньому ряді зливалися воедино два струмки, а про верхній витинанчі і примовку склали: «Чи то грипи грегочуть, чи то гривачі туркочуть, світу-людям оповіщають про подію», а ще вище — «Заквітчані», а найвище — найголовніше зображення четвертого ряду — «В'ють гніздо двійко лелек».

На стінах святкової хати з'являлися витинанки «Дівчата» у стрічках та «Хлопці» — юнаки у завітчанних картузах. Діти розглядають кілька варіантів таких витинанок.

Запитання до дітей: з якою метою створювали витинанки? (А. Оповістити односельців про подію. Б. Прикрасити святкову хату).

Вихователька пропонує створити власну витинанку за мотивами народних майстрів. Пояснює, що витинанки виконуються на основі симетричного та силуетного вирізування. Здійснює показ вирізування «Дівчини» та «Хлопця» на око, без попереднього промальовування. Показує вирізування лелек, користуючись технікою силуетного вирізування. Спонукає дітей до виконання витинанок без шаблонів та ескізів.

Під час самостійного виконання витинанок припускається співтворчість вихователя і дитини. До виконання завдання здійснюється диференційований підхід; залежно від сформованих умінь дитина може виконувати зображення: а) вирізу-

['] *Побережнікова Т. Г.* Українські витинанки. — Білгород-Дністровський, 1997. — С. 31—33.

ючи на око, без попереднього малюнка; б) користуючись попереднім малюнком; в) користуючись шаблоном.

Діти виконують роботу колективно. Кінцеві розрізнені витинанки оформлюють в ряди «Весільної» витинанки. Витинанки «Дівчата» та «Хлопці» розташовуються навколо «Весільної» витинанки.

Діти створюють під керівництвом виховательки площинні одинарні витинанки.

Вони приймають участь у кінцевому оформленні витина-нок. Вихователька активізує примовку майстрів витинання: «Чи то грипи грегочуть, чи то гривачі туркочуть, світу-людям оповіщають про подію».

Витинанка «Лелек»¹

(За мотивами витинанок Х. Білоус)

Мета: Ознайомити дітей з «пташиними» витинанками Х. Білоус. Визначити техніку їх виконання.

Вчити виконувати витинанку на основі силуетного вирізування, надавати певних ознак завдяки пробійникам.

Розвивати окомір, координацію рухів.

Виховувати естетичний смак.

М а т е р і а л : Витинанки Христини Білоус (Христина Білоус. Вертепна зірка. — К., 1992. — С 6, 9, 17, 19, палітурка).

Кольоровий папір, ножиці, пробійники, клейстер.

Х і д з а н я т т я : вихователь пропонує оглянути тимчасову тематичну виставку. Запитує дітей, як пов'язана ця виставка з подіями, які відбувалися напередодні? Підкреслити, що витинанка завжди пов'язана з народними святами та обрядами, вона нібито їх відгомін. Він пропонує дітям послухати невеликий уривок з твору Г. Квітки-Основ'яненка «Щира любов» (про хатні прикраси на Харківщині — голуби, вирізані з паперу). Запитує дітей, що символізує ця птаха?

Вихователь пропонує навчитись витинати лелек. Запитує, на яких витинанках траплялись ці птахи (весільних). Спонукає дітей пояснити, чому саме цих птахів зображали? Пригадує з дітьми повір'я, пов'язані з цією птахою. Детально розглядає, обстежує з дітьми витинанки Х. Білоус. Вчить дітей виконувати зображення на око без попереднього промальовування олівцем.

Під час виконання витинанки вихователь здійснює різні види індивідуальної допомоги. Пропонує дітям з недосить розвинутою кистю руки повправлятися у процесі вирізуван-

¹ *Побережнікова Т. Г. Українські витинанки. — Білгород-Дністровський, 1997. - С 87-88.*

ня на ієкольоровому папері (щоб не згасити інтерес до кінцевого результату).

По завершенні роботи вихователь пропонує дітям розповісти про свої витинанки, дає план розповіді:

- Що символізує птах?
- Які прикмети з ним пов'язані?
- Як називається техніка виконання роботи?
- В якій послідовності виконувалась робота?

Вислухаються 2 — 3 розповіді.

§ 2. Дерев'яні, металеві, шкіряні, керамічні та плетені вироби народних умільців

Серед народних промислів чільне місце займають різьбярство, кушнірство, мосяжництво, гончарство та плетіння. *Різьба по дереву, різьбярство* розповсюджені переважно на Гуцульщині.

у гірських районах Карпат, багатих па лісі з різними породами дерев, різьба по дереву та художнє випалювання успішно застосовувались для оздоблення будинків, предметів побутового та мисливського призначення, знарядь праці та предметів господарського інвентаря. Різьбили на всіх породах дерев, але основним матеріалом, який використовували для створення різьблених предметів, було дерево явора.

Його основні властивості відповідали вимогам різьбярів. Також використовували такі породи дерев, як клен, слива, горіх, груша, вільха, тис, кедр. Вони мають гарний природний колір і легко піддаються обробці.

Столи, ліжка, мисники, посуд прикрашали візерунками. Вирізали їх спеціальними різцями, тому і називали таку прикрасу різьбою. Відібране для роботи дерево розрізали на куски, а потім кілька років сушили. Виготовлення речі починалося з попередньої обробки сухої деревини. Уже готову виточену посудину починали різьбити.

Різьба є двох видів: суха, або струнка, та інкрустована. При сухій різьбі орнамент створюється ритмічним чергуванням заглибин і неторканих ділянок полірованої поверхні дерева. Малюнок нагадує гру світлотіней. Тіні — це різноманітні за формою заглибини, а світло — неторкана поверхня. Оскільки найдавніший спосіб прикрашання дерев'яних виробів був нескладний — контурне різьблення, тобто суха різьба, то й набір різьбярських інструментів був невеликий, складався передусім з долот. Вони відрізнялися формою і шириною вістря і на основі цього мали відповідні назви: «рівняк», «ско-сак», «фасулька», «фоджак», «городничок».

з кінця XIX ст. з появою інкрустації як виду декорування виробів, тобто викладання кусочками різноколірного дерева, перламутру, а також металом та бісером, майстри створили відповідні знаряддя: «писарик», «очкарик», «гребінчик», «втискач», «ямничок». Орнаменти, якими прикрашали вироби, склалися з геометричних фігур: круга, ромба, трикутника, які між собою розміщувались симетрично.

Спадковість і водночас розквіт художніх індивідуальностей спостерігається у славній династії Шкрібляків. їхні дерев'яні вироби оздоблені віртуозною в'язю орнаменту, котрий виявляє й підкреслює природну красу дерева, пластику самої форми.

Поширений в Україні й такий вид народних ремесел, як художнє випалювання по дереву.

Найчастіше випалюванням прикрашали бондарські вироби, які виготовляли зі смереки, сосни, ялини чи берези. Ці породи дерев мають у собі смоляні складники. Під дією розпечених на вогні металевих песаків смоляні складники скипаються й не дають повного обвуглювання деревини, малюнок набуває темного соковитого тону. Скипаючись, складники одночасно фіксуються, тобто закріплюють випалений малюнок, обмежують руйнівну дію вологи, отже, роблять дерев'яний виріб довговічним.

Випалені зображення на побутових виробах не покривають ніякими лаками. Орнаментальне опалення наносять на чисту нефарбовану поверхню дерев'яних виробів. Білосніжна чи золотиста фактура дерева чудово контрастує із випаленим чорно-коричневим соковитим малюнком і будується на гармонійному поєднанні чорно-білих контрастів, посилюючи декоративну виразність виробу.

Останнім часом художнє випалювання застосовується у настінних плакетках. Це невеликі за розміром дощечки різної форми, па яких зображено орнаментальні і сюжетні композиції. Вони використовуються для прикрашання сучасних інтер'єрів.

Питання про місце, зміст та організацію роботи вихователя з різьбярством розробляється в дошкільній педагогіці, і па сьогоднішній день воно максимально наближене до занять з аплікації та ручної праці. Аплікацію можна аналізувати з різних точок зору, в тому числі і з погляду значення її як підготовчої діяльності до пізнання народного ремесла: елементи, колір, просторове відношення структур, регіональні особливості різьби тощо.

Зміст різьбярства, його задум і технологія виконання ретельно розглядаються і пояснюються дітям під час розгляду

дерев'яних виробів побутового вжитку та декоративного призначення (одяг, таці, шкатулки, браслети тощо). Дітям пропонуються різні варіанти розгляду різьблених речей і наочно-ілюстративного матеріалу.

В одних випадках наочно-ілюстративний матеріал (листівки, фотографії, замальовки) є ніби ілюстрацією перед розглядом складних орнаментів на готових виробах, в інших — допоміжним матеріалом для демонстрації варіантних ускладнень того чи іншого орнаменту, недоступного для безпосереднього сприймання й аналізу.

Через те дуже важливо, щоб в орнаментальних композиціях були доступні і легкі для виконання елементи, які діти могли б самі komponувати, викладати на площині, змінювати їх за формою і кольором, наклеювати. Бажано, щоб готові елементи відповідали найулюбленішим виробам дітей, які викликають у них постійний інтерес. Іноді в аплікації на теми, пов'язані з різьбою, діти відтворюють враження від кількох сприйнятих візерунків. Зрозуміло, що вони у своїх роботах надають перевагу тим виробам, які привертають їхню увагу красою і неповторністю. Але не завжди вони доступні для аналізу і виконання. В таких випадках бажання часто згасає, тому від вихователя значною мірою залежить, як перетворити огляд і аналіз у діяльність. У різьбярстві, як і у вишивці, вихователь максимально створює умови і допомагає оволодіти певними навичками тим, хто до цього тяжіє.

Зважаючи на те, що техніка оздоблення виробів із дерева різьбою можлива почасти лише в підготовчій до школи групі, починаючи з старшої групи педагог планує ознайомлення дітей з різьбярством, яке типово в даному регіоні або особливо актуальне своєю неповторністю в якомусь одному регіоні України, наприклад па Гуцульщині. У старшій групі вихователь планує такі завдання:

- формувати уявлення дітей про різьбярство як народний промисел в Україні, ознайомити з історією його виникнення і розвитку в краї;

- вчити дітей розрізняти види народного мистецтва, виділяти різьбу, порівнювати та аналізувати її;

- знати вироби окремих майстрів-різьбярів;

- уміти добирати характерні візерунки розпису народних умільців;

- вчити розташовувати візерунок на площині залежно від форми виробу.

У підготовчій групі обсяг завдань помітно збільшується й ускладнюється, тому вихователю вже із старшої групи необхідно ретельно працювати над цими завданнями.

Ознайомлення з різьбленими виробами вихователь починає в повсякденному житті, звертає увагу дітей на предмети, які є в груповій кімнаті, в дошкільному закладі, пропонує розглянути їх, розповідає сам і спонукає дітей до висловлювання вражень, думок про предмети, навчає аналізувати і порівнювати їх. Найраціональніше перші предмети вводити в сприймання дітей за такою схемою: місце виготовлення предмета; вид мистецтва чи його різновид; матеріал, з якого виготовлений предмет; характерні риси, які визначають його призначення в житті людини; що в ньому приваблює і є художньою цінністю.

Розглядання зразків супроводжується запитаннями до дітей, їхніми висловлюваннями, розповіддю вихователя. Нехай малі розкажуть, які вироби народних майстрів є в них удома, як вони використовуються в побуті.

у подальших бесідах з дітьми вихователь розповідає про майстрів різби по дереву, називає їх і нагадує, що готові вироби стануть окрасою приміщень або подарунками-сувенірами. Нижче подано конспект заняття з аплікації з використанням гуцульських інструкцій*.

Тема: «Гйця».

З а в д а н н я: Продовжувати вчити оздоблювати предмети вжитку, використовуючи рослинні та геометричні елементи на крузі за мотивами різби по дереву майстрів Гуцульщини. Продовжувати вчити дітей складати смужку паперу гармошкою і виконувати заокруглення на кутах. Формувати чуття колірного поєднання (синього і голубого, характерного для гуцульських мотивів). Виховувати повагу до традицій орнаментальності у роботі гуцульських умільців.

П і д г о т о в ч а р о б о т а: Розповідь-бесіда про народних майстрів Гуцульщини. Наклеювання на основу червоного круга (діаметром 18,5 см) жовтого круга (діаметром 17 см), вирізування червоних кружечків за трафаретом (діаметром 1,5 см).

М а т е р і а л (на одну дитину): наклеєна основа, дві смужки голубого кольору (6х9 см), дві смужки синього кольору (4х6 см), квадрат червоного кольору (2,5 х 2,5 см), вісім кружечків червоного кольору.

П о с л і д о в н і с т ь з а н я т т я: Розглядання таці-зра-зка. Частковий показ складання смужки паперу гармошкою; заокруглення кутів. Складання візерунка.

* Див.: *Калуська Л. В.* Старшим дошкільнятам про народні ремесла, звичаї та обряди, символи й обереги дому. — С. 9.

Кушнірство. Багатовікові традиції та досвід поколінь дозволили майстрам винайти багато способів художнього оздоблення шкіряних виробів. Проте найбільшого поширення серед населення набула техніка гарячого та холодного тиснення. Крім того, народні умільці застосовували гравірування по шкірі, ажурне вирізування, аплікацію кольоровими шкірами, художнє плетиво з тонких барвистих стрічок. В оздобі своїх виробів майстри користувалися прикрасами з металу та іншими деталями у вигляді геометричних фігур.

Найбільшими центрами мистецької роботи з обробки шкіри є на Гуцульщині села Косівського, Верховинського та Яремчаиського районів. Особливо вирізнялись з-поміж них косівські, пістинські та кутські майстри, що шили кептарі.

Художня обробка шкіри тісно пов'язана з обробкою металів та вишивкою, оскільки побутові речі із шкіри — сідла, ремені, упряж — прикрашалися металевими бляшками, застібками тощо. Речі з костюмного комплексу також оздоблювалися різноманітними металевими деталями. V Мистецький хист кушнірів яскраво виявлявся в оздобленні кожухів і кептарів. Давні прості, «шиті в рубець» козушки були неорнаментовані. Певну художню виразність виробам такого типу надавали лінії швів, рівномірно накладені стібки на лицьових швах, обшиття хутром чи вузькою смужкою шкіри.

Однією з основних і найдавніших технік була аплікація кольоровим сап'яном або сукном; вирізані прикраси не просто прикріплювалися до виробу, а по їх краях обов'язково клали кольорову нитку і пришивали все разом.

У XX ст. набуває більшого поширення вишивка. Тут характерним стало вишивання рослинним орнаментом — «уміртвий зір». Його вишивали на окремій смужці шкіри, яку згодом пришивали до виробу.

Оздоблення кептарів, кожухів: нитки, шнури, вовняні гудзики. Орнамент, незалежно від характеру, творився з безлічі простих елементів, які в минулому виступали як певні символи: переважали стилізовані геометричні узори, в основі яких були трикутники, півкоги різного геометричного трактування'.

Техніка в оздобленні шкіри:
тиснення (рельєфне, тоноване);
підкладка (тональна і контрастна);
розпис по шкірі;
аплікація металом;
аплікація шкірою в поєднанні з гаптуванням кольоровим металом;

плетення шкіряною стрічкою;
різьба по шкірі.

Вироби із шкіри: торбинки, табівки, череси, паски, обкладинки, футляри, кожушки, кептарі.

У дошкільному закладі дітей знайомлять з різними регіональними шкіряними виробами, проводять заняття з виготовлення виробів із шкіри. Наводимо для прикладу послідовність роботи із шкіряними виробами з дітьми старшого дошкільного віку: ознайомлення з виробами із шкіри; ознайомлення із шкірою як матеріалом; ознайомлення з інструментами, які потрібні для роботи зі шкірою; виготовлення простого шкіряного кулона, звичайної табівки, святкової табівки, гаманця, гуцульських постолів, череса.

Заняття на тему: «Виготовлення із шкіри гаманця»[^].

З а в д а н н я: Продовжувати вчити дітей користуватися в роботі із шкірою дориками — вибивати візерунок, скріплювати готові частини шнурівкою. Виховувати естетичний смак.

М а т е р і а л: шкіряні гаманці, шкіра, інструменти.

Х і д з а н я т т я: Вихователь: «Наближається свято мами. І я знаю, що кожен з вас хотів би подарувати мамі щось незвичайне. А давайте сьогодні на занятті спробуємо зробити в дарунок гаманець із шкіри». Діти розглядають шкіряні гаманці народних умільців. По цьому вихователь пояснює послідовність виконання роботи. «У кожного з вас є шматок шкіри прямокутної форми і шкіряна шнурівка. Із шматка шкіри складаємо гаманець. Шматок шкіри треба перегнути так, щоб вийшла кишенька, яка зверху прикривається. (Показує.) Щоб скріпити сторони гаманця, робимо дориком дірочки і через них просовуємо шнурівку (шов через край)». На передній частині гаманця за допомогою дорика кожна дитина за своїм бажанням вибиває візерунок.

Мосяжництво. Художня обробка металу (мідь, бронза, латунь, нейзильбер) на Гуцульщині — один з найстаріших і найпоширеніших народних промислів. Гуцули називали його мосяжництвом, а майстрів-зброярів — мосяжниками.

Вживання металу для оздоблення одягу, зброї, знарядь праці колись на Гуцульщині мало велике значення. Найпоширенішими матеріалами для цього були латунь, мідь, срібло, мосяжна бляха, дрід. З бляхи гуцули виробляли всілякі прикраси для одягу, кінської зброї, посуд, мисливське знаряддя, з дроту виготовляли ланцюжки, а також оздоблювали ним дерев'яні вироби — топорища для металевих барток, жіночі палиці, порохівниці, ложа для рушниць та колодки для ножів.

Основними традиційними центрами художніх промислів з кольорових металів на Гуцульщині були села Косівського

та Верховинського районів. Тут народні майстри виготовляли з кольорових металів предмети побутово-господарського вжитку, прикраси та інші вироби, здебільшого технікою литва за допомогою глиняної форми і дерев'яної моделі. Порубану на куски мідь розтоплювали на вогні і розтоплений метал виливали у випалені глиняні форми. Коли метал застигав, форму розбивали, і гарячий готовий виріб опускали у воду, щоб той загартувався. Після загартування поверхню вигладжували різцем та напилком. Після шліфування приступали до гравірування спеціальними інструментами — пунсонами — орнаменту на металевому виробі.

Пунсони — це крупно- і дрібнозернисті напилки та рашпілі різних профілів — круглі, напівкруглі, тригранні, прямокутні. Використовують для обробки металу також шліфувальний папір, молоток, плоскогубці, щипці, дріль.

Пунсопи виготовляють самі мосяжники, і кожний пунсон має своє призначення в орнаментальному декоруванні предмета.

Орнаментика гуцульських виробів з металу переважно геометрична, але багата, насичена стилізованими мотивами з навколишньої природи. Орнаментальні мотиви надзвичайно різноманітні. Є багато назв, що перегукуються з назвами орнаментів різьби по дереву: «зубці», «кривульки», «підківки», «павучок», «оленячі різьки», «драбинка».

Орнамент гуцульського мосяжництва тісно пов'язаний з трудовим життям гуцулів, їх побутом, уявленнями про тваринний і рослинний світ.

Орнамент виступає в двох видах — геометричному і стилізованому, рослинному. Багатство мотивів геометричного орнаменту величезне, проте в основі вони складаються з таких самих елементів: ламаних ліній, трикутників, квадратів, кіл, зигзагів, смужок, спіралей. Поєднання окремих орнаментальних мотивів дає нові, складніші геометричні фігури.

Уживані рослинні мотиви — це листочки, квіточки, трава, колоски. Орнамент на металевих виробах строгий, його мотиви відображають закінчену творчу думку, відділяють одні мотиви від інших, підпорядковуючи їх єдиному композиційному задуму. Орнамент цей розвивався переважно на ґрунті геометричних мотивів, його краса полягає у вмілій побудові, у майстерному оволодінні способами використання окремих мотивів, чим гуцульські мосяжники досягли великого багатства форм.

Мосяжництво на Гуцульщині було спадковим і передавалося від покоління до покоління. Можна назвати багато імен

майстрів одного роду, які зустрічаємо протягом багатьох поколінь.

У дошкільному закладі влаштовують виставку металевих виробів, ознайомлюють з ними дітей, розповідають про майстрів-мосяжників.

§ 3. Писанкарство

Традиція розмальовувати навесні яйця у слов'янських народів сягає епохи язичництва. Писанки у слов'ян були пов'язані з комплексом весняної обрядовості. Назва «писанки» походить від слова «писати» в розумінні «прикрашати орнаментом». Писанки розписували переважно жінки та дівчата, дуже рідко — хлопці і чоловіки. Існує ціла низка легенд і повір'їв, які пов'язують виникнення писанки з життям Христа і Богородиці. Однак дослідники¹ пов'язують писанку із культом сонця, який прийшов до слов'ян зі Сходу. Писанка була в добі родового побуту наших далеких пращурів, що підтверджують археологічні знахідки при розкопках стародавніх могил. Отже, явище писанкарства виникло задовго до прийняття християнства і має давні традиції. За уявленнями наших далеких предків, на землю поверталось божество життя і родючості з неволі злої чарівниці зими, а яйце вшановували як символ весняного відродження й оновлення, як джерело життя і першооснову Всесвіту².

Український Великдень зберіг за собою первинну язичницьку назву свята «Великдень». Яйце було емблемою Сонця, Весни. Птахи починають нести і висиджувати яйця лише весною, із сонцем. Яйце було амулетом, з допомогою якого людина заворожувала та з'єднувала в собі добрі сили, лихі ж відвертала. Порівняльний аналіз писанок різних народів Європи доводить, що найкрасивішими є українські писанки. Вони пов'язані з численними віруваннями та стародавніми звичаями, їх візерунки найрізноманітніші і найбагатші за змістом, стверджує шведський учений Арне. Він доводить, що саме в Україні виник звичай крашення писанок, а згодом поширився і в інших країнах світу.

Писанки — це по-мистецькому розписані цілющими знаками великодні яйця. Однobarвно зварені яйця називали крашанками.

Різниця між ними полягає не лише в способі розписування. Крашанка завжди була варена або печена, її використовув-

¹ Див.: Горняткевич Д. Українське та європейське народне мистецтво // Крок. — 1992. — 17 — 24 квіт.

² Див.: Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі. — К., 1988.

вали в їжу. Писанку ніколи не варили, щоб не знищити в ній життєдайну силу. Її ніколи не використовували в їжу. Для нанесення на яйце орнаменту використовували в основному класичну і воскову техніку. Для розписів писанок народні умільці розробили цілий ряд природних барвників, які виготовляли у домашніх умовах: «жовтило» — з вивареної яблуневої кори, з шафрану; «чорнило» — з лузги соняшникових зернят, додаючи залізного купоросу; «зелеинну» — з відвару житніх висівок та лузги зернят соняшнику; «темно-коричневу» — з відвару дубової кори, кори чорної вільхи; «красну» — з комах польської кошинелі. В кінці XIX і на початку XX ст. поступово відмовляються від природних барвників і переходять до купованих — рослинного і хімічного походження. Писанки писали тільки у великий піст, тобто протягом двох тижнів перед Великоднем.

Орнаментация різноманітна як за змістом, так і за композиційною будовою. У декорі переважає геометрична орнаментация. У нескладних мотивах геометричного візерунка відтворювалися образи сонця, зірок, блискавок, хмар, символи засіяного поля — у вигляді ромбів, грудок зораної землі — у вигляді трикутників, смуги борозен — у вигляді драбин.

у наш час в орнаментах писанок шукають не тільки історичний зміст, а й мистецький. Нині, крім традиційних, зустрічаються на писанках і нові, мистецьки досконаліші орнаменти, а символічних існує понад сто. Кожен з них має своє значення, наприклад: «кривулька» — нитка життя, вічність сонячного руху; «кривулька» або «безконечник» — вияв філософської думки — початок і кінець; «гачковий хрест» або «тригвер» — ружа, зірка; «сорок клинців» символізували сорок точок життя, успіх у господарстві, добробут та честь людини. За своєю композицією та орнаментом писанки вказують на різні регіони України. Наприклад, для Гуцульщини характерний хвилястий орнамент — «безконечник» або «ключ-ковий пояс», відомий під назвою «українського меандра».

Для з'ясування та вивчення всі орнаменти класифікують. Одна з таких класифікацій належить професору М. Ф. Сум-цову. Він поділив орнаменти писанок на геометричні, рослинні, зоологічні, антропологічні та побутові. Ще поділяють орнаменти на такі групи: історичні, що мають зв'язок із стародавнім орнаментом; самобутньо-нові; випадкові орнаменти, які свідчать про багатство фантазії та високі мистецькі здібності нашого народу*.

*Див.: *Скуратгвський В.* Писанка тисяча років тому // Україна. - 1992. - Хо 26. - С 16-17.

Група орнаментів, які найбільше поширені на українських писанках, показує різноманітні знаки Всесвіту і Сонця, їх основа — символічне зображення Сонця, яке є орнаментом світла й життя. Дітям старшого дошкільного віку доступні такі символи та їх пояснення як оберегів.

Колесо (зображення кола) — знак єднання найвищого спокою з напруженою силою, завершенням досконалості, образом Божої вічності. У загальнохристиянському розумінні колесо є символом безсмертя, безконечної Божої любові.

Сонце — символ світла й життя, символ Бога.

Хрест — символ Всесвіту, знак чотирьох сторін світу, чотирьох вітрів, чотирьох пір року. У християнстві це символ спокути, яким Церква все починає, благословляє й освячує.

Тригвер (зображення трикутника) — символ вогню, безсмертя, чоловічої та материнської сили. Це символ Пресвятої Трійці, а із вписаним усередині колесом — символ Божого ока.

Дерево життя — символ небесної осі, є скарбницею життя, поєднує в собі теперішнє і минуле, сталість і рушійність, силу і слабкість, вершини і низини; це символ природи, яка безперервно відновлюється.

Спіраль — знак вегетативної й органічної плодючості, як знак Сонця; є володаркою перебігу часу.

Блискавка — небесний вогонь, одночасно караючий і освячуючий, вістун божественного. У християнстві це блиск Божої ласки.

Колосся і зерно — уособлення предками святої їжі. У християнстві колосся символізує Воскресіння.

Граблі — символ дощу. У Новому завіті це символ ласки і вісник науки святого Євангелія.

Гілка як частина представляє цілісність дерева. Свячена лоза є охороною проти хвороб та злих сил. Гілка із Зелених свят є первістком природи, даром весняного цвітіння, символом нескінченності життя.

Дубовий листок — символ дуба, в який так часто вдаряє грім, є свідком Божого грому, символізує силу богів погоди. Символ Божої справедливості.

Риба — символізує воду, її елементи життя і так само, як вода, є символом життя і смерті. Вона також є знаком щастя, здоров'я і життя. У християнстві це символ новохрещених.

Триріг — знак святого числа 3, три божества; число 3 є символом симпатії 4 порядку і тому саме є класичним числом культових повторень'.

'Див.: *Онищук Д.* Про що розповідають символи // Писанка. Л., 1992. - Ч. 1. - С 10-11.

Певний колір — це символ, оберіг. Так, червоний колір символізує радість життя, надію; бронзовий уособлює землю, багату на дари полів; білий з чорним — пошана духів; сполучення кількох барв — родинне щастя. Щодо кольорів писанки, то кожна місцевість має свої особливості. Писанками обдаровували на знак бажання: дітям — здебільшого з ясними барвами; господарям — «сорока клинцями» або «кривульками»; хлопцям та дівчатам — з «розетами», «тригверами» та веселими барвами; старцям — з чорними барвами та з поясами, так званим «небесним мостом».

Писанки носили на могили батьків, дідів. Для певних районів характерні і свої кольори. На Поліссі, Волині, частині Поділля побутують писанки з перевагою ясно-червоного тла, а для Подніпров'я притаманні широкі симетричні поля й товсті лінії; Наддністрянське Поділля знає чорні писанки, інколи з темним чи білим тлом і контурно виведеним мотивом. Гуцульські писанки — ясні, писані жовтими й білими контурами на червоному тлі, часто трохи є зеленої, чорної і синьої барви, орнамент — геометричний, який складається з цілої низки різнобарвних елементів.

На особливу увагу заслуговують писанки сіл Космача (на Івано-Франківщині) та Буковини. У Космачі мистецтво писанки передавалося з покоління в покоління. Характерні дрібноузорні орнаменти. Великої майстерності досягли кос-мацькі жінки у виконанні зооморфних мотивів. У зображенні тварин помітні намагання передати рух коників чи оленів. Для космацьких писанок характерне поєднання жовтого та оранжевого кольорів на бордовому тлі.

У писанках буковинських сіл здебільшого геометричні мотиви — ромби, трикутники, хрестики, розети, смерічки та зірки, в них переважають жовто-білі та оранжево-білі барви на темному тлі. Традиційні мотиви — «сорок клинців», «безконечник», «коники», «олені», «рибки», «метелики».

Писанки сіл Закарпаття у більшості з геометричним орнаментом, стилізованим рослинним малюнком — розети з ромбо-подібними пелюстками на бордовому тлі; в кольорах багато синьої та зеленої фарби.

Цікаво дітям буде знати й про те, що українську писанку дуже шанують за кордоном. У Канаді, в провінції Альберта, споруджено єдиний у світі пам'ятник писанці.

Сам процес виготовлення писанки має свої особливості. За народним віруванням, крашанки готують у Великодню суботу, тому що яйця, пофарбовані в п'ятницю, швидко псуються, а зроблені в суботу зберігаються протягом усіх свят. Яєць фарбують тринадцятеро (мають на увазі 12 апостолів і

Спасителя). Найбільше готують червоних крашанок, не годиться робити чорних, бо вони нагадують про кров «лукавого». Перше пофарбоване яйце зберігають і, коли треба, «підкурюють» ним хворого на пропасницю.

А ось на Поділлі вважають, що найкращий час починати роботу з писанками — на другий день після Христопоклонної неділі, а на Сорок Святих треба виписати «сорок клинців». У Вербну неділю та на Благовіщення (7 квітня) нічого не можна робити. А щоб писанки довго зберігалися, їх треба пекти в Чистий четвер.

Топтати ногами рештки пофарбованого яйця чи писанки — великий гріх. Хто буде це робити, того Бог покарає хворобою. А ще люди з року в рік зберігають свячені крашанки, а як трапиться пожежа — перекидають їх через вогонь, вірячи, що він згасне.

Таке своєрідне ознайомлення з писанкою як витвором мистецтва й оберегом має на меті закріпити також знання дітей про звичаї та обряди українського народу. Окремо вихователь пояснює процес її виготовлення. Він відбувався в певний час, з певними «формулами», заговорами, з зображенням чарівних знаків — малюнків та відповідними кольорами — фарбами.

Так, наші пращури вірили, що писанка має магічну силу. А старі люди і сьогодні вважають писанку особливою святістю, яка приносить добро, щастя, достаток, захищає людину від усього злого.

Писанку треба вміти виписати відповідними фарбами, і тоді, коли належить, її треба вміти замолити і дати тому, кому вона потрібна. З метою залучення дітей до писанкарства у дошкільному закладі можна використовувати заняття, свята, дозволя, екскурсії, виставки, зустрічі з писанкарями, театралізовані дійства, ігри-драматизації тощо.

Розглянемо, як на заняттях можна знайомити дітей з писанкою і писанкарством як народним ремеслом. Умовою успішної роботи є творчість і фантазія вихователя.

Пропонуємо таку орієнтовну тематику занять з писанкарства: історія виникнення писанки, легенди і казки про неї; ознайомлення з писанкою свого регіону, технікою її виготовлення; ознайомлення з писанкою різних регіонів України, своєрідністю техніки виготовлення, колориту й орнаменту; виготовлення крашанки; виготовлення дряпанки; гуцульська писанка, різноманітність орнаменту; розписування писанок гуцульськими візерунками на площинних формах; розписування писанок на об'ємній формі; укладання виставки «Свято писанки».

Подаємо запис конспекту заняття на тему: *^Символи писанки^*.

З а в д а н н я : Розширити і поглибити уявлення дітей про народну символіку; ознайомити з традицією розписування писанки як оберега, розповісти про основні символічні знаки писанки, їх магічне значення, роль кольорів та поєднання їх у візерунку. Формувати усвідомлене ставлення до свят та бажання брати в них участь, дотримуватись традицій та обрядів свого народу.

М а т е р і а л : лялька Яринка, кошик з писанками, вишитий рушник, зображення символічних знаків писанки, крашанки.

П о п е р е д н я р о б о т а з д і т ь м и : вивчити вірші про писанку — Л. Полтави «Великодні писанки», Л. Глібова «Писанка», загадки; побувати в гостях у народної майстрині — писанкарки, екскурсії до музею писанки; вивчити народні ігри з писанками на Великдень; побувати в місцевому краєзнавчому музеї на виставці писанки; провести бесіду про походження писанки; переглянути діапозитиви про створення писанки.

Х і д з а н я т т я : Спеціально обладнана кімната в стилі української хати. На столі вихователя — вишитий рушник, лялька Яринка в українському костюмі.

1. Загадування загадки про писанку:

Як уродилася, то була біла, Тепер подивіться, рябенька я ціла. Мені змалювала Яринка бочки У жовті, червоні і білі квіточки. Лежу на столі біля круглої паски, Моргаю до сиру, тулюсь до ковбаски, До хрону, до масла, до бабки сміюся. Ану, відгадайте лишень, як зовуся?

2. Розглядання писанок, розповідь вихователя про писанку.

3. Розповідь вихователя про магічні знаки писанки, показ їх графічного зображення.

4. Читання вірша Л. Глібова «Писанка».

5. Діти читають вірші про весну, писанку, Великдень, грають у весняні ігри, прощаються з лялькою і повертаються до групової кімнати.

У підготовчій до школи групі вихователь приділяє значну увагу ознайомленню дітей з регіональними особливостями писанки. Оскільки гуцульська писанка посідає в писанкарстві особливе місце завдяки своїм високохудожнім характеристикам, наводимо запис занять.

Тема: *«Чарівний світ писанки»^*.

З а в д а н н я : Дати дітям поглиблені знання про історію та процес виготовлення писанок на Гуцульщині; визначити

їх характерні особливості, оригінальність кожної з них; зосередити увагу на традиційних елементах та самостійному доборі кольорів для них; розвивати окомір, відчуття кольору, виховувати інтерес до декоративного мистецтва, бажання самим творити красиві візерунки.

Підготовча робота: Розглянути з дітьми писанки. Виділити і проаналізувати доступні для відтворення елементи.

Матеріал: площинні форми яйця, розфарбовані відповідними кольорами гуаші.

Хід заняття: 1. Легенда про писанку. 2. Розповідь вихователя про особливості гуцульської писанки, аналіз технології. 3. Самостійна робота дітей над фрагментами розпису. 4. Укладання виставки готових писанок Гуцульщини.

Тема: *«Котилася писаночка...»*.

Завдання: Формувати уявлення дітей, виготовляти писанки; ознайомити з традиційними елементами та кольоровою гамою писанок Гуцульщини; виховувати інтерес до декоративно-прикладного мистецтва; розвивати естетичний смак.

Матеріал: зразки гуцульської писанки, розписане яєчко, писак, різні фарби, віск, атрибути для персоніфікованого читання.

Хід заняття: Вихователь: «Котилася писаночка з гори на долину, прокотилась простісінько до нас у гостину».

Стук у двері, заходить Писанка.

Запитання до дітей: На яке свято люди розмальовують писанки? Як зрозуміти таку приказку: «Дороге яєчко на Великдень»? Як називаються яєчка, фарбовані одним кольором? Що роблять з писанками і крашанками? Що робили з писанкою ваші бабусі і дідусі?

Розповідь дітей.

Розповідь Писанки: «Свячену писанку приорували в полі, щоб краще родило жито-пшениця, клали під поріг стайні, щоб добре велося худобі. Зводячи нову хату, в кожному кутку клали по писанці. Ваші прабабусі і прадідусі вірили, що писанка охороняє оселю від пожежі, блискавки та різних напастей. Ось послушайте легенду. Далеко в горах до високої стрімкої скелі залізними ланцюгами прикутий страшний нехрист, злий дух Пекун шез-би. І той нехрист має дванадцять своїх посланців, що ходять по селах та містах і придивляються, як живуть люди. Все, що вони побачать або ночують, розповідають нехристові. Коли посланці кажуть, що люди живуть бідно і сваряться між собою, нехрист радіє і сміється так, що аж гори трясуться, а ланцюги його слабнуть. Якщо посланці кажуть, що між людьми злагода й добро, нехрист сердиться, насуплює

брови, а ланцюги міцніше стискають його погане тіло. Та найстрашніша для нехриста вістка, що люди ще пишуть писанки, що вони не забули цього звичаю: тоді він реве, як звір, рветься з усієї сили і б'ється головою об скелю так, що аж вогонь креше. З того постають грім і блискавка, а ланцюги робляться тоді такі міцні, що годі їх відірвати. Тепер ми розуміємо, чому писанкарство розповсюджене по всій Україні. Писанки бувають найрізноманітніші. На Гуцульщині поширені геометричні мотиви: різні клинчики, півклинчики, півсонця, місяці, півмісяці, зірочки; рослинні елементи: квіти, ялиночки, гілочки, листочки, а також зображення тварин: півня, оленя, коня». Розповідь супроводжується показом зразків писанок та розглядом їх.)

Далі йде персоніфіковане читання вірша дітьми і Писанкою:

Ой писанко любя, Які
в тебе взори! То
олені, півні. Ялинки
та зорі... Дивуюсь,
любуюсь, Та знати б
хотіла, Що кажуть ті
взори? Скажи ж мені,
мила!

Писанка:

Ялинка зелена
І олень рогатий
Тобі нагадають
Зелені Карпати.
А тої безконечник
Біжить безконечно, Бо
правда не згине, А
житиме вічно.

Дитина:

Тепер розумію,
Недаром же мати
Нам наказали
Тебе шанувати.
Бо щастя віщуєш Ти,
писанко-чичко,
Посвячена в церкві В
Воскресную нічку.

Писанка розповідає, як правильно її розписувати: «Щоб виготовити писанку, треба мати паличку-писачок. У кожному писачку є дірочка, в неї встромлена трубочка, в яку набирають трохи фарби. Для кожної фарби — окремий писачок.

Спершу треба нанести бджолиним воском лінії і кривульки. Під руками має бути тепленька вода і всілякі барвники.

Спочатку яйце опускаємо у жовту фарбу. Потім тримаємо 10 — 15 хв у теплій воді. Після цього наводимо зелений колір. Коли ж це все зроблено, легенько гріємо яєчко під настільною лампою і витираємо віск. Яйце готове.

Наводимо конспекти занять дітей першої молодшої групи'.

Дидактична гра *4Яка курочка загубила крашанки? І'*

Мета: Вправляти в розрізненні кольорів, спонукати називати їх. Розрізняти поняття *великий, малий*.

С л о в н и к: крашанка.

М а т е р і а л: кошики з різнокольоровими крашанками, різнокольоровими курочками (вив'язані іграшки або намальовані силуети).

Хід заняття: вихователь заносить великий кошик, накритий рушником (бажано вишитим). «Співає» пісеньку «ко-ко-ко...» в різній інтонації. Запитує в дітей: «Чия це пісенька?», і пропонує дітям після правильної відповіді дістати курочок з кошика і викласти їх у ряд. Вихователь показує дітям, як це слід зробити.

— Мені сподобалась ось ця курочка. Вона червона. Червона курочко, йди зі мною. (Вихователь дістає курочку з кошика і встановлює її на підготовлене місце, перед очима дітей.) Я вмію співати твою пісеньку, червона курочко, ось послухай «ко-ко-ко...».

— Як багато в кошику курочок, — звертається вихователь до дітей, — кожен з вас вибере курочку до вподоби і дасть їй ім'я. Дуже добре, якщо ви і пісеньку курочці заспіваєте.

Діти виконують завдання, вихователь спонукає дітей якомога більше висловлюватися, враховуючи індивідуальні особливості розвитку дітей.

— Чому ви сумні, курочки? — питає вихователь, продовжуючи гру.

— Ми загубили крашанки, — відповідають курочки, — допоможіть їх знайти.

— Крашанки — це крашані в різні кольори яйця, — пояснює дітям вихователь. — Тому вони і називаються крашанками. Давайте будемо їх шукати, — пропонує вихователь.

Вихователь водить дітей по кімнаті, «шукаючи» крашанки. Нагадує дітям: «Ми шукаємо крашанки». Запитує в дітей: «На столі є крашанки?» — «Немає», — відповідають діти. Вихователь розкриває шафу, запитує дітей: «Що ми шукаємо?». Діти відповідають: «Крашанки». Згодом діти «знаходять» кошик з крашанками. Вихователь запитує: «Що

"Чобережнікова Т. Г. Ознайомлення дітей з писанкою. — О., 1996. С 8-12.

ми знайшли?» Діти: «Кошик з крашанками». Вихователь пропонує розглянути крашанки і назвати їх колір (червона, жовта і т. ін.).

Вихователь: «Діти, ім'я курочок і крашанок однакові, то давайте заспокоїмо курочок і кожній повернемо її крашанку». Вихователь бере зелену крашанку, запитує у дітей: «Якій курочці слід повернути цю крашанку?». Відповідь дітей: «Зеленій курочці». «А тепер поверніть крашанки всім курочкам, щоб заспокоїти всіх курочок», — пропонує дітям вихователь. Діти виконують завдання, вихователь спонукає дітей коментувати свої дії: «Синій курочці — синю крашанку».

Після завершення ігрових дій вихователь звертається до дітей: «Ви молодці, допомогли знайти крашанки, курочки повеселішали, послухайте, як радісно вони співають свою пісеньку». Пропонує дітям разом з курочками весело поспівати. «Час курочкам іти до інших малюків, — говорить вихователь, — давайте повернемо їх у кошик». Перед дітьми завдання: в який за розміром кошик слід посадити курочок і скласти крашанки? Разом з вихователем діти складають крашанки у маленький кошик, а потім розміщують його у великому кошику. Вихователь акцентує увагу дітей на тому, що маленький кошик сховався у великому і ще залишилося місце.

«Кого ми посадимо на крашанки?» — запитує вихователь у дітей. «Курочок», — відповідають діти. Вихователь: «Кошик такий великий, що вмістить і курочок. Вони не загублять свої крашанки». Вихователь закріплює з дітьми поняття *великий, малий*. «В якому за величиною кошику знаходяться крашанки? Який кошик за величиною вмістив кошик з крашанками і курочок?»

Дидактична гра «*Великодні подарунки*»

Мета: Ознайомити дітей з писанками. Вправляти у визначенні та називанні кольорів. Вправляти у розрізненні об'єктів за розміром.

Словник: Великдень, писанка.

Матеріал: Ляльки, різні за розміром, колекція писанок, крашанки, різні за розміром.

Хід заняття: до дітей завітали ляльки. «Чемні господарі обов'язково запрошують погостювати», — вчить дітей вихователь. «Давайте запропонуємо нашим гостям стільчики, посадимо їх, зав'яжемо з ними розмову». Вихователь звертає увагу на те, що ляльки є великі і малі, тому слід бути уважними і кожній ляльці підібрати відповідний за величиною стільчик. Діти садять ляльок, коментуючи свої дії: «Великий стілець великій ляльці». Вихователь звертає увагу дітей на те, що запрошувати слід чемно: «Сідайте, будь ласка!». Вихова-

таль заохочує дітей до вживання запрошення. Ляльки звертаються до дітей: «Нам приємно, що ви такі чемні, гостинні. Дозвольте нам віддячити. Зовсім скоро свято, яке називається Великдень. У цей день люди дуже доброзичливо, чемно ставляться один до одного, роблять подарунки. Дозвольте нам подарувати вам писанки. Вони гарні, ними можна гратися». Діти отримують від ляльок кошик з писанками, розглядають їх. Вихователь звертає увагу дітей, що вони яскраво розписані і тому дуже гарні. Вихователь допомагає дітям визначити розмір писанок. Ляльки пропонують дітям погратися: «А чи зможуть діти визначити, яку саме писанку подарувала кожна лялька?». Вихователь по черзі «підводить» ляльку до кошика, діти знаходять їй писанку. Вихователь спонукає дітей коментувати дії: «Ця писанка великої ляльки» або «Ця писанка малої ляльки». Вихователь продовжує гру: «На Великдень ніхто не повинен лишатися без подарунка. В нас є дуже гарні крашанки. Давайте ми їх подаруємо лялькам». Вихователь розкриває скриньку з крашанками. Пропонує дітям визначити колір і величину. Діти з'ясовують, що крашанки різні за кольором і величиною. Вихователь пропонує подарувати кожній ляльці крашанку відповідного розміру. «Подивіться, діти, у кожної ляльки на фартушку є кишеньки — велика лялька має велику кишеньку, а мала — маленьку. Яку крашанку за розміром слід покласти у велику кишеньку? (Велику.) А у малу кишеньку? (Маленьку.) Діти виконують завдання разом з вихователем. Вихователь спонукає дітей використовувати слова *велика крашанка*, *маленька крашанка*, називати кольори. Після закінчення гри ляльки дякують за подарунки і поздоровляють дітей зі святом Великодня. Вихователь вчить дітей відповідати. Від імені дітей вихователь поздоровляє ляльок. Ляльки говорять, що їм дуже приємна гостинність дітей. Вони обов'язково завітають до них ще раз. «До побачення», — говорять діти і проводжають ляльок до дверей.

Тема: «Розглядання колекції писанок, мальованок»\

Мета: Розширити знання дітей про писанкарство як вид народної творчості. Виховувати повагу до майстрів. Розвивати художній смак. Вчити складати розповіді-мініатюри за зразком вихователя.

С л о в н и к : мальованка, лозина, писачок, кошачок.

М а т е р і а л т а о б л а д н а н н я : Колекція писанок, мальованок, дряпинок. Кошачки (пензлики з котячої шерсті), стеблинки сухої трави, перо, лозина, писачок.

' *Побережнікова Т. Г.* Ознайомлення дітей з писанкою. — О., 1996. С 28-29.

Хід заняття: Вихователь звертає увагу дітей на колекцію дряпинок, писанок, мальованок, яка з'явилася в куточку самостійної художньої творчості.

Вихователь:

Ввечері матуся нас чарує —
Писанки на виставку малює.

Запитує дітей, чи знають вони, до якого свята в Україні жінки розписують дряпанки, мальованки, з якою метою. Пропонує кожній дитині про дряпанку з пропонованої колекції скласти казку-мініатюру за зразком вихователя:

Лежало просте яйце і мріяло:
«От би саме мене розписали на
Великдень і подарували дитині.
Я б побажало їй шанувати батьків,
Не хворіти та довго жити». Почула це жінка
Та й відібрала саме це яйце.
До душі припали ці побажання.

(Вислуховуються 2 — 3 казочки дітей.)

Дітям пропонується викласти дряпанку на таріль. Вихователь звертає увагу на те, що відрізняє дряпанки від писанок і мальованок. (Декоративні елементи, що утворюють візерунок майже білий тому, що він видряпаний.)

Вихователь знайомить дітей з яскравішими близькими родичами дряпинок — писанками та мальованками. Пояснює, що назву вони отримали від того, що саме з яйцем робила майстриня. Якщо яйце розписувалось писачком (вихователь демонструє писачок), використовуючи різні декоративні елементи (символічні побажання), то яйце отримувало назву «писанка». Яйця любили розмальовувати кошачками, лозинами, курячими пір'їнами і навіть пальцями (вихователь показує різні прилади). Розмальовує майстриня яйце чудовими квітами, казковими птахами, незвичайними тваринами. Такі яйця отримали назву «мальованки». Мальованками прикрашають житло, вони несуть красу, радість в оселю.

Вихователь розповідає дітям, що в давнину майстрині самі готували собі фарбу із рослинних барвників. Кожна рослина давала фарбі свій колір (навести 3 — 4 приклади).

Дітям пропонується розкласти на дві тарілі писанки і мальованки. Вибірково пропонується пояснити, чому дитина думає, що це писанка або мальованка. Якщо діти допускають помилки, то вихователь виправляє їх.

Після цієї вправи перед дітьми ставлять три тарілі, на яких дряпанки, писанки, мальованки. Вихователь проводить гру «Що сховане у кошику?»

1 варіант гри.

Вихователь пропонує дітям закрити очі. Ховає одну з тарілей у кошик. Діти повинні визначити те, що саме сховане у кошику. Пояснити походження назви.

2 варіант гри.

Вихователь або дитина (по черзі) дістає з кошика писанок, кошачок, перо, лозину. Діти відбирають і називають правильно яйця.

В кінці заняття вихователь говорить дітям, що кошик з великодніми дарунками залишиться в групі до самих свят і допоможе оволодіти секретами писанкарства.

Завдання додому:

Разом з батьками розглянути великодні яйця і правильно їх назвати.

Тема: <Про що розповідає писанка>^

Мета: Ознайомити дітей з символікою декоративних елементів. Вчити складати творчі оповідання за допомогою опорного малюнка. Виховувати почуття поваги до мудрості народних майстрів.

М а т е р і а л : Колекція писанок, набірне полотно, картки з намальованими декоративними елементами. Лото «Склади писанку».

Х і д з а н я т т я : Дітям демонструється колекція писанок, звертається увага на декоративні елементи:

Кожен проситься на писанці
Його написати. Кожен хоче
Величати Господнє свято.

Вихователь запитує в дітей, що намальовано на писанках, чи всі вони однакові? Що їх відрізняє, чому немає жодної схожої писанки? (Різні декоративні елементи.)

Діти знаходять знайомі елементи-символи (хвилька, сонечко, гілочка), розповідають про їх символічне значення. (Матеріал середньої групи.)

За допомогою декоративних карток діти виділяють незнайомі декоративні елементи. Картки розміщують на набірному полотні в ряд (можна просто на дошці), обов'язково після писанки, яку вони взяли. За бажанням діти так «розкладають» 5 — 6 писанок. Вихователь «читає» викладені ряди, водить по декоративним карткам указкою. Питає в дітей, чому їм вдалося «прочитати» викладені ряди, а отже і «прочитати» писанку? (Знає значення елементів-символів.)

Чіобережнікова Т. Г. Ознайомлення дітей з писанкою. — О., 1996. 28-29.

Вихователь показує 3 — 4 декоративних символи, дає установку на запам'ятовування і називає їх, пояснює значення: кінь — знак невтомного руху, невтомної праці; ластівка — провісниця весни; риба — знак щастя, здоров'я, життя.

З дітьми повторюється значення декоративних символів декілька разів. На закріплення проводиться дідактична вправа «Склади писанку, прочитай її». Діти складають невеличкі твори-розповіді, користуючись наочністю (зображенням писанки).

Тема: *Доберіть ім'я писанкам*^{^^}.

Мета: Розширити знання дітей про зміст та композиційну побудову писанок. Розвивати увагу, спостережливість, на основі чого діти самостійно підбирають назву писанкам.

Виховувати бажання самостійно виконувати творчі завдання.

Вчити орієнтуватись на карті України.

Словник: квітоньки зірчасті, «грабельки», «безкінечна».

Хід заняття: діти розглядають писанки. Вихователь звертає увагу на візерунки:

Світяться у щасті
Квітоньки зірчасті,
А на другій —
Півники та бджоли,
Ми таких не бачили ніколи.
А на третій — олені і сарни.
На четвертій — рушничок прегарний...

Розповідає, що у народі існує велика кількість улюблених візерунків. Це «клинці», «сорокаклипці», «волове вічко», «дубовий лист», «баранячі роги», «колосок», «дзвіночки», «заячі зуби», «павичі», «віконця», «тюльпан», «гвоздика».

Ці візерунки яскраво характеризують народну спостережливість, здатність до творчого узагальнення.

Писанки мають свої назви, що походять від прізвища чи імені писанкарки, чи назви села, орнаментального мотиву. Вихователь пропонує дітям знайти писанки, які мають ім'я: «грабельки», «безкінечна», «річенька». Діти також вибирають писанку, яка сподобалась, і самі дають їй ім'я.

Вихователь запитує в дітей, чи не хотіли б діти знати, де розписують такі мініатюрні твори живопису? На географічній карті України маленькою писанкою відмічене село Космач [приблизно]. Вихователь показує місцезнаходження Космача, а також знаходження на карті міста або села, де живуть діти.

[^] *Побережнікова Т. Г. Ознайомлення дітей з писанкою. — О., 1996. С 28-29.*

На Одещині традиції писанкарства зберігають майстрині села Троїцьке.

Вихователь продовжує розповідь: «Центром писанкарства по праву вважають Космач, що знаходиться високо в горах Карпатах, на берегах мальовничої річки Пистенки. В селі є музейна кімната, де зібрано твори народного мистецтва — жіночий одяг, вишиванки, різьблені речі, писанки. Здається, що вся краса природи, сліпуче сонце, що освітлює верхівки навколишніх гір, відбилися на цих чудових творах народних майстрів».

У Космачі майже всі займаються писанкарством. У селі з гордістю називають кращих писанкарок — Ганну Боб'як та Гафію Коб'юк.

Вихователь зауважує, що цікаво дізнатися як саме розписують майстрині свої писанки. Секретом писанкарства володіють саме вони. Вихователь пропонує дітям написати листа і запросити їх у гості.

^ Запитання для повторення

1. Поясніть походження звичаю розписувати писанки в Україні.
2. У чому полягає символічне значення різних барв і зображень на писанці?
3. Які відмінності між різновидами писанки у звичаєво-обрядовому дійстві Великодніх свят?
4. Чим відрізняються регіони України в цьому промислі?
5. Які особливості класичної технології розписування писанки?
6. У чому полягають особливості прилучення дітей дошкільного віку до писанкарства?

^> Практичні заняття

- і. Складіть тлумачний словник різновидів писанки в Україні, її кольорів і символічних позначень розпису.
2. Розробіть тематику занять і сценарій свята писанки для дітей старшого дошкільного віку.
3. Оформіть альбом «Розмалюю писанку» із зразками писанки з різних регіонів України.

Упродовж століть десятки і сотні майстрів, народних учителів, умільців різних поколінь створювали різні речі, накопичували знання, необхідні людям у житті. І для того щоб оцінити, відчутти і зрозуміти справжню їх вартість, кожному з нас потрібно знати, як народжувався той чи інший народний скарб.

До загальної народної скарбниці належить і народна математика. Вивчення народної математики, ознайомлення зі способами лічби, народними мірами, народним математичним письмом є складовою частиною дослідження історії народу.

Вивчення еволюції мір і ваги має велике значення для дослідження економічного й культурного розвитку народу. Знайомство з мірами і способами вимірювань дає можливість дізнатися про просторові уявлення народу, про його відомості з геометрії, лічби і таким чином дослідити еволюцію математичних знань.

Простежити за всім багатством так званої народної математичної думки, а отже, й математики в її етнографічній давності, ознайомити дітей з окремими своєрідними способами лічби і вимірів у минулому в зв'язку з усією історією народу цікаво і потрібно вихователю дошкільного закладу.

Є чимало своєрідного і самобутнього в розумовому розвитку кожного народу. Щоправда, творці народних способів лічби, математичного письма, відмінностей у методах вимірів здебільшого невідомі в історії науки. Але те, про що пощастило довідатися з уст народу, говорить про його творчу енергію, живу ініціативу, могутню діяльність допитливої думки.

Історія розвитку математичних знань українського народу мало досліджена не тільки істориками математики, а й етнографами. Проте ця галузь дає цінний матеріал для вивчення розвитку культури українського народу, який на своє-

•© Л. С Плетеницька, 2002.

му довгому історичному шляху був у постійних стосунках зі своїми сусідами і здобув певну кількість власних емпіричних і запозичених математичних знань.

Народні способи лічби та вимірів, а також геометричні відомості з різних видів промислів і будівництва набули значного розвитку ще за часів Київської Русі в IX — XII ст. Цілком природно, що в народній математиці росіян, українців і білорусів багато спільного. Математична культура цих народів протягом усієї їхньої історії розвивалась у тісному взаємозв'язку, оскільки вони творили спільну культуру, у щоденній практичній діяльності людям доводилося проводити лічильні операції у виробництві й обміні, виконувати землемірні роботи, будувати житла тощо. Спочатку система лічби була дуже простою, а прилади для виміру — досить примітивними. Проте, за свідченням археологічних знахідок й літописів, народні математичні знання як за часів Київської Русі, так і в наступний період невпинно розвивалися.

З лічбою український народ був обізнаний давно, але засоби обчислення в нього були дуже своєрідні. Щоб звільнитись від запам'ятовування різних чисел, а також для того, щоб сповістити про результати лічби іншу людину, у старовину використовували камінці, горошинки, хлібні зернятка, лічильні дерев'яні палички тощо.

З розвитком інтелекту людина набула здібності абстрагуватися від конкретної лічби. Поступово протягом дуже довгого часу формувалося поняття числа. Десять пальців — це та стандартна множина, з якою порівнювала первісна людина будь-яку іншу множину, поки в неї у свідомості не утворилась певна нова множина у вигляді ряду натуральних чисел, пише педагог Й. Я. Депман¹.

На зорі цивілізації люди задовольнялися так званою малою лічбою, а саме трьома числами: *один, два, багато*. Отже, спочатку людина рахувала до двох. Через деякий час вона стала рахувати до п'яти, шести, а потім і до десяти.

І в наших слов'янських предків число *сім* було символом невизначеної множини. Це стверджують приказки та прислів'я: «Семеро на одного не чекають», «Згодного письменного сім неписьменних дають», вираз «за сімома печатками» тощо. Тут число сім вживається в розумінні «багато».

Пройшло чимало часу, і таким символом повноти («багато») стало число *дванадцять*. Засвоївши цей числовий ряд, людина стала вважати наступне число *тринадцять* зайвим і через те «нечестивим» чи нещасливим. Як пережиток це ді-

¹ Див.: Депман Й. Я. История арифметики. — М., 1959. — С. 27.

йшло і до наших днів. Щоправда, стосується воно більше західноєвропейських народів. У нас ще з часів Київської Русі число *тринадцять* було поширене поряд з іншими числами і ніяких містичних властивостей йому не приписувалося.

Основною системою числення в українців була десяткова. У деяких народів зустрічається п'ятирична і двадцятирична системи. Десяткова система виникла з пальцевого рахунку.

Археологічні пам'ятки свідчать, що вже в IX —X ст. східні слов'яни застосовували прості математичні прийоми лічби і вимірювання. У XVIII —XIX ст. математичні знання народу поступово набули дальшого розвитку. Але деякі засоби лічби та практичних вимірів, що виникли в давнину, подекуди залишалися ще навіть до початку XX ст. і були у вжитку серед населення України, про що свідчать матеріали досліджень.

Проблеми народної математики давно цікавили вчених. Так, на VII з'їзді природознавців та лікарів у Одесі (1883 р.) В. В. Бобинін запропонував включити до програми роботи Географічного товариства збирання пам'яток народної математики.

Сам В. В. Бобинін був одним із перших збирачів пам'яток народної математики, багата колекція яких, на жаль, не збереглася. Деякі зібрані твори він вмістив у своїх працях.

У «Програмі для збирання відомостей з етнографії» О. Ру-сова та Ф. К. Волкова, виданій у 1873 р. Південно-західним відділенням Географічного товариства і перевиданій у 1875 р., окремий параграф присвячений народним знанням. До цієї програми входило кілька питань про народні прийоми лічби та вимірювань.

У 1876 р. відомий український етнограф М. Драгоманов зібрав і упорядкував цікаві народні задачі.

К. М. Щербина вказує на роль народних задач, прийомів лічби і вимірювання у програмі початкових класів школи, подає для використання в шкільній практиці матеріали, зібрані вчителями в різних областях України. Він закінчує свій виклад так: «Збирання й уважне вивчення «народних» математичних знань має величезне значення не лише для етнографів та істориків, а й для вчителів, оскільки ці «народні» знання дають дуже цікаві дидактичні, а іноді й методичні вказівки для їх шкільної роботи»¹.

Проте найґрунтовніше дослідження з історії розвитку народної математики в Україні провела Л. М. Граціанська². Ознайомлюючи нас із способами лічби та вимірювання, на-

¹ Щербина К. М. Народна математика і школи. — К., 1929. — С. 118. ² Див.: Граціанська Л. М. Нариси з народної математики України. - К., 1968.

родними мірами українців на різних етапах історичного розвитку, відкриваючи цікавий світ еволюції поняття числа та його властивостей, а також процес формування просторових уявлень і знань у галузі геометрії, автор дозволяє нам проникнути в глибини народної мудрості. Дослідниця узагальнила матеріал, зібраний у містах і селах України (1925 — 1968 рр.) за пропозицією К. М. Щербини.

Розглянемо специфіку народного математичного письма та обчислення в Україні.

У сиву давнину в наших предків засобом «запису» чисел були бирки, тобто дерев'яні дощечки чи палички, на яких ножем, сокирою або шилом робилися риси, хрестики, інші позначки, якими відмічали число голів худоби, кількість здобичі на полюванні тощо. Сама назва «бирка» вказує на її східне походження з пастушого побуту (біри, бирки — означає *вівці*). Записи на паличках називалися «черти», «рези», «мітки». Нарізки, зарубки, що використовувалися в господарстві, робилися на будь-якому предметі: на стінах, одвірках, стелі, на зрубках криниць, на ціпках пастухів, на дощечках, паличках та інших предметах. Часто зустрічалися числові знаки, написані крейдою або вуглиною на одвірках млинів і вітряків.

На (I — один	III — три	⊗ — сотні	різь
однаков II — два	X — десять	⊠ — тисячі	
□ — десять карбованців	— — чверть		нум
○ — карбованець	⊛ — сто карбованців		язані
X — десять копійок	☆ — тисяча карбованців		мали
I — копійка			

не
можна було зробити ніяких додаткових позначень, усі знаки окреслювали навколо прямими лініями. Записувати потрібно було не тільки кількість грошей, а й інші предмети. У гуцулів у XVIII — XIX ст. кількість овець, наприклад, передавали так:

I — 1	Λ — 15
II — 2	XX — 20
III — 3	♠ — 50
III — 4	• — 100
V — 5	△ — 150
X — 10	•• — 200

Натрапляємо в Україні і на свої місцеві записи. У давні часи в Україні неписьменні люди не користувалися записами, але, щоб не тримати в пам'яті потрібні числа і не витратити час на перелік удруге, фіксували лічбу здебільшого квасолинками, картоплинами, паличками або колосками. Цим користувалися при лічбі порівняно невеликої кількості предметів, а коли лічили копи на полях, дерева в лісі, мішки із зерном, тоді користувалися бирками.

Бирки використовували також і в різних позичках, при цьому на них зазначалась величина боргу. Одна половина бирки залишалась у боржника, друга — у позикодавця. Коли борг повертали, то після звірки зарубок обидві частини бирки знищувались. Між іншим, від «запису» на бирці ведеться звичай і в наш час не записувати числами кількість проданих предметів або вироблених деталей, а позначати рисками чи іншими знаками для економії часу або для зручності. В Україні бирки називали ще «карбижі», що походить від слова «карбувати». З цим пов'язана і назва «карбованець».

Розглянемо метричні міри і способи вимірювання, якими користувався український народ у минулому. Ще для первісної людини, яка будувала собі житло, виготовляла найпростіші знаряддя праці, ліпила примітивний посуд, застосування мір довжини, ваги та об'єму було необхідним.

З незапам'ятних часів людство використовувало за одиниці довжини розміри частин людського тіла. Це міри, які завжди з нами. Значення цих мір полягає насамперед у тому, що людина могла ними користуватись у будь-яких умовах. Крім того, великою перевагою цих мір було те, що розмір ліктів, долонь, пальців у дорослих людей приблизно однаковий. Невелика різниця в їх розмірах у різних людей не мала особливого значення у грубих вимірах.

Самі назви одиниць мір нагадують нам про їх походження від назв частин людського тіла, їх руху: палець, долоня, стопа, лікоть, крок, розмах рук.

Лікоть — відстань від ліктьового суглоба до кінця середнього пальця. *Палець* — ширина вказівного або середнього пальця — найменша міра. *Дюйм* — ширина великого пальця. Довжина двох верхніх суглобів великого пальця — російський *вершок*. Внутрішній бік кисті руки — *долоня*. Відстань між ведиким і вказівним пальцями — *п'ядь*; п'ядь велика — відстань між великим пальцем і мізинцем, п'ядь мала — між великим і вказівним пальцями; п'ядь середня — віддаль від великого до середнього пальця. Застосовувалась ще п'ядь з «кувирком» — це коли до великої п'яді додається відстань від мізинця до великого пальця, підвернутого під руку.

Вся *рука* — теж одиниця, від неї походить *аршин*. Ознайомлюючи дітей з народною одиницею вимірювання «аршин», можна використати таку билину: «Прийшов аршин на Русь разом із купцями з далеких східних країн. Купці привозили небачені до того тканини. Вони привозили у своїх тюках найцінніші витвори мистецтва, виготовлені руками народних умільців. Нині ці тканини і пошитий з них царський одяг зберігається в музеях. Торгуючи тканиною, її потрібно було відміряти. Як же це робилося? В наших крамницях користуються дерев'яними метрами. Купці обходились без метрів: тканину натягували на власну руку до плеча. Це й називалося міряти аршинами. Міра хоча й була дуже зручною, адже руки завжди при собі, однак мала істотну ваду: на жаль, довжина руки у всіх різна. Хитрі купці швидко зметикували, що потрібно шукати прикажчиків з короткими руками — той самий сувій, а аршинів більше. Та якось цьому прийшов кінець. Продавати «на свій аршин» влада суворо заборонила. Користуватися дозволялося тільки «казенним аршином». Це була лінійка завдовжки з чинюс руку. Щоб дерев'яний аршин не можна було вкоротити, його кінці обковували залізом і позначали казенною печаткою.

Десятки років ніхто вже не міряє аршинами. Але слово це не забули і до цього часу про надзвичайно проникливу людину кажуть: «Бачить на три аршини під землю». Про людину, яка судить про все тільки по собі, — «Міряє на свій аршин».

Дюйм — міра довжини, якою користуються в багатьох країнах уже протягом кількох віків. Це невелика довжина. Дівчинка зростом з дюйм — чарівна Дюймовочка з казки Андерсена — спала в лакованій шкаралупі волоського горіха, вкривалася пелюсткою троянди і гребла веслами, зробленими з кінських волосин.

Походить дюйм від ширини великого пальця. І саме слово по-голландськи означає «великий палець». В Англії його розмір встановили точніше — це довжина трьох сухих зерен ячменю, вийнятих із середньої частини колоска.

На Русі була поширена інша міра — сажень, який становив 6 ліктів. *Сажень* — це відстань між кінцями витягнутих у сторони рук. От що розповідає про сажень «Тмутараканський камінь».

Багато століть тому на Таманському півострові було руське князівство. Головне місто його називалося Тмутаракань. Біля місця, де колись стояла Тмутаракань, двісті років тому знайшли камінь з вирізьбленим на ньому написом: в 1068 р. за розпорядженням Гліба, князя цього міста, була виміряна по льоду ширина Керченської протоки. Вона виявилась рів-

ною 14 000 сажнів. Завдяки цьому повідомленню князя, що діїшло до нас через сотні років, і була вирахована величина давнього сажня.

Є ще *маховий сажень*, його довжина визначається розмахом рук або дорівнює зросту людини з піднятими вгору руками. Був ще *косий сажень* — відстань від лівого каблука до кінця пальців витягнутої вгору правої руки. Розмір косого сажня можна визначити й іншим способом: мотузку перекинути через зігнуту в лікті руку так, щоб її кінці торкалися землі біля ступні. Довжина цієї мотузки і буде косим сажнем. У Київській Русі основною мірою був ще *короткий сажень* довжиною в три лікті.

Пучка — одна з мір, яка завжди в руці, в пальцях. Використовується ця міра тільки на кухні. Так міряють сіль, коли роблять тісто або варять манну кашу. Пучка — це три пальці — великий, вказівний і середній, складені до купи.

Для визначення відстаней користувалися *кроком*. Користуються ним і тепер, коли не потрібна велика точність, а відстані не такі вже й значні. Для вимірювання довжини поля або віддалі до іншого пункту крок був дуже дрібною мірою. Тоді з'явилась інша — *подвійний крок*, або *жердина*.

За допомогою кроків діти можуть виміряти довжину групової кімнати, доріжки, яка веде на город чи в сад.

Великі віддалі багатьма народами вимірювалися переходами. Шлях, який проходила людина за певний проміжок часу (за добу, за місяць, від сходу до заходу сонця), теж засьосовувався як міра довжини. Використовувалась міра, що визначалася дистанцією, на якій чути було голос людини чи рев тварини. *Міра* — поки чути ревіння вола — виникла за часів чумацьких походів.

На Полтавщині у ХУІІ — ХІХ ст. віддаль на землі міряли досить оригінальною одиницею — «пригати». Чоловік брав довгу жердину розміром приблизно в людський зріст, стрибав, спершись на палицю, скільки міг. Ця віддаль дорівнювала приблизно одному сажню.

У давні часи на Буковині при вимірюванні землі застосовували такі міри довжини:

жердка	— 5 м, або 20 шухів;
шух	— 25 см, або 10 цалів;
цаль	— 2 або 2,5 см (ширина великого пальця руки);
сажень	— 3 великих лікті, 2 м;
крок	— 80 см;
миля	— 7 км.

З розвитком обміну продуктів виникла потреба у їх вимірюванні за допомогою мір об'єму. Сипкі тіла та рідину міря-

ли, наповнюючи ними посудини певної місткості. Так з'явилися одиниці вимірювання сипких тіл і рідин.

Сипкі речовини, зокрема зерно, вимірювали *пудами*, а в повсякденному вжитку «міркою» — посудиною на пуд або півпуда ваги, іноді лантухами (п'ять пудів). На Правобережжі зерно міряли так званим корцем, що вміщував вісім пудів. Іноді використовувалась і давньоруська одиниця виміру зерна — «четверик» (24 — 26 л).

Вимолочений хліб міряли ще гелетками, демерліями, гарчиками. Між ними існує така залежність:

корець	— 100 кг, 1 ц;
півкорця	— 50 кг;
ге летка	— 25 кг;
демерлія	— 16 кг (пуд);
мірка (гарчик)	— 1,5 кг;
дека	— 100 г.

Вагу м'ясних та рибних продуктів рахували на фунти (400 г), рідину — на око.

Урожай рахували копами (60 снопів) та возами, або фурами.

Рідину — воду, молоко, горілку — міряли квартами (кварта — дві пляшки), гранцями (чотири кварта), відрами, фелею (2,5 л).

У ткацькій справі використовували одиниці загальнослов'янського походження:

чисниця	— три нитки;
пасмо	— 10 чисниць;
моток	— 30 пасом.

Овечу вовну міряли на руки (близько пуда) — в 25 пудах вовни було 24 руки.

Сукно з вовни скочували у сувої. Прядиво з конопель чи льону міряли жменями. Десять жмень називали повісьмом. Був ще кухіль — міра «доброго тіланого прядива». У кухелі містилося два повісьми доброго прядива.

Тютюн міряли на папуші. Папуша листового тютюну — це скільки в руку візьмеш. На Буковині ж тютюн міряли на скжутки. Скжуток — 10 листів, а папуша, таким чином, мала 30 — 40 листків.

Дрова вимірювалися сажнем і латером. Сажень дров дорівнював двом складовим метрам, латер — 8 м³. Латер використовувався для вимірювання дощок та інших будівельних матеріалів. Дощки міряли на цілі (дюйми): «дощка цілів-ка», або півторацальова (тепер «дощка тридцятка» або «п'ят-десятка»); 38 цілів — їм.

На Гуцульщині давні народні міри площі багато в чому залежать від мір об'єму та місткості.

Термін, що вживається на означення найбільшої народної міри місткості, — «кобелчи» («кобел»). Розмір цієї одиниці місткості не скрізь однаковий. Під впливом метричної системи кобел навіть представниками старшого покоління досить часто ототожнюється за величиною з центнером.

Кобел поділяється на чотири менші одиниці — ферділі. Майже скрізь по селах Гуцульщини ще збереглася посудина — ферділь, і на базарах на цю міру продають картоплю, кукурудзу, яблука тощо. Об'єм ферділя відповідає 32 л, або 25 кг зерна. На ферділі міряли двома способами: якщо насипали посудину рівно по вінця і лишок згортали дощечкою, то це був рівний ферділь, якщо ж насипали повно з горою — така міра називалася вершній ферділь. Подібний спосіб мірвання сипких тіл був відомий у Псковських, Новгородських, Московських та інших землях у XV—XVII ст.

Ферділь поділявся на чотири патралиці. Патралиця — це приблизно 8 л. Склалася така народна система мір об'єму та місткості: 1 кобел = 4 ферділі = 16 патралиць.

Відома була і староруська міра «мисель», або «симель». Мисель — поняття «як око», що є видозміненою формою давнього слов'янського терміна «оковч», що вживається як назва міри рідин. Назва походить від того, що була це, власне, окована залізом діжечка або відро. Місткість ока рівнялася приблизно одному відру. У гуцулів на полонинах оком вважали камінь, вага якого становила 2,5 фунта. Найбільшою вагою на полонинах був камінь, вага якого становила 30 фунтів, тобто 12 ок. Казали, наприклад: «камінь вовни», «камінь лою».

Існували спеціальні міри, що вживалися у вівчарстві. У зв'язку з тим що випас овець у весняний та літній періоди на полонинах проводиться не кожним господарем, а доручається чабанам, які за встановленою чергою видають господарям належну їм кількість молока, тут здавна виникла потреба в досить чіткій системі молочарських мір. Молоко міряли літрами, півлітрами, децями—дві деці і одна деця (двісті і сто грамів). Була поширена і така міра, як гелета, гелетка — дерев'яна посудина у вигляді діжечки місткістю 6—12 л.

Для виміру рідких і сипучих речовин користувалися також різними міртуками, або мірками. Одна з таких мір — джобулів (низька посудина з діркою збоку).

Горілку міряли квартами, що дорівнювали 250 г (150 г), кілішками — 25 г, порціями — 100 г.

Назви мір площі щодо походження і давності можна поділити на три групи:

1) власне народні (неофіційні) назви: день орання, день сінокошу;

- 2) державні дOMETричні: гольд;
- 3) державні метричні: гектар.

Назви давніх народних мір площі (землі) характеризуються тим, що взяті вони або від кількості затрачуваного на обробіток часу, або від кількості висіяного насіння, або від кількості зібраного на даній площі врожаю. Перші два типи назв вживалися до оброблюваної землі, третій — найчастіше до сінокосів. Усі три названих способи мірювання площ дуже давні. В межах цих видів виділяються міри, взяті від кількості витраченого на обробіток землі або косіння сіна часу, від назви виконавця роботи, від назви використовуваного знаряддя праці, наприклад: «на один день косіння», «на одного косаря», «на одну косу». Кажуть «день землі», тобто на її обробіток плугом потрібен день. День орання — морг — 0,58 га. Це частина землі, оброблювана зранку до вечора парою волів.

Назви мір площі, дані за кількістю витраченого на обробіток часу (день орання, день сінокосу), слід розцінювати як найдавніші.

Вони сягають ще в часи докласового суспільства, коли не було власності на землю і коли якийсь інший, докладніший спосіб мірювання орної та іншої землі був зайвим.

Проаналізувавши термінологію народної метрології гуцулів, можна дійти висновку, що абсолютна більшість термінів, що вживалися на означення міри, — слов'янського походження. Все це свідчить про відносно високий ступінь розвитку виробництва і культури їх носіїв у минулому.

Навчання вимірювання слід розглядати не як самоціль, а як засіб розвитку математичних уявлень. Процес вимірювання дозволяє познайомити дітей з функціональною залежністю мір і величин.

Формування вимірювальних навичок у дошкільників засобами народної математики здійснюється на заняттях і поза ними.

Заняття з формування елементарних математичних уявлень.

Тема: *Вимірювання довжини предметів за допомогою народної мірки п'ядь.*

Мета: Ознайомити дітей із народною міркою п'ядь у процесі вимірювання довжини предметів. Сформувати у дітей поняття про дану мірку. Закріпити з дітьми навички вимірювання за допомогою умовної мірки. Збагатити словник дітей словами: *п'ядь, мала п'ядь, середня п'ядь, велика п'ядь.*

Хід заняття: Вихователька: — Діти, сьогодні до нас в гості прийшли звірята. (Показує і називає всіх по черзі.)

Вони зібралися, щоб позмагатися в стрибках у довжину, і просять вас, щоб ви допомогли їм визначити, хто ж із них найдалше стрибнув? Ну що, допоможемо звірятам?

Отже, всі уважно дивимося на звірят, змагання починається. Першим стрибає котик. Молодець! Дивіться, як він далеко стрибнув. (Аналогічно — з іншими звірятами.)

Пропонуємо дітям спочатку на око визначити, хто із звірят далі стрибнув. Потім пропонуємо їм виміряти за допомогою умовної мірки.

— А зараз Оля і Сергійко підійдуть до фланелеграфа і виміряють за допомогою умовної мірки довжину, на яку стрибнуло кожне із звірят.

Решта дітей дивляться, чи правильно вони вимірюють. Пізніше діти вимірюють кожен у себе на столі. Після того визначається переможець.

— Діти, то хто у нас найдалі стрибнув?

— А звідки ви знаєте?

— Молодці! Добре впоралися із завданням.

Фізкультхвилинка.

— Діти, а як ще інакше можна виміряти довжину предмета? От я вам зараз і розкажу. Давним-давно, коли бабусі ваших бабусь були такими ж маленькими, як і ви, їм теж треба було вимірювати довжину різних предметів. Наприклад, щоб звести будинок, потрібно було спочатку виміряти землю, на якій він стоятиме, довжину дощок, дверей, вікон, тобто потреба в різноманітних вимірюваннях виникла в людей дуже давно.

Отже, давайте ми сьогодні на занятті спробуємо з вами виміряти довжину, на яку стрибнули наші звірята, способом, яким користувалися бабусі і дідусі. Ось подивіться, як вони це робили. (Показує.) Ця відстань між розведеними великим і вказівним пальцями називається *п'ядь*.

— А зараз хтось із вас спробує теж виміряти довжину за допомогою двох пальців.

— Тарасику, як ця мірка називається?

— Покажи нам, як ти будеш вимірювати?

Хлопчик вимірює.

Решта дітей вимірюють у себе за столами.

— Молодці, то як називається ця мірка?

— Так, правильно, п'ядь, її ще називають *мала п'ядь*. А є ще *середня* — це відстань між великим і середнім пальцями, і *велика* — відстань між великим пальцем і мізинцем.

— Діти, чого ми навчилися на занятті?

— Як називається мірка, з якою ми сьогодні ознайомилися? (*П'ядь*.)

— Сьогодні на занятті всі правильно відповідали на запитання. А ще вам дякують звірята за те, що допомогли їм визначити переможця.

Тема: *«Ознайомлення дітей з народним способом вимірювання об'єму рідких речовин».*

Мета: Ознайомити дітей з народним способом вимірювання об'єму рідких речовин. Сформувати у дітей уявлення про народну мірку *око*. Збагатити словник дітей словами *око*, *півоко*.

Хід заняття: — Діти, на сьогоднішньому занятті ми будемо вчитися вимірювати об'єм рідин. Ще в сиву давнину ваші дідусі і бабусі для того, щоб визначити кількість води або молока, використовували таку мірку, як *око* (літр) або *півоко* (півлітра).

А зараз подивіться уважно сюди. Що ви бачите в банках? (В одній вода, а в другій — молоко.)

— Як ви думаєте, чого більше?

— Як це можна перевірити?

— Так, потрібно виміряти об'єм води і молока.

— Що необхідно для вимірювання?

— Потрібно вибрати мірку.

— Чи можна виміряти об'єм смужкою?

— А чому ні?

— А що нею можна виміряти?

— А чим можна виміряти об'єм води?

— Давайте спочатку виміряємо об'єм молока. Для того щоб не забути результат вимірювання, будемо відкладати кісточки на рахівниці. (Починаємо вимірювати й одночасно пояснюємо.)

Заповнюємо молоком літрову банку і відкладаємо кісточки на рахівниці. Кожен раз промовляємо назву мірки: одне *око*, два *ока*, тобто два літри. (Діти повторюють назву.)

— Діти, скільки у нас вже молока? (Два *ока*.)

— Давайте виміряємо тепер воду. (Проводиться аналогічно.)

— Діти, чого більше, молока чи води?

— Як називається та мірка, якою ми користувалися?

— На занятті всі добре працювали. Молодці!

Тема: *«Вимірювання різних предметів за допомогою народної мірки».*

Мета: Продовжувати знайомити дітей з народними мірками. Ознайомити дітей з новими одиницями вимірювання ниток, тютюну.

Поповнити словник дітей словами: *чисниця*, *пасмо*, *моток*, *півмотка*.

Хід заняття; — Діти, на попередніх заняттях ми з вами навчилися вимірювати довжину предметів, об'єм рідких і сипких речовин.

Пригадайте, будь ласка, за допомогою яких народних мірок можна виміряти довжину предметів?

За допомогою яких народних мірок можна виміряти об'єм рідких, сипких речовин?

Сьогодні я вас познайомлю ще з цікавими мірками, якими користувалися ваші бабусі, коли їм потрібно було виміряти довжину нитки. Ось гляньте, як вони це робили. (Показує.)

Для цього вони брали мотовило. Бачите, це така дерев'яна паличка з розведеними кінцями. Якщо її обмотували три рази, тобто виходило три нитки, то ця мірка називалася чисницею. (Назву повторює кожна дитина окремо і всі разом.)

Якщо намотували 10 чисниць, тобто 30 ниток, то ця мірка називалася пасмом.

П'ятнадцять пасом становили півмотка, 30 пасом — моток. (Показує.)

Вихователь викликає до себе дітей, і вони, вимірюючи, називають, яку саме мірку використали.

Підсумок роботи на занятті.

Після того як дітей на першому занятті познайомили з вимірюванням довжини за допомогою умовної мірки, на наступних заняттях слід запропонувати дітям виміряти ту саму довжину предмета, але вже іншою міркою, народною: *п'ядь*, *лікоть* або *сажень*.

Аналогічно можна навчити дітей вимірювати об'єм сипких і рідких речовин, використовуючи мірки: *око*, *півока*, *кварта*, *літерка*, *гарчик*, *дека*, *пуд*.

Крім занять, на яких подаються знання про різні народні мірки, діти і самі знайомляться з народними вимірами у повсякденному житті. Наприклад, слухаючи казки, діти часто чують про одиниці вимірювання величин, які їм незрозумілі і які в наш час практично не застосовуються. Це, зокрема, *дюйм* («Дюймовочка» Г. К. Андерсена), *верста* («Про попа і його робітника Балду» О. С. Пушкіна), *аршин* («Казка про царя Салтана» О. С. Пушкіна), *вершок*, *седмиця* («Горбоконик» П. П. Єршова). Вихователь та батьки повинні зуміти пояснити дітям їх значення, історичне походження та порівняти із сучасними одиницями.

У зв'язку з розвитком науки і техніки способи народної математики майже забуті. Вже важко знайти людей, які їх пам'ятають. Отже, потрібно тепер більше цікавитись минулим свого краю, свого народу, збирати відомості про старо-

давні методи лічби, вимірів, де ще є можливість. Ці дані матимуть велике значення для поглиблення знань про розвиток культури нашого народу.

^ Запитання для повторення

1. Назвіть народні способи лічби.
2. Хто з дослідників вивчав проблеми народної математики?
3. Назвіть засоби математичного письма та обчислення в Україні.
4. Якими були назви одиниць?
5. Як можна використати елементи народної математики в роботі з дітьми?

^ Практичні завдання

1. Доберіть казки, в тексті яких є елементи народної математики.
2. Випишіть з творів усної народної творчості елементи математики.

Розділ XIV
**ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ
З НАЦІОНАЛЬНИМ МИСТЕЦТВОМ**

Важко переоцінити значення образотворчого мистецтва в житті дитини. Психологічними дослідженнями (П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. С. Рубінштейн) доведено, що дітям дошкільного віку доступне естетично-художнє сприймання творів образотворчого мистецтва, старші дошкільники здатні й естетично оцінити художній твір (картину, скульптуру), висловити своє ставлення до нього.

Як засвідчують дослідження (Є. О. Фльорина, М. Д. Івашиніна, Н. М. Зубарева, В. Єзикеєва та ін.), дошкільникам доступне сприймання пейзажних та сюжетних картин, портретів, натюрмортів, скульптури та графіки.

Образотворче мистецтво — це відображення реальної дійсності художником у художніх образах і вираження свого ставлення до життя засобами форми, кольору, композиції.

У роботі з дітьми дошкільного віку найширше використовують живопис. Живопис може бути кількох видів: станковий, театральнo-декораційний, мініатюри.

Художні картини належать до станкового живопису. У роботі з дітьми використовують переважно репродукції художніх картин.

Репродукція — це відтворення оригіналу картини в багатьох екземплярах друкарським способом. Репродукції продаються у вигляді плакатів, в альбомах, листівках. Їх вміщують вкладками-ілюстраціями до журналів. Репродукції наклеюють на картон, вставляють у рами.

У ході ознайомлення дітей з репродукціями художніх картин розв'язуються такі завдання: 1) формування здібності художнього бачення картини, цілісності сприймання її змісту; 2) розвиток естетичних почуттів та уявлень; 3) виховання естетичних оцінок; 4) виховання інтересу та поваги до національного мистецтва.

Художнє цілісне сприймання картини — це вміння сприймати засоби виразності (колір, світло, малюнок, пер-

спективу, композицію, симетрію), в єдності бачити художній образ.

Розглянемо художні засоби виразності картини¹.

Малюнок — основа реалістичного зображення дійсності, він окреслює форми зображуваного предмета, надає живописному образу структурної чіткості, ясності. Малюнок створюють з допомогою ліній та контуру. Лінія — це рух пензля, що виявляє форму предмета. Контур — краї форми, що відділяють її від середовища, оточення.

Колір — найголовніший виразальний засіб живопису. Він допомагає передати барвистість навколишнього. Кожний художник використовує свою гаму кольорів, притаманну певній картині, тобто він створює її колорит — узгодженість гармонії кольорів, кольорової гами.

Кожний художник по-своєму вирішує чергування світла, передає освітлення картини, об'ємність зображеного, повітря, простір; у кожного свій характер світлотіні. Є картини, виконані у світлих тонах, є — у темних або у рівномірному розподілі світлотіні.

Композиція — це створення, складання, розміщення в часі і просторі основних структурних одиниць твору згідно із задумом художника й реальною дійсністю. Композиція включає такі поняття: формат, перспектива, динаміка.

Формат — це розмір і положення полотна: квадратний, прямокутний, овальний, вертикальний чи горизонтальний.

Перспектива — це засіб зображення об'ємних предметів реальної дійсності, що характеризується тривимірністю на площині. Вона дозволяє передати глибину.

Перспектива буває лінійною і повітряною. Лінійна передає простір за допомогою ліній (фронтально чи діагонально).

Повітряна перспектива передає забарвлення предметів і явищ залежно від їх віддалення у просторі. За законами дії перспективи, чим далі знаходиться предмет, тим він здається меншим, предмети втрачають кількість кольорів, контурів, а близько розташовані стають контрастнішими. Паралельні лінії, віддаляючись від нас, поступово наближаються і нарешті сходяться.

Динаміка — це ритм картини, повторення ліній, кольорів.

Картини живопису поділяються на кілька жанрів: *історичний* — зображує події минулого, історію країни; *батальний* — передає воєнні мотиви, бої, битви, паради; *будинний*,

¹Див.: Підкурганна Г. О. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. — К., 1991. — С 8—10.

міфологічний — передає зміст казок, билин, легенд, переказів; *жанровий, побутовий* — передає життя людей; *пейзажний* — передає красу рідної природи; *морський пейзаж* — жанр мариної (мариністи); *портретний* — зображує людей; *аніمالістичний* — тварин; у натюрморті зображуються овочі, фрукти, квіти, гриби, забита дичина.

Кожний жанр живопису потребує відповідної методики ознайомлення дітей з художніми засобами виразності.

Якщо це пейзажні картини, слід звернути увагу, на якому тлі художник передає образи природи, яка кольорова гама переважає, звернути увагу на перспективу, барвистість та чарівність рідної природи.

Специфікою картин побутового жанру є наявність сюжету, тому їх ще називають сюжетними картинками; обов'язкова наявність діючих осіб (дорослі, діти, звичне побутове оточення, праця). Під час розгляду картин цього жанру варто звернути увагу на композицію картини, її динаміку, перспективу, кольорову гаму; внутрішній стан та настрій героїв, загальний настрій картини.

Портретний живопис зображує людей: це діти, жінки, чоловіки, іноді з якимись предметами (віяло, бінокль, фрукти, квіти, книга тощо). Розглядаючи портрети, необхідно звернути увагу на кольорову гаму тла, обличчя (вираз очей, міміку) — веселе, задумливе, спокійне, іронічний погляд, примуржені очі, байдуже, стурбоване тощо; на позу, жести, рухи чи дії людини; внутрішній стан людини; її зовнішність (одяг, взуття, якісь деталі).

Натюрморт — слово іншомовного походження, означає «мертва натура» (з французької). Увагу дітей звертають на колір тла, центральні образи (квіти, фрукти, ягоди, гриби), на чому (чи в чому) зобразив їх художник, їх кольорову гаму, світлотінь, перспективу (прозорість скла, холод металу).

У дошкільному закладі дітей знайомлять з репродукціями картин художників-класиків із світовим ім'ям; з картинками українських художників, як класиків, так і сучасних; з творчістю митців свого регіону.

Далі йтиме мова про українське національне мистецтво.

Зміст ознайомлення дітей з національним мистецтвом у дошкільному закладі див. у програмах¹.

Які ж методичні прийоми ознайомлення дітей з живописом використовує вихователь?

¹ Див.: *Мій рідний край, моя земля* // Укр. народознавство у дитячому садку. — О., 1993. — С 35 — 37; *Малятко*. — К., 1992; *Дитина*. — К., 1993.

Розповідь вихователя — художньо-образна передача змісту картини. Щоб скласти таку розповідь, вихователь повинен прочитати відповідну літературу, ознайомитися з життям художника, його картинами. Наприклад, розповідь вихователя до картини А. І. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі».

«Художник Архип Іванович Куїнджі дуже любив природу, любив і нашу річку Дніпро. Подивіться на зачарований Дніпро при місячному сяйві. В бездонній глибині неба урочисто пливе повний місяць, розливає навколо себе фантастичне світло. Ось воно досягає води. Зеленавата стрічка тихої води іскрить, тремтить, фосфорус, зачаровує. Все навкруги сповнене цим чудовим сяйвом, котре випромінює сріблястий місячний диск. Чарівник місяць визирнув із-за легких пухнастих хмар. Він наповнює місячним світлом все навколишнє. Все сповнене поетичного очарування: і темний передній берег Дніпра, і хатинки з мерехтливими вогниками у вікнах, і самотній млин. Його чорний силует вимальовується над зеленою переливчастою дніпровською гладдю. Послухайте, яка тиша! Все припинило навкруги, неначе зачароване пишністю й урочистістю моменту. І небо, і річка, і берег — все дихає в єдиному, повному згоди ритмі — у вечірньому сяйві над Дніпром. Хочеться пригадати слова письменника М. Гоголя: «...Дивний Дніпро у тиху погоду, коли вільно і лагідно несе крізь ліси і гори повні води свої. Дивишся і не знаєш, плине чи не плине його велична широчінь, і уявляється, ніби весь він вилитий зі скла, і ніби блакитний дзеркальний шлях, без міри широкий, без кінця довгий, біжить і в'ється по зеленому світу».

Художник підібрав контрастні фарби — темні і золотаві, примусив фарби блискотіти, а колір світитися, як світиться і блищить він на широкому придніпровському просторі в тиху українську ніч під високим місяцем».

Далі вихователь ставить до дітей запитання за змістом картини, спрямовані на з'ясування змісту та засобів виразності. Наприклад, до картини П. Левченка «Глухомань» вихователь складає такі запитання: Яку пору року зображено на картині? Чому ви так думаєте? Який колір переважає у картині? Який це може бути місяць зими? Чому? А яка ж місцевість зображена на картині? Це сучасні хати? Що ще в картині нагадує нам про те, що це глухе село в далекому минулому? Яким кольором зображено хати (паркан, дорогу, віз)?

Вдалий прийом у роботі з пейзажними картинами — «уявлювапа ситуація», «уявлювані подорожі у світ картини». «Діти, уявіть собі, що ви увійшли до цього лісу або сидите на цьому березі річки. Що б ви побачили, що б ви почули? Розкажіть».

Поєднання читання художнього твору та розглядання картини. Так, міським дітям не зовсім зрозумілою буде картина Т. Яблонської «Хліб». Вихователька спочатку читає оповідання В. Чухліб «На току».

«Як добре, що мама взяла Тарасика на тік! Тут цілі гори пашні. Зранку до ночі гудуть машини. Одні пашню віють, другі в комору подають, у засіки. А пашні не меншає, бо з поля її підвозять і підвозять. Чи й місця для неї на току вистачить?»

Поналітало на тік горобців зграями. От ледацюги! На готовеньке зазіхають... Тарасик узяв біля комори мітлу і пу воювати з нальотчиками.

— Ось і тобі робота знайшлася, — підморгнув комірник дядько Остап. — Правильно, хліб треба оберігати як найкоштовніший скарб.

Так усі й працювали на току, кожен робив своє діло.

Коли це з-за саду посунула на село величезна чорна хмара. Люди кинулися до брезенту, що лежав біля комори, й потягли його до зерна. Вітер люто шарпав його з рук, ось-ось вирве і понесе світ за очі.

Тарасик теж учепився в брезент і тримав щосили.

Нарешті зерно накрили, і Тарасик з дядьком Остапом попривалювали брезент камінням, щоб вітер країв не відгортав.

Дощ полив як з відра. Та збіжжю не міг заподіяти ніякої шкоди».

Потім вихователька показує картину «Хліб», разом аналізують засоби виразності цієї картини.

Якщо доведеться розглядати кілька картин на одну тему, скажімо, «Осінь», різних художників, то до кожної з них доцільно дібрати відповідний уривок з вірша, який би відобразив зміст картини. По цьому аналізують художні засоби картини та її зміст, зіставляючи з рядками вірша. Для підсилення естетичної насолоди від сприймання картини її розглядання супроводжують музикою. Наприклад, розглядання картини С. Ф. Шишка «Осінь» можна розпочати із загадки про осінь: «Невидимка ходить в гаї, всі дерева роздягає». Діти відгадують, хто ж ця невидимка. Потім вихователька показує картину й розповідає її зміст: «Осінь над Дніпром-Славутичем. Дніпровські круті схили, на схилах — тоненькі молоді топольки у святковому осінньому вбранні жовто-золотистого, світло- та темно-зеленого листя. Тихо. Вдалині — блакитний простір Дніпра. Блакитна вода зливається з блакитним небом».

Якщо заняття проводиться з дітьми, які мешкають у містах чи селищах, розташованих на берегах Дніпра, діти пригадують, що бачили вони під час екскурсії.

Вихователька коротко розповідає про життя художника. Читає вірш Н. Приходька «Жовтень». Далі проводить порівняльну бесіду за картиною та змістом вірша. Під час бесіди використовують уривки з інших віршів (Я. Щоголіва «Осінь», М. Рильського «Осінь» та ін.). Запитує, який настрій передає картина, чому складається таке враження, які фарби переважають у картині, чому. Діти слухають музику П. І. Чайковського з циклу «Пори року» про осінь.

Наводимо довідковий матеріал для вихователя про українських художників.

Трутовський Костянтин Олександрович (1826—1893) — український художник. Дитинство його минуло на Харківщині, серед чарівної природи. У мистецьких полотнах відтворив мотиви українських національних звичаїв, обрядів, традицій. Дітей обов'язково потрібно ознайомити з картиною «Одягають вінок» (1877). Її розглядають після серії занять з ознайомлення дітей з українськими народними символами, національним одягом, вінком, інтер'єром старовинного українського села. На картині «Одягають вінок» дія відбувається на зеленому подвір'ї, біля селянської хати. У центрі композиції — симпатична дівчина, що зручно вместила на великому пні. Вона вбралась у яскраву спідницю і святкову сорочку з рясним намистом. Старша сестра прикрашає її голівку віночком з пишних квітів і зеленого листя. Робить вона це з ніжністю і лагідною посмішкою, до того ж старанно, як важливу справу. Із серйозною повагою спостерігає за тим, що відбувається, братик чи товариш дівчинки. А вона аж зашарілася, тамуючи радість від обнови, яка є символом певного ступеня дорослості та отакої уваги до своєї особи. Трохи пишаючись і соромлячись одночасно, дівча торкається рукою намиста, ніби перевіряючи, чи на місці воно. Художник вдало підмітив цей жест — характерний для дівчаток, яким одягали незвичну прикрасу, і відтворив його так точно, ніби плівка фотографа. У цьому виявилася динамічність, властива творчій манері К. О. Трутовського. Пози й обличчя персонажів зображено у русі — вихоплено одну мить з процесу прибирання. Здається, відведеш погляд, і все зміниться: поверне голівку дівчина, або старша сестра підійде з іншого боку, чи переступить з ноги на ногу хлопчик.

Картина пройнята поетичним ліризмом, інтересом і повагою художника до народних звичаїв і традицій.

Ознайомлюючи з твором дошкільнят, зверніть їхню увагу на святковий настрій персонажів, на ставлення хлопчика і

Див.: Андрусич Н. К. О. Трутовський // Дошк. виховання, — 1991. - № 7. - С 31.

старшої сестри до молодшої та її інтересів. Нехай малята уважно розглянуть сповнене теплоти і ніжності обличчя старшої сестри, розкажуть, у кого із своїх близьких бачили вони такий вираз і до кого самі ставляться з турботою і добротою. Можна обговорити психологічний стан дівчинки. Він буде особливо зрозумілий дівчаткам, які пригадають, як їх самих прибирали до свята.

Розглядаючи майстерно зображені деталі, варто нагадати дітям, що такий одяг носили раніше українські дівчата і жінки, порівняти із сучасним національним одягом.

Композиція сповнена тепла і світла — щедre літо у розпалі. Нехай малята самі відзначають це і поясняють, за якими ознаками вони визначили пору року. Говорячи про сонце, запропонуйте дітям здогадатися, звідки падає його світло, запитайте, високо воно в небі чи низенько, і разом дійдіть висновку, що дія відбувається ввечері.

Тепер можна і пофантазувати: вечір, усі справи по господарству закінчено, хочеться і розважитись. Сестри гарно вбралися. Можливо, вони підуть зараз на моріжок, де разом з іншими водитимуть хороводи, співатимуть пісні. А може, збираються на якесь свято... Яке?

Допомагаючи дітям скласти таку розповідь, дорослі поділяться своїми знаннями про народні традиції і свята, спогадами з власного дитинства.

Під час заняття використовують вірші та пісні про віночок, можна прочитати уривок з оповідання О. Волосяк «Віночок».

Видатний український художник *Пимоненко Микола Корнилович* (1862 — 1912) відомий світові як майстер побутового живопису. Життя народу стало провідною темою його творчості, а образи простих людей — улюбленими. Надзвичайно правдиво і разом з тим поетично відтворював митець будні й свята села, мешканців міста, їхні звичаї та обряди.

Народився майбутній художник 9 березня 1862 р. у передмісті Києва. Зростаючи на лоні мальовничої природи, спостерігаючи життя ремісників, садівників, городників, хлопчик змалку відчув потяг до відтворення своїх вражень у малюнках. Батько Миколки — іконописець, різьбяр — був його першим учителем: залучав до розпису і виготовлення іконостасів, малювання ікон.

Талановитий художник мріяв про серйозне навчання. Та не було в сім'ї коштів на художню школу, і батько віддав сина до іконописної майстерні.

Близьку закінчивши її, М. К. Пимоненко у 1882 р. вступає до петербурзької Академії мистецтв. Хоч навчався легко

та успішно, проте хвороба легенів змусила його повернутися через два роки до Києва. Тут він починає викладати у школі М. І. Мурашка, багато і натхненно малює, бере участь у виставках.

Наполегливі пошуки власного обличчя митця визначили наприкінці 80-х рр. XIX ст. реалістично-демократичне спрямування і провідну тему його творчості — життя українського села. М. К. Пимоненко любив і знав свій народ, захоплювався його мудрістю і талановитістю. Він правдиво зображував українські народні обряди, яскраві ярмарки, весілля, оспівував красу людини праці, почуття юних. У картинах «Ворожіння», «Весілля в Київській губернії», «У хаті», «Свати» та інших вражає етнографічна точність, з якою живописець відтворив деталі побуту селян, інтер'єр хатини, українські народні звичаї. Духовний ідеал трудового люду надзвичайно талановито втілено в узагальнених портретах українських селян («Молодиця», «Орач», «Збирання сіна на Україні» тощо).

Зосередження на етнопобутовій тематиці мало особливо прогресивне значення у часи, коли народ України зазнавав від царського уряду соціального та національного гноблення.

Картина М. К. Пимоненка «Ворожіння» відтворює один із народних звичаїв, органічно вплетений у цикл зимових свят. Дванадцять днів від Різдва до Хрещення називалися святками і відзначалися різноманітними обрядами у кожному селі, у кожній родині. Цей період вважався священним, а дії різних обрядів такими, що гарантують добробут, щастя сім'ї, здоров'я її членів на цілий рік, а то й на все життя. У святки майже всі вдавалися до ворожіння на різних предметах, прагнучи дізнатися, чого чекати у новому році (врожаю, радості чи будь-якої біди).

Молодих дівчат найбільше турбувала проблема шлюбу, адже він переважно визначав жіночу долю. Наймагічнішою вважали новорічну ніч, в яку відбуваються різні дива, навіть небо розкривається і Бог чує прохання людей.

Симпатичні дівчата, зображені на картині М. К. Пимоненка, ворожать на воску. Дітям варто розповісти, а при можливості й показати, як плавили віск у ложці над вогнем і наливали у холодну воду (миску з водою і ложку малята помітять на ослоні). Застиглу грудку дивовижної форми виймали і тримали перед свічкою так, щоб на стіну падала тінь. Розглядаючи її обриси, гадаючи, на що вони схожі, дівчата намагалися одержати відповідь на запитання: чи буде шлюб у цьому році, хто буде нареченим та ін.

Їхні обличчя радісно схвильовані, сповнені віри в пророчу силу ворожіння, оченята горять цікавістю і надією на хороше. Трохи більше зосереджена і замислена дівчинка з воском у руках, адже саме її долю вони зараз розгадують. Композиція картини, її колорит, гра світла, тіней доносять до нас атмосферу таємничості. Хоча у напівтемряві дівчата лише освітлені, тепла жовтуваточервона гама кольорів створює радісний настрій. Його підтримують і елементи їхнього одягу (різнобарвні низки намиста, білі вишиті сорочки). Розглядаючи їх з малятами, розкажіть їм, що кожна сільська дівчина сама вишивала своє вбрання, рушники, скатерки тощо.

Глибше зрозуміти малятам особливий психологічний стан персонажів картини, так майстерно переданий художником, допоможе гра в тіні. Для цього підійдуть різноманітні предмети, форму яких можна змінювати: шматок пластиліну, зібганий папір, тканина, пальці рук тощо. Спрямовуючи тіні від них на стіну, пофантазуйте разом з дітьми, допоможіть їм пізнати Діда Мороза чи веселого лісовичка, химерне чудовисько або зайчика-пострибайчика, а впізнавши, наділити їх характером, голосом, тобто розповісти зимову казку.

Український живописець *Івасюк Микола Іванович* (1865 — 1930) народився в Чернівецькій області. Працював у Львові, Києві. У Чернівцях організував першу художню школу для дітей.

М. Івасюк — автор ліричних жанрових полотен за мотивами козацького фольклору та українських народних пісень: «Білякриниці», «Мати», «Весна», «Поцілунок», «Вечір», «Відпочинок», «Жнива».

Картина «Мати» (1908) випромінює тепло і спокій. На шовковій травиці, серед квітів і метеликів щаслива мати годує немовля. Мати вдягнена у національне українське вбрання: червону картату запаску, сорочку-вишиванку, намисто, червону хустку. Все це залите лагідним сонцем на свіжому тлі зелені та соняхів. Образ української жінки-матері з дитиною створює радісний святковий настрій. Неподалік — дівчинка, старшенька донька, з букетом квітів, милується ними.

Розглядаючи картину з дітьми, слід звернути увагу на тло картини — світле, зелено-жовто-блакитне; веселий колорит, тепла кольорова гама: квіти, жовті соняхи, зелена травиця, блакитна синь неба. Центальною фігурою є молода мати з немовлям. Обличчя жінки усміхнене, радісне, звернене до дитини.

Немовля — маленьке, пухеньке, рожеві щічки, беззахисне, потребує піклування про нього. Діти пригадують своїх мент ших братів та сестер, як вони про них піклуються.

Вихователька може запропонувати дітям визначити, яка погода була в день, зображений на картині. День був теплий, сонячний, не спекотливий. Мати розкрила дитину: голівку, ручки, ніжки, щоб дихали літнім, свіжим повітрям.

Доречним буде і прийом «уявленої подорожі». Вихователька пропонує дітям «увійти» в картину, сісти неподалік від матері на моріжок, щоб не злякати дитину. Запитати у дітей, що вони чують, як пахнуть квіти тощо.

Під час розглядання картини можна прочитати уривок з вірша Т. Г. Шевченка:

У нашім раї на землі Нічого
кращого немає, Як тая мати
молодая З своїм дитяточком
малим...

Левченко Петро Олексійович (1856 — 1917) — майстер ліричного пейзажу, співець української природи, народився в Харкові. Малювати почав ще в дитинстві. Закінчив художню школу, вчився в Петербурзькій Академії мистецтв, проте через хворобу не закінчив її. Найвідоміші картини П. О. Левченка — «Водяний млин», «Білахата. Путивль», «Глухомань».

Картина П. О. Левченка «Водяний млин» напоєна сонцем, але воно вже не пекуче, як улітку, а тепле, ніжне, що буває тільки в перші дні осені. Ось уже й зеленого листя, травички на бережку торкнулася її позолота...

Розглядаючи пейзаж, «увійдіть» з дітьми у нього, перейміться тим дивним спокоєм. Може, тільки раз по раз перебіжить легенький вітерець гіллям дерев і знову стихне, не тривожитиме дзеркальну гладь річки. Нехай діти розкажуть, яка у ній вода — чиста, прозора, уявлять, як приємно було б напиться її з відерця, яке тримає в руці жінка в українському вбранні, фантазуючи, вдихнуть на повні груди свіжого повітря, відчують подих річкової прохолоди, помилуються блакиттю безхмарного неба. А може, вони заплющать очі, подумки підставлять обличчя лагідним сонячним променям і послухають, як мелодійно ллється вода, крутячи колесо водяного млина.

Уважно роздивіться його з дітьми, розкажіть, що такі млини споконвіку будувалися в українських селах. Мистецтво мірошництва передавалося від батька до сина. Ось цей, зображений художником, певне, знає не одне покоління трударів. Він уже старий, про людину сказали б «сивий». Поки що він відпочиває... Але вже вродили хліба на ланах, і ось-ось приїдуть до млина люди, привезуть золоте зерно, перемелють

'Див.: *Чепурно В. П. О. Левченко*//Дошк. виховання. — 1991. № 9. - С 15.

його на борошно, і в кожній селянській оселі на столі з'явиться рум'яний запашний хліб.

«Біла хата. Путивль» — українське село, куточок затишної вулиці. Сонячні промені освітлюють хату, створюють радісний настрій. Картина наче випромінює спокій, тишу. Вулиця безлюдна. Сонце стоїть високо над стріхами. Центральне місце в композиції картини займає українська оселя — невеличка хата, чепурна, доглянута, вибілена чисто-чисто, хоч і незаможна. Вихователь звертає увагу дітей на кольорову гаму, на гру світла і тіні: стіна на сонці справляє враження гарячої, наче випромінює тепло, а затінена дихає прохолодою.

З допомогою прийому «уявлюваної подорожі» запропонуйте дітям зазирнути у віконце, пофантазувати, що вони там побачили: українську піч, покуть, міцний дерев'яний стіл, лави, ослінчики, мисник, господиню біля печі, рушники тощо.

«Глухомань» — село взимку. Холодно. Крізь морок хмар не пробивається жодний сонячний промінчик. Все навкруги похмуре, сіре. У повітрі стоїть волога. Бідна селянська оселя: перехилені хати, голі дерева, розбитий шлях, по якому рипить старий візок. Глухий закуток села. Над стріхами десь там у нерухоме повітря піднімається дим. У хатах живуть люди. Мабуть, там тепло й затишно. Нехай малята пофантазують, що ж діється у хатах: чим займаються люди, що роблять дітлахи, може, збираються гуляти у зимове надвечір'я.

їжакевич Іван Сидорович (1864 — 1962) народився на Черкащині. Малювати почав ще хлопчиком, у 12 років поступив до Лаврської іконописної майстерні, де навчався 6 років.

І. С. їжакевич добре знав життя українського народу, писав на полотнах його історію, минуле, сучасне. Художник займався станковим і монументальним живописом, книжковою ілюстрацією (ілюстрував «Кобзар» Т. Г. Шевченка). У 1951 р. був удостоєний звання народного художника України. Є в нього і сюжети з селянськими дітьми: «Ловлять раків», «Мама йде».

Картина «Мама йде» доступна дітям дошкільного віку'.

— ...Жила в українському селі дівчинка Галинка. Хоч і маленька, але розумна, моторна, роботяща, акуратна — хороша мамина помічниця. Доброю, лагідною, до всіх привітною була Галинка, а найдужче любила вона свого маленького братика Іванка. Як підуть батьки зранку в поле, Галинка і забавить малого, і нагодує, і в чистеньке перевдягне, і спати покладе. А надвечір ідуть вони разом до хвіртки маму зустрічати.

'Див.: Чепурно В. І. С. їжакевич//Дошк. виховання. — 1992. — № 5. - С 15.

Як вглядять — радісні й щасливі поспішають дорідних обіймів. Ось такими побачив якось художник Іван Іжакевич Галінку та Іванка і вирішив намалювати їх...

Такою невеличкою розповіддю можна почати бесіду за картиною «Мама йде». Хлопчики та дівчатка відразу переймуться дивним настроєм твору, бо розповідає він про найближче і найзрозуміліше — любов до мами. Адже всі дошкільники знають: чи надовго, чи хоч на годинку розлучаться вони з мамою, та кожний зустрічає її радісно, як після тривалої розлуки. І почуття їхні такі самі ширі, як у братика та сестрички на полотні. Придивіться до їхніх гарних личок. Обидва круглові, з великими виразними очима, що світяться любов'ю та ніжністю. Назустріч мамі братик і сестричка поспішають, притиснувшись одне до одного. Дівчинка тримає малого міцно, але дуже обережненько, а той тулиться до її надійного плечика.

Зверніть увагу дітей на те, як майстерно передав художник усмішки на вустах своїх героїв, рух маленьких ручень, готових ось-ось охопити маму за шию. Вся картина дуже динамічна, і третім її персонажем можна було б назвати вітер: він розвіює ковдрочку, в яку дбайлива сестричка загорнула братика, куйовдить кучеряве волосся дівчинки, тріпотить в одязі і ніби несе дітей назустріч мамі. Вітер лагідний, теплий, як літній вечір, в який відбувається дія. Це передають нам теплі тони, що домінують у картині: коричневі сутінки, рожеві хмари над горизонтом.

Зверніть увагу на те, як одягнуті діти: на дівчинці вишита сорочка, спідничка-плахточка, намистечко на шиї (саме так убиралися дівчатка і жінки в Україні в ті часи, коли була створена картина). На голівку вона наділа віночок з живих квітів, мабуть, сплела його собі, коли вдень бавилася з братиком у садку. Хлопчик у білосніжній сорочці, на ньому теж усе світле, чистеньке, отже, сестричка добре глядить його.

На картині не зображено мами дітей, але дошкільники дуже легко уявляють її: красивою, доброю, радісною і веселою, з усмішкою на обличчі. Вона стрімкою ходою поспішає назустріч синові та доньці, щоб, як завжди, міцно обійняти їх і повести до хати вечеряти.

Орловський Володимир Донатович (1842 — 1914) — засновник нового українського реалістичного пейзажу. Народився він у Києві, де і пройшло його дитинство. До Петербурзької Академії мистецтв йому допоміг вступити Т. Г. Шевченко. Свою творчість художник присвятив зображенню української природи: «Захід сонця», «Болото», «Вечір», «В степу», «Піски», «Лісний зруб». Він майстерно описує україн-

ські села, хутори («Хати у літній день», «Хутір у Малоросії», «Село»), людей серед рідної природи («Жнива», «Відпочинок у степу», «Рибалки»).

Друзі називали В. Д. Орловського «шукачем сонця» за те, що він його любив і вдало зображував на своїх картинах. Картина «Відпочинок у степу» (1884). Величезний український безмежний степ дихає свіжим повітрям. І небо, і земля, і повітря насичені вологою. Відблиски води на шляху нагадують про наявність дощу. Це підсилює враження чистого повітря. Сонце і хмари передаються вдалою грою світла й тіні. Високе степове небо міниться різними барвами, темні хмаринки виблискують золотавими сонячними променями, безмежна блакить неба. Десь у далині видно волів, а обабіч шляху відпочивають люди. Це чумаки, які втомилися від далеких мандрів і зупинилися відпочити. Тому й картина називається «Відпочинок у степу». Розповідь вихователя про чумаків: «У далеку давнину мандрували в Україні чумаки. Запрягали волів у візки, навантажували різним крамом й везли у далекі краї: до Криму, до Чорного моря, до Карпат. Свій крам обмінювали на сіль, тканини, солодощі, морську рибу. Нелегкою була дорога через ліси, луки, долини, ночували серед степу під блакитним небом. І назвали люди той шлях чумацьким. Ось і на цій картині художник показав відпочинок чумаків серед степу широкого під високим небом». Запитання до дітей: «Як ви думаєте, діти, куди на цей раз їдуть чумаки? Який крам вони з собою везуть? Який час доби зображено на картині?»

Вихователь читає вірш Я. Щоголіва «Степ».

Діти можуть прослухати пісні «їхав чумак із Криму додому...», «Ой у полі криниченька...», «Ой з-за гори та із-за кручі...», вірш Л. Горлача «Чумацький шлях».

Шишко Сергій Федорович народився на Чернігівщині (1911). Виріс серед чудової української природи. Малювати почав з дитинства. Шишко — автор ліричних пейзажів (картини «Осінь», «Зимовий день», «Квітучий сад», цикл картин «Київська сюїта»).

Картина «Осінь» (1962) — чудовий краєвид дніпровських крутосхилів. Величавий Славутич, неозора далечинь неба. Перед нами — молоденькі тоненькі тополі, вкриті прозорим золотим мереживом листя, через яке видніються дніпровські пагорби, позолочені осінніми фарбами. У далечині — голубі простори Дніпра. Вода одного кольору з небом, а тому річка і небо зливаються на обрії, створюють єдиний блакитний простір. А навкруги буяння осені, яке створює враження спокою, осіннього тепла, затишку, наче запрошує до відпочинку.

Картину «Осінь» можна розглянути з дітьми старшого дошкільного віку. Розгляданню картини обов'язково передують спостереження та екскурсії в природу восени.

Розглядаючи картину, діти пригадують, де вони бачили такий осінній пейзаж. Уявляють, що вони стоять на схилах Дніпра, милуються Славутичем, розповідають про свої враження; аналізують кольорову гаму картини, композицію. Бесіда супроводжується слуханням віршів про осінь, музики П. І. Чайковського з альбому «Пори року». Діти зіставляють музичні, поетичні образи з образами пейзажу.

Світославський Сергій Іванович (1857 — 1931) народився у Києві. Художню освіту здобув у Московському училищі живопису.

Значну частину творів він присвятив життю українського селянства, українській природі. Найвідоміші картини «Вітряк», «Воли на оранці».

На картині С. І. Світославського «Вітряк»¹ — степ... Степ навкрути, безмежний, як море. Такий привабливий навесні, коли все довкола зеленіло і цвіло, він став одноманітним і сумним восени. Гаряче сонце випалило його за літо, і тепер, скільки сягає око, — лише пожовклі трави. Тихо і порожньо у змертвілому степу. Важкі свинцеві хмари нависли над ним, погрожуючи холодним дощем. Цей пейзаж навіює смуток і нудьгу. Навіть старі вітряки на пагорбі — звична для українського краєвиду деталь — здаються сірими, похмурими велетнями. Дещо звеселяють картину вози і люди на передньому плані. Художник не показав нам обличчя селян. Можливо, тому, що настрій людей співзвучний природі, зображеній так майстерно.

Мабуть, не радує бідного селянина врожай, який привіз він сюди, щоб змолоти на борошно, до вітряка, дарма, що великого, та такого ж убогого, як і він сам. Чи вистачить до наступного врожаю?

Обговорюючи картину зі старшими дошкільниками, варто передусім запропонувати визначити її настрій. Діти відчують його досить легко, пильно вдивившись у полотно. Якщо ж хтось відчує утруднення, можна на хвилинку затулити постаті людей і худоби паперовим прямокутником жовто-коричневого кольору. Це допоможе малютам зосередити увагу саме на образах природи. Нехай вони неспішно розглянуть степ, відзначаючи особливості його рельєфу, потім небо з темними хмарами, вітряки, добираючи влучні порівняння й епітети.

¹ Див.: Андрусич Н. С. І. Світославський // Дошк. виховання. — 1991. - № 10. - С 31.

Зупинивши свій погляд на вітряках, діти помітять: їх давно ніхто не ремонтував. Зрозуміло, що користуються ними незаможні люди. Варто з'ясувати, як діти розуміють призначення вітряка, порівняти його з млином, зображеним на картині П. Левченка, запитати, чому в одній місцевості ставлять вітряк, в іншій — млин. Тут не обійтися без запитань про те, що люди привезли до вітряка, якої пори року везуть зерно молоти, яка робота передувє цьому тощо.

Однак, звертаючись до набутих дітьми уявлень про сівбу, жнива та інші види праці хліборобів, слід відчувати міру, аби не відволікати вихованців від картини та її настрою.

У ході розглядання цих картин вихователі використовують вірші та оповідання про млин, вітряк, хліб.

«Воли на ниві». Безмежний степ, ген-ген удалину простягнувся, не видно йому ні кінця, ні краю. А там, на видноколі, зливається він з блакитним небом. Увесь степ залитий рожевим світлом, дихає теплом і спокоєм. На небі — пухнасті хмари, що пливуть, переливаються весняними кольорами: рожевим, фіолетовим. Біля зораної смуги на ниві відпочивають стомлені воли. Після важкої роботи вони дримають, підставивши боки теплому весняному сонцю.

Вихователька звертає увагу дітей на кольорову гаму, тло, гру світла й тіні. Запитує, чим тепер орють землю. Пропонує подумати, де ж знаходяться люди, чому їх художник не намалював на цій картині. (Можна прочитати вірш Я. Щоголіва «Степ».)

Український художник-пейзажист *Ткаченко Михайло Степанович* (1860 — 1926) народився у м. Харкові, закінчив петербурзьку Академію мистецтв. Його картини: «Краєвид Харківщини», «Донець», «Сіренький день», «Весна».

Картина «Весна» (1916). Світлий, прозорий весняний день. Яскраве сонце, високі безлисті дерева, з білими стовбурами берізки. А внизу вже з'явився м'який зеленкуватий трав'яний килим.

Сніг уже зійшов. Весняне сонечко висушило вологу, земля суха. Про це говорить стежинка, яка, мов стрічка, простягнулася поміж дерев і зникає у заростях густого чагарнику. Між торішньою травою й листям пробиваються молоді пагінці кущів. Небо чисте, блакитне.

На другому плані — білі, немов умиті, хатинки під соломи'яними стріхами. Господині ще не починали весняні городні роботи. На сонечку випрана білизна.

У дітей можна спитати, який час доби зображено на картині? Який весняний місяць зобразив художник? Що роблять господарі у хатах?

Петрицький Анатолій Галактіонович (1895—1964)'. У натюрморті «Квіти», поряд з іншими нечисленними натюрмортами, виявились емоційність, одухотвореність, яскрава декоративність живопису А. Г. Петрицького. Картина захоплює своєю життєдайною силою, щедрістю, відчуттям нестримного буяння природи в розпал літа.

Художник зобразив садові квіти. Це жоржини, флокси, сальвії, настурції, гербери. Квіти, що стоять у красивій кришталевій вазі й у скляному глечику, сприймаються як частина прекрасного світу, милують око своїми кольорами, свіжістю.

Тропінін Василь Андрійович (1776—1857) — російський художник-портретист, творчість якого пов'язана з Україною.

У картині «Дівчина з Поділля» художник з великою майстерністю, теплим почуттям змалював українську дівчину. Зачаровують гарний овал молодого обличчя, проникливі карі очі, усміхнені губи. Обличчя дівчини дивовижно гармоніює з красою природи.

Подільська сорочка, корали на шії, дівочий головний убір підсилюють образ, відображають своєрідність національного життя України.

Тло у вигляді пейзажу збагачує мотив картини. Золотисто-оливковий колорит у поєднанні з одухотвореним трактуванням образу української дівчини надає твору поетичного звучання.

Гурін Василь Іванович (1939). У картині «Ярославна» зображено символічний образ ніжної і вірної дружини князя Ігоря, який із своїм військом виступив на захист Руської землі від ворогів.

Ярославна гірко тужить, турбуючись про коханого чоловіка і його військо. Стоячи на кріпосній стіні в місті Путивлі, вона просить всемогутні сили природи допомогти Ігореві повернутися додому, в її обличчі, у заломлених руках, в усьому образі — мольба.

Бажання Ярославни допомогти Ігореві художник порівнює із стрімким летом білих лебедів. Голос Ярославни перемагає простір, долітає до кордонів Київської Русі.

Природжений колорист, художник вдало узгоджує кольорову гаму із змістом картини, яка виконана в рожево-золотистому теплому кольорі. Колір — дійова особа твору. Він звучить, як зворушлива народна пісня.

Образ Ярославни — це втілення смутку тисяч жінок, чие мирне життя, щастя, кохання порушує війна.

Див.: Підкурганна Г. О. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. — К., 1991. — С. 16—17.

Білокур Катерина Василівна (1900 — 1961). У картині «Снідання» (1950) художниця втілила невмирущу силу і красу живописної української природи, щедрі дарунки родючої землі і розмаїті квіти — символи радості, щастя, духовного життя народу.

Натюрморт захоплює глибоким осмисленням життя. Все зображене на картині виписано надзвичайно скрупульозно і майстерно. Ми немов відчуваємо пахощі гарячої картоплі, вдихаємо аромат м'якої поверхні зрізаного окрайця щойно спеченого хліба. Фізично відчуваємо прозорість, ніжні пахощі квітів, смак соковитої землі.

Натюрморт хвилює, містить у собі щось близьке, рідне кожному з нас. Він зігрітий великою любов'ю, пройнятий правдивістю й щирістю, глибокою народною мудрістю, знанням життя.

Наводимо орієнтовні конспекти занять з репродукціями художніх картин.

Тема: «Нічний пейзаж»^К

Мета: Продовжувати ознайомлення дітей з пейзажем як жанром живопису на прикладі нічних пейзажів «Місячна ніч на Дніпрі» А. Куїнджі, «Схід місяця у Феодосії» І. Айвазовського, викликати емоційний відгук на твори образотворчого мистецтва, вчити розуміти його мову. Формування вміння порівнювати різні полотна, знаходячи в них спільне й відмінне. Виховувати інтерес до творів живопису. Розвивати у дітей творчу уяву.

Попередня робота: Заняття «Художник бере пензлі, фарби». (Зустріч з художником.) Розглядання ілюстрацій з видами на море, річку, озеро. Слухання морського прибою у магнітофонному записі. Екскурсія до водойми. Бесіда «Що я бачив на морі». Вправа «Які у моря кольори» (дібрати відповідні відтінки). Малювання на тему «Наше море». Вивчення віршів про море, річку. Ознайомлення з виставкою картин І. Айвазовського в художньому музеї. Ознайомлення з репродукціями картин А. Куїнджі. Вправа «Добери епітети до слів *річка, море, озеро, хвиля, місяць*»[^]. Спостереження за хвилями на річці. Виконання робіт з аплікації на тему «Здрастуй, море!».

Хід заняття: Вихователь: «Діти, заплющіть очі, уявімо, що знаходимось увечері на березі річки або моря».

Звучить магнітофонний запис морського прибою. Вихователь активізує уяву дітей за допомогою запитань: Яким ви

^К Див.: Шкаріна Л. Ф. Ознайомлення дітей з творами живопису // Дошк. виховання. — 1993. — № 1. — С. 14—15.

уявили собі море або річку? Що ви там побачили? Що чули у звуках прибою? Який настрій виник у вас, коли ви уявили себе на березі?

Діти відповідають. Вихователь кожному дає можливість висловитись. Потім показує картини.

Вихователь: «А тепер подивіться, як два різних художники відтворили ніч на воді. Ця картина художника Куїнджі називається «Місячна ніч на Дніпрі». А ось «Схід місяця у Феодосії». Це полотно створив художник Айвазовсь-кий».

Діти розглядають картини дві-три хвилини. Вихователь допомагає дітям висловити свої враження від картин за допомогою запитань: Який період доби зображено на картинах? Чому ви так думаєте? Якими фарбами написано картини? Які думки і почуття викликали у вас ці полотна? Чим вони приваблюють вас? Як ви гадаєте, чим приваблювали нічні пейзажі художників? Що вони хотіли передати цими картинами? Який, на вашу думку, був настрій у художників, коли вони створювали їх?

Вихователь: «А тепер спробуємо розповісти, що ми відчуваємо, розглядаючи ці пейзажі. Темна ніч. Здається, що, крім темряви, побачиш уночі? Та подивіться, як багато художник побачив. Ось небо, затягнуте хмарами, смуга річки, земля, залита місячним світлом. Здається, що чуєш шум води».

Діти доповнюють вихователя, розповідають, що вони побачили на картині, що відчувають.

Вихователь: «Тепер подивіться на другу картину і поспрайте самі розповісти, що хотів нам повідати художник Айвазовський своїм пейзажем. (Діти висловлюють свою думку.) Ще раз уважно подивіться на картини і викладіть фішками ту колірну гаму, яка вам найбільше сподобалась».

Діти викладають, радяться, потім разом з вихователем порівнюють колірну гаму, викладену за колоритом картини, доповнюють потрібними фарбами, доводять товаришам необхідність цих змін.

Розповідь вихователя за картиною А. Куїнджі «Місячна ніч на Дніпрі»: — Здавалось би, картини слід малювати вдень. Що ж побачиш у темряві? Та не кожна ніч така вже й темна. Буває, ясно світить місяць. Одна з таких ночей заворожила Архипа Івановича Куїнджі, і він змалював таку ніч. Ось вона.

Високо в небі зійшов місяць. Крізь хмари м'яко ллється його тихе проміння. Земля і вигнута смуга річки залиті чарівним світлом. Відсвічують краї трохи рожевих хмаринок, срібляться зеленуваті води Дніпра. Темно, та все ж ми бачимо, а

може, відчуваємо, який величезний простір розкинувся над цим таємничим сяючим небом. Здається, ми чуємо тишу цієї ночі, що розлилася над спокійними водами ріки, над завмерлим степом.

Тема: «У рідному краї»^К

Мета: На прикладі картини С. О. Григор'єва «На рідній Київщині» продовжувати формувати у дітей знання про композиційну й образну виразність твору живопису. Настроювати на сприймання картини. Виховувати любов до рідного краю, природи. Викликати інтерес до національної культури.

Попередня робота: Розглядання добірки ілюстрацій «Українські пейзажі». Бесіда «Ми живемо в Україні». Вправа «Відтінки кольорів». Розучування віршів про Україну. Вправа «Добери означення до слів *Україна, природам*».

Хід заняття: Вихователь: «Квітне-веснує земля, рястом синіють поля, в небі, у ріках блакить — як цю красу не любить! (Показує картину.) Сьогодні ми помилуємося одним із куточків нашої України. Картина називається «На рідній Київщині», і написав її художник Григор'єв. (Діти розглядають картину дві хвилини.) Ось берег Дніпра. Далі — неосяжний степ. Тиша. У блакитному небі ледь-ледь проглядають хмарки. Які барви використав художник, малюючи небо? Знайдіть фішки, якими можна викласти ці кольори. (Діти викладають.) З берега, вкритого зеленою і бурю травною, луговими квітами, видно дітей, які пасуть худобу. А які квіти ви бачите поблизу і вдалині? Визначте відтінки їх». (Діти виконують завдання.)

Вихователь запрошує дітей підійти ближче і розглянути колірну Гаму; потім перевіряє уважність. Діти зіставляють барви картини з викладеними фішками, коментують свою дію. Доходять висновку, що пейзаж виконаний у рожево-коричневому кольорі.

Розповідь вихователя за картиною: У пейзажі відтворено радісний настрій, навіяний погожим літнім днем. Картина написана рожево-коричневими фарбами і передає неосяжний простір. Художник зобразив також будинки на березі. На траві пасуться коні, бавляться діти. Життя тихе, неспішне. І від того, що ми побачили на картині, це просте, спокійне життя, зображений куточок рідної землі немовби зігрів нас.

^ Запитання для повторення

- i. Назвіть жанри мистецтва.
2. Що належить до станкового живопису?
3. Яких українських художників ви знаєте?
4. З якими картинами знайомимо дітей у дошкільному закладі?
5. Кого ви знаєте з художників свого регіону? Назвіть картини.

^> Практичні завдання

- i. Складіть конспект заняття на теми: «Картини Т. Яблонської дітям», «Історія України пензлями та фарбами».
2. Складіть дві-три анотації до картин українських художників (на власний розсуд).
3. Ознайомтеся з біографічними даними двох-трьох українських художників.
4. Дайте аналіз програмних завдань та змісту роботи з ознайомлення з репродукціями художніх картин у варіантних програмах виховання в дошкільному закладі.
5. Зробіть аналіз картотеки репродукцій картин українських художників у дошкільному закладі.
6. Зробіть аналіз планів виховної роботи з використання репродукцій картин українських художників.

§ 1. Українська національна іграшка

Іграшки кожного народу мають свої педагогічні, художні і технічні традиції. В Україні вони характеризуються інтернаціональністю, оскільки наша держава досить різноманітна за етнографічним складом. Оригінальність і неповторність народної іграшки визначається також її національною своєрідністю вираження культури і побуту народу, що символізує її звичаєво-традиційні ознаки.

Предметом спеціального дослідження народна іграшка стала лише в кінці XIX — на початку XX ст. Вперше нею зацікавились етнографи. Саме вони і звернули увагу на іграшку як на пам'ятку матеріальної культури і побуту — від первісної культури і до сьогодення. Етнографами світу укладені відомі на сьогоднішній день у різних країнах колекції іграшок народів Азії, Африки, колекції ляльок у Паризькому педагогічному музеї, у музеях Нюрнберга, Берліна, Стокгольма та інших міст. З російських дослідників народної іграшки варто відзначити роботу Я. Г. Оршанського та М. Д. Бартрама, який заснував перший музей іграшки в Москві й уклав добре відомі колекції народної іграшки.

Історія виникнення іграшки в умовах первіснообщинної культури та в сучасних народів, які перебувають на низькому щаблі розвитку, утверджує думку про те, що першим творцем іграшки була сама дитина. На перших етапах дорослі виступали її соратниками, і лише згодом в об'єднаній спільній творчості почали створюватись іграшки всіх основних типів з усіма їх специфічними рисами і традиціями.

Народна іграшка народжувалась у зв'язку з природною потребою дитини пізнавати світ, творчо і самостійно його осмислити. Отже, наслідування дорослих в їхній трудовій і побутовій діяльності, звичаєво-обрядових дійствах є основним змістом іграшки.

У дослідженнях зарубіжних авторів (Ф. Фольц, Р. Вайян, А. Міллер, Д. Левінгстон, О. Браїант, Л. Нерденшільд,

<І>. Тейлор, А. Вейль, М. Мід та ін.), а також у роботах мандрівників та етнографів (В. Зуев, М. Миклухо-Маклай, П. Штернбег, М. Богораз, І. Харузін, М. Вишеславцев, П. Покровський, С. Стебницький) подається багатий матеріал про становище дитини в суспільстві, що перебуває на низькому рівні розвитку, про її спосіб життя і діяльності, ігри та іграшки. Так, Миклухо-Маклай, описуючи заняття дітьми папуасів¹, однозначно стверджує ідентичність дитячої іграшки і знарядь праці дорослих.

Особливості світосприймання кожного вікового періоду впливають на естетичне оформлення іграшки, її декоративне оформлення за допомогою різних народних промислів — різьби, декоративного розпису, інкрустування.

С. Русова вважала обов'язковим глибоко проаналізувати ('готичну творчість народу в іграшці і вказувала на те, що національна іграшка є часткою цієї творчості, отже, часткою цього народу²).

Українська народна іграшка несе малюкам доступні знання про працю, відпочинок людей у давнину, їхній побут, місцевість, життя загалом. Народна іграшка в дитячих руках є як ю ниточкою, яка з'єднує людину з історією її Батьківщини. Вихователь спрямовує свою роботу на те, щоб навчити дітей поважати творців народної іграшки, виховувати інтерес до них.

Українські народні іграшки надзвичайно різноманітні, отже, відрізняються регіональними та видовими особливостями. В Україні їх можна поділити на кілька видів: дерев'яні, глиняні, м'які (ганчіркові), сирні, солом'яні та іграшки з природного матеріалу. Іграшки відрізняються за кольором, формою, візерунком, оздобленням, технікою виготовлення відповідно до регіону їх виготовлення та авторських задумів. Найвідоміші місця виготовлення іграшок — це Прикарпаття (Косів, Кути), Львівщина (Яворів, Стара Сіль), Полтавщина (Опішня, Хомуць), Дніпропетровщина (Петриківка), Волинь (Ковель). (' свої майстри дитячої іграшки на Київщині, Хмельниччині, Вінниччині, Одещині.

Косівські і кутські іграшки. Характерними для цього регіону є керамічні іграшки. В них витягнуті пропорції, світлий колір (жовтий, зелений, білий) з рослинним геометричним орнаментом.

¹ Див.: Миклухо-Маклай Н. Н. Путешествия // Собр. соч.: В 5 т. — М.; Л., 1950. — Т. 1.

² Русова С. Український дитячий садок // Україна. — 1991. — Ч" 2. — С. 40; 1405. — С. 55.

з усіх глиняних іграшок, які виготовляли в Україні, свищик, напевно, найулюбленіша і найпростіша іграшка для маллят. У сиву давнину вважалося, що свищик відганяє злих духів від дитини. Найвідоміші із свищиків — косівські пташки, коники, цапки, баранці. Червоні зозульки з біло-зеленим розписом косівського майстра Ю. Ю. Ілляка відомі за межами України.

Кутські майстри дарують людям свищики, зроблені у вигляді тварин, птахів, дитячого посуду. А ще славляться Карпати сирною іграшкою. Тут її виготовляють за досить специфічною технологією. Сир купують у вівчарів, жінки виробляють з нього фігурки тварин, а потім опускають їх у розтоплене масло, щоб вони стали гладкими і жовтими, їх використовують як обрядові атрибути для ігор дітей. Після ігор їх залюбки з'їдають. Такі іграшки мають як освітнє, так і виховне значення.

У Карпатах ліпили також іграшки з тіста. Треба сказати, що такі іграшки можуть бути використані в дошкільних закладах і сьогодні, якщо педагогічний колектив може забезпечити відповідність іграшок усім вимогам, особливо гігієнічним.

Славляться Карпати і дерев'яною іграшкою. Кожен, хто гостював у Карпатах, привозив додому дитячі сопілки, дудочки, ляльок, грибочки, писанки, дерев'яний посуд та інші вироби.

Яворівська іграшка. В іграшках-забавках Яворівщини виявляється міцний зв'язок з традиціями народного життя. Предмети побуту, посуд, знаряддя праці, одяг — все це відтворюється у народних іграшках: скриня, стільці, лави, стіл, колиска, ліжко, іграшкові меблі, виконані в мініатюрі, повторюють оригінал. Фантазія майстрів оживляє іграшку і наділяє її змістом, який збуджує дитячу уяву, захоплює її та спонукає до дії. Яворівська іграшка має давню історію, яка охоплює три основні хронологічні етапи її розвитку: 1) кінець XIX — початок XX ст.; 2) 20 — 30-ті рр. XX ст.; 3) 40-ві рр. і до теперішнього часу.

Численні архівні матеріали свідчать про виробництво іграшок XIX ст. у так званому Малому Передмісті Явора, де зосередився центр іграшкового промислу. Одна сім'я протягом року виробляла приблизно 3600 дитячих іграшок.

В описах асортименту іграшок зазначено, що тут робили коників, пташок, дитячі колиски, меблі для ляльок, посуд, музичні інструменти (сопілки, скрипки, пищалки). Їх виготовляли з дерева: явора, липи, осики, верби, сосни, рідше з бука і груші. Окремі деталі, відмінні за конструкцією і розмірами, вирізували пилкою з відповідного дерева.

Первісну обробку деревини виконували сокирою, відрубували довжину валків, обтісували їх. Основи возиків виготовляли з сосни, також користуючись сокирою і вигладжуючи їх дворучним ножом «вітряком». Ці процеси виконували на примітивному верстаті — «кобилці». Колеса для візків вирізували з циліндричних обтесаних валків явора. Заготовлені окремо деталі складали у відповідну композицію, скріплювали дерев'яними кілочками. Іграшки виходили прості і раціональні за конструкцією, з мінімальною кількістю деталей.

Художня виразність іграшки досягалась переважно різбленням, моделюванням, а розпис підсилював, поглиблював декоративність. На природному тлі деревини довільно продовжували жовті плями, хвилясті смуги, що складали основу дальшого розпису. На тих плямах та обіч їх малювали зеленими і червоними кольорами традиційні мотиви із зображенням колка, листочків, вербівки, крапки, цяточки, розетки, ружі.

Найпростіше комбінування цих прийомів давало велику кількість варіантів розпису. Найефективніше на природному тлі деревини виглядала барвіста гама червоного, зеленого, жовтого кольорів.

Народні майстри викопували розпис пензлями, які робили з котячої шерсті. Малювали вільно від руки, фарби виготовляли з рослинних барвників.

У розписах іграшок 20 — 30-х рр. з'являється новий орнаментальний мотив — великі кружальця, колки, вводиться жовтий колір, у прийнятій системі розпису, згідно з природним кольором дерева, наносились червоні та зелені кольори різних відтінків. Жовтий колір не виступав у провідних орнаментних мотивах, а використовувався у прямих або хвилястих смугах, які об'єднували червоні, зелені колки і вербівки в цілісну композицію, в цей час барвники повністю замінили анілінові фарби, що посилювало яскравість розпису іграшок.

В яворівських іграшках XIX ст. особливо цікаві коники — дуже популярні, опоетизовані майстрами мовою пластики, орнаменту і колориту. Основні конструктивні частини їх: підставка у вигляді прямокутної горизонтальної дощечки, так званої основи, дві осі, чотири колеса і коники — один або два. Голова коника з виступаючим лобом у вигляді трикутника, спина без вигинів, корпус незаокруглений, ноги прямі, чотиригранні. Коники вільно розміщені в просторі. Це зображення дещо фантастичне, зрозуміле дітям, пов'язане із задумом дитячої гри, вигадкою, казковістю.

Декоративні якості іграшок посилював розпис, виконаний на природному кольорі дерева, що характеризується неперевантаженістю і доцільністю. Легкими мазками на поверх-

ню коників, візочків наносяться рослинні «вербівки», «розетки». «Вербівки» — це трохи вигнуті стеблини з каплеподібними листочками. Вони обрамлені поясом, який творить форму мотиву «качечки», поширеного в орнаменті яворівських скринь і вибілок.

Окрему групу іграшок становлять вершники. В них коники тримаються на підставці або в спеціальних осях з держакom.

Цікава композиція візочків «гультьай». Коли дитина тягне за мотузок, своєрідний візок їде, бо його основа з колесами. На ній стоїть пара коней, а за ними — циліндрична підставка, яка обертається навколо осі. На ній танцюють по колу у зворотному напрямі дві пари фігурок людей. Рух робить іграшки цікавими, легше вводять у дію гри. Рухова іграшка співзвучна рухам і діям дитини.

Інший вид дитячих іграшок — «колиски для ляльок» — мали профільовані і розмальовані бічні сторони — «бочки» і ніжки для гойдання — «ходила». Принцип розпису подібний до розпису коників.

На стінках малювали вербівки, цяточки і концентричні кола — сонечка. Основну роль відігравав світлий природний колір деревини, на якому чітко виділявся традиційний червоний або темно-зелений орнамент.

Яворівські майстри виробляли для дитячої гри також столики, крісла, дивани — «бамбетлі». Конструктивно-композиційне трактування цих маленьких іграшок висотою 8—10 см подібне до справжніх меблів, що побутували в яворівських хатах.

Меблі-іграшки розписані переважно на спинках вербівками, що надавало їм особливої живописності. З такими світлими і радісними меблями приємно господарювати дівчаткам, розставляти, комбінувати залежно від задуму гри.

Один із відомих майстрів В. Приймак дитячі іграшкові меблі виготовляє комплексами: скриня, диван, стіл, шафа, крісла, дитяча колиска. Особливість художнього вирішення цих іграшок полягає у розписі, який виконаний у межах розробленої системи розпису іграшок з кониками. На природному тлі деревини окремі частини меблів розмальовано жовтими смугами, червоними і зеленими вербівками, пагінцями в різних орнаментальних композиціях.

Інші типи іграшок — сопілки, скрипки, дзиги тощо — виготовляли згідно з традиційною технологією і декоруванням.

Хоч сотні майстрів повторювали принципи декорування і розпису, кожна окрема іграшка мала свою неповторність у деталях.

Крім традиційних іграшок, відомі й вироби для господарських потреб, твори виставочного характеру.

Так, І. Фіяла змаїстрував дерев'яну швейну машину, С. Чупа — макет поїзда, С. Масюк — млина тощо. Ці роботи експонувались на виставці у Львові.

У деяких іграшках під час руху утворюються звуки. Наприклад, «качечка». Іграшка складається з палички-держака, яка одним кінцем закріплена у середині осі з двома колесами. Зверху осі вмонтована пташка з витягнутою вперед голівкою та великими заокругленими крилами, з'єднаними дротиком з колесами. Під час поштовху держака колеса починають крутитися, а крильця піднімаються і сплескують: чим швидше біжить дитина, тримаючи перед собою держак, тим частіше пташка лопотить крилами, мерехтить яскравими барвами розпису.

На початку 60-х рр. у Яворові почали виробляти точені іграшки. Новий напрям у розвитку яворівських іграшок визначало звернення до точених іграшок сюжетного, тематичного характеру. Насамперед наслідувались давні прийоми: робили видовжену дощану підставку на колесах, але на ній розміщували не плоскі, столярні роботи, а об'ємні точені фігурки людей, птахів. В основі конструкції фігур — конічна овальна або циліндрична форма окремих частин дерева, які з'єднані у відповідних пропорціях і становлять єдине ціле.

У розпис іграшок вводиться багато білого, чорного, синього, жовтого, вишневого кольорів. Суцільно покриваються фарбою окремі фігурки, деталі, вся основа іграшок, природного кольору деревини для тла розпису не залишається. Тлом найчастіше служить вишневий, синій або білий колір.

Іграшки виробляли і яворівські гончарі. Це були переважно свистунці — півники, коники, здебільшого дрібних форм, їх розписували хвилястими лініями білими і червоними ангобами, поливали кольоровою «поливкою».

Формували іграшки вручну, обов'язково робили два отвори в тулубах для своєрідного заломлення повітря.

Найпоширеніші свистунці — півники. Голова в них піднята, розширений в боках тулуб, згладжена горизонтальна спинка, короткий зрізаний хвіст — свищик. Ноги півників — кругла підставка, на якій вони твердо стоять, витягнувши вперед шию, ніби готові заспівати.

Цікаві й коники з такими самими короткими ногами у вигляді підставки. Більше уваги майстри приділяли формуванню голови коня, передаючи характерні риси цих тварин.

Хомутець та Опішня — старовинні гончарні осередки Полтавщини. Здавна були відомі опішнянські скульптурні образи жінок, народжені культом богині родючості. Колись такі фігурки клали в зернохосовища, біля родинного вогнища, це були ніби господині.

Славиться Опішня і керамічними виробами. Це куманці, барильця, вази, іграшки, прикрашені рослинним орнаментом. Квіти, колоски, листя, виноград виконані нескладною технікою: мазками, крапочками, кільцями, лініями.

У кольоровій палітрі опішнянських майстрів переважають коричнево-червоні, вохристі кольори, зелений, сірий, блакитно-синій, які надають виробам більшої декоративності.

Неперевершеним майстром опішнянської дитячої іграшки була Олександра Селюченко (1921 — 1987)¹. Її вироби, сповнені гумору і невичерпної фантазії, зберігаються у багатьох музеях та приватних колекціях. Нині в Опішні створюється меморіальний музей О. П. Селюченко. Її іграшки — свистунці у вигляді білочок, зайчиків, вовчиків.

Працює в Опішні старійшина опішнянського гончарства Г. Н. Пошивайло. Його іграшки — неглазуровані свистунці малих розмірів, прикрашені зеленими й червоними малюнками. Майстер опішнянської кераміки М. Є. Китриш виготовляє глазуровані жовті та зелено-коричневі іграшки (вершники на конях, бички, чортики, музиканти), прикрашені рослинним орнаментом. Опішнянський гончар І. А. Білик виготовляє баранчиків, коників, левиць зеленого і коричневого кольорів, прикрашених рельєфним ліпленням.

У *петриківських іграшках* переважає рослинний орнамент з фантастично небувалих у природі квітів. Серед них — традиційна квітка «цибулька», яка схожа на розрізану навпіл цибулину, «кучерявка» — з вигнутими пелюстками; крупні пластинчасті листочки; тоненькі бутони на стеблі, виконані легкими уривчастими мазками. У розписах застосовуються мотиви садових квітів — жоржин, айстр, тюльпанів, троянд; польових квітів — ромашок, волошок та декоративних; їстівних ягід — калини, полуниці, винограду. Петриківським розписом люди прикрашали і своє житло: на стінах і печах малювали різні квіти, бутони, листя, створюючи букети та казкові композиції. Петриківські народні іграшки виділяються своєю декоративністю, конструктивністю й орнаментальністю.

На *Черкащині* (село Громи) виготовляють свистунці (вершників, коників, баранців), які в довоєнні роки не прикрашались і не глазурувались, а в повоєнний час їх поливали чорною смолою й орнаментували біло-червоно-зеленими цятками. Обпалювали їх у звичайних домашніх печах. На Придніпров'ї майстер глиняної іграшки І. Сухий, на Одещині — О. Шиян, у Києві — Ф. Олексієнко, на Хмельниччині —

¹ Див.: Орел Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні // Початкова шк. - 1991. - № 2. - С 67-68.

о. Пирожок (горщики, мальовані ангобами). На Вінниччині майстри виготовляють глазурований дитячий посуд різних форм, на Житомирищині — димчастий іграшковий посуд (баннячки, макітри, кулики, горщики), на Волині — гладішки, горщики.

Ужгородська іграшка — це керамічні сувеніри, набори посуду для молока, для кави, це фігурки різних тварин, персонажів казок, ляльковий посуд тощо. За допомогою тонких ліній, широких мазків, кругів майстри зображують квіти, ягоди, листя, використовуючи білі, червоно-коричневі, сині кольори для розпису по темному (чорному, темно-коричнево-му) тлі, іноді малюнок наносять безпосередньо на черепок, тоді розпис набуває більшої конкретності, виразності.

Ужгородські іграшки включають у навчально-виховний процес дошкільного закладу. Дітей поступово ознайомлюють з ними, збагачуючи знаннями про особливий розпис, поєднання кольорів, різноманітність форм.

Заслужують на увагу відомі київські керамічні вироби. Вони дуже різноманітні за кольорами: коричневий, сіро-синій, червонувато-коричневий. Для орнаментів використовують темно-зелений, рудо-жовтий, вохристі та білі кольори. Такі керамічні вироби діти відрізняють за регіональними особливостями. Київська іграшка поряд з іншими використовується в дошкільному закладі і посідає вагоме місце в педагогічному процесі.

Найпершою забавою маленької дитини є ляльки — глиняні, дерев'яні, з соломи, ганчір'я тощо. Вчені допускають, що виготовлення ляльки з ганчір'я виникло в селі Золотоношка Черкаської області.

А от ляльки з Харківщини трохи відрізняються від черкаських: мають міцний тулуб (здебільшого з дерева), а одяг їх відповідає місцевим звичаям¹. Ознайомлюючи дітей з такими іграшками, педагог обов'язково наголошує на їх відмінних рисах.

Ознайомлювати дітей з народною іграшкою слід з молодшої групи. Показують її під час читання творів усної народної творчості, декоративного малювання або використовують в іграх. У другій молодшій групі діти з цікавістю розглядають кутські, косівські іграшки, забавляються свищиками. Вихователь знайомить з найпростішими іграшками різних регіонів.

Ознайомлюючи дітей з петриківською народною іграшкою в молодшій групі, вихователь не тільки розповідає про них, а

¹Див.: Бортничук Е. Зберегти дороге і цінне // Дошк. виховання. - 1991. - № 7. - С 57.

й залучає до зображення елементів окремого розпису: мазків, крапочок, рисок.

Дітей молодшого дошкільного віку потрібно познайомити з сопілкою. Такі заняття супроводжують читанням творів українського фольклору, народними хороводними іграми з цими іграшками.

Наприклад, конспект заняття для молодшої групи *40* *Зна-йомлення дітей з народною українською іграшкою*^К

Мета: Закріпити знання дітей про українські народні іграшки, вчити описувати їх.

Хід заняття: У куточку самостійної художньої діяльності знаходиться «чарівне» віконечко, розписане в українському стилі (краще притаманному конкретному регіону України). Віконце завішане паперовою фіранкою.

Вихователь підводить до віконечка дітей. Разом з дітьми промовляє:

«Чарівне віконечко, розчинися, диво-дивне покажи, про іграшку чудову розкажи». Вихователь розкриває віконце, за фіранкою чітко проступає силует знайомої іграшки. Вихователь запитує віконце:

«Кому ця іграшка?»

Віконце відповідає:

«Тому, хто цю іграшку правильно відгадає».

Вихователь дає іграшку дитині, яка відгадала, і описує її.

«Візьми, Оленко, півника-свистунця. Глянь, який він гарний. Півник глиняний, розмальований. В нього довга шийка. На шийці шовкова борідка, як маків цвіт. У глиняного півника веселими фарбами розписаний хвіст. Опис-мініатюру вихователь доповнює віршем, який логічно пов'язаний з описом:

Шия довга, хвіст зелений,
Борода — як маків цвіт,
Півник є такий у мене, Він
малятам шле привіт.

Вихователь пропонує Оленці посвистіти — півник-свистунець вітає всіх малят.

Вихователь ховає у чарівному віконці, за фіранкою іншу іграшку, запитує віконце:

«Кому ця іграшка?»

Віконце відповідає: «Тому, хто правильно відгадає».

Вихователь дає іграшку дитині, яка дала правильну відповідь.

^К *Побережнікова Т. Г. Іграшки з глини. — Білгород-Дністровський, 1996. - С 13-14.*

«Сергійко, візьми коника-свистунця, опиши його, який він».
«Це глиняний коник-свистунець. у коника вигнута шия,
гарна грива, кумедний хвостик-свищик».

Вихователь: «Хто пригадає віршика про коника?»

Діти доповнюють опис:

Я люблю конячку сиву, Причешу
їй гарно гриву, Гребінцем
пригладжу хвостик І поїду верхи в
гості.

у віконечку з'являється інша іграшка:

«Михайлику, відгадай, що це за іграшка, опиши її».

«Це пташка. Вона глиняна. Кругленька голівка з веселими очима, з маленьким дзьобиком».

Вихователь запитує: «Чому про хвостик можна сказати кумедний, веселий?»

«Бо в іграшок хвостик-свищик», — відповідають діти.

Опис доповнюється віршем, який дає змогу вихователю провести роботу із звуконаслідування.

Пташка маленька!
Де твоя ненька?
— На маківці сиділа,
Дрібен мачок дзюбила.
— Дзюб-дзюб, дзюбанець!
Ходи, пташко, у танець.

У процесі читання вихователь спонукає дітей обігрувати текст вірша і чітко промовляти:

— Дзюб-дзюб, дзюбанець!
Ходи, пташко, у танець.

Вправу виконують діти разом з вихователем 2 — 3 рази («кляють»).

Далі вільні танцювальні рухи, яким «акомпанують» ритмічні насвистування на іграшках-свистунцях.

З а н я т т я : <ІОзнайомлення дітей з сопілкою^.

Мета: Ознайомити дітей із сопілкою, вчити грати на ній. Виховувати інтерес до народної іграшки.

С л о в н и к : сопілка, візерунок, пташка, свищик.

М а т е р і а л : лялька Орися, дерев'яні сопілки (за кількістю дітей), свищики.

Х і д з а н я т т я : Дітей гостинно зустрічає Орися у національному карпатському вбранні, вітається, запрошує сісти. Діти сідають на лаві. Орися грає на сопілці і співає. Вихователька: «Діти, Орися приготувала для вас цікаві іграшки. Але щоб одержати їх, спочатку відгадайте загадку:

Голос тоненький має. Всіх
малюток звеселяє. Ви на ній
всі граєте. Хто вона —
впізнаєте? Не паличка, не
гілочка — Звуть мене...
(сопілочка).

Про що ця загадка? Так, про сопілочку». Роздає всім малюкам сопілочки. Діти грають на сопілках.

Вихователька пропонує дітям послухати розповідь:

«У лялечки Орісі є товариш Іванко. Пішли вони одного разу до річки. Світило сонечко, зеленіла травичка, співали пташки. Зрізав Іванко гілочку верби і зробив з неї сопілочку. Прикрасив її і почав грати, а Оріся з подружками пішла танцювати. Давайте і ми пограємо на сопілці. (Діти грають, вихователька допомагає відтворювати звуки.) Молодці, малюки, гарно граєте, як Іванко. Отже, Іванко зробив сопілочку з дерева. (Запитує, з чого зроблено сопілку.) Сопілка не лише гарно грає, вона й сама гарна. Чим вона прикрашена? Так, візерунком». Діти розглядають візерунки. Вихователька розповідає, що сопілочка — це подарунок з Карпат, з Косова. «А тепер погляньте на цю іграшку. (Діти розглядають.) Це пташка-свищик, вона виготовлена народними майстрами з дерева і теж прикрашена візерунками — листочками, квіточками. Як називається ця іграшка? З чого вона зроблена? Чим прикрашена?» Демонструє, як звучить свищик. Пропонує малюкам уявити себе пташками і пограти в гру «Перепілочка».

У середній групі вихователь знайомить дітей з більшою кількістю іграшок, залучаючи їх до ігор у повсякденному житті, використовуючи їх на заняттях. При цьому педагог не наголошує на регіональних особливостях народної іграшки. У цьому віці урізноманітнюються ігри з народними іграшками, діти вже малюють нескладні візерунки на українській народній іграшці площинного зображення, малюють «цибульку», «пуп'янок».

У старшому дошкільному віці дітей ознайомлюють з особливостями пропорцій, кольорів та зображень на іграшках. На заняттях дітей спонукають до самостійного створення окремих візерунків, орнаментів, які характерні тільки для даного виду іграшок найближчого регіону; знайомлять з процесом виготовлення іграшок, їх історією, майстрами.

У підготовчій групі діти розфарбовують глиняні іграшки, самостійно добирають характерні кольори для опішнянських і косівських регіонів; ширше знайомляться з різними видами іграшок, дізнаються про історичний і регіональний аспекти, їх традиційні особливості. Ознайомлення з народною іграшкою педагог планує і в повсякденному житті, коли звертає увагу

дітей на ту чи іншу іграшку, яка є в групі дошкільного закладу, пропонує уважно її розглянути, сам розповідає і поступово спонукає дітей до висловлювання своїх вражень і роздумів про цю іграшку.

Народна іграшка — чудовий матеріал для використання на заняттях з різних розділів програми народознавства та розвитку мовлення, зображувальної діяльності. Це і сюрпризний момент, і засіб зацікавлення дітей, зосередження їхньої уваги.

Наводимо конспекти занять для дітей старшого дошкільного віку.

Екскурсія-огляд виставки народних іграшок*.

Мета: Ознайомити з різноманітними іграшками майстрів-іграшкарів різних регіонів України: Одещини, Полтавщини, Київщини, Косова; з матеріалом, з якого виготовлені іграшки.

З'ясувати призначення різних видів іграшок. Виховувати інтерес до цього виду мистецтва.

С л о в н и к: майстри-іграшкарі, іграшки-свищики, скульптура малої форми.

Матеріал: глиняні іграшки майстрів різних регіонів України.

Х і д з а н я т т я: Тимчасова виставка робіт майстрів-іграшкарів влаштовується у спеціально відведеному приміщенні або куточку. На виставці представлено різні групи іграшок: виконані для розваг, для прикрашання житла з різних регіонів України: Одещини, Полтавщини, Київщини, Косова. Експонати виставки розташовані за регіонами та в сюжетній композиції. Екскурсія починається зі слухання фрагменту пісні:

Україно, Україно, після далечі доріг
Своє серце, твого сина, я кладу тобі до ніг...

Вихователь:

— Талановита і співуча наша Україна. Талант і спів, ніби веселка, виграють різними барвами, ваблять і чарують кожну людину. В Україні говорять: «Життя як пісня!» Кожна доросла людина, діти, мріє про життя як пісню. Зараз ви бачите художні вироби тих людей, які вже склали свою пісню у житті, їх пісня в цих чудових глиняних іграшках. Подивіться на них. Вони такі різні, а поєднує їх одне — вони зберегли дотики пальців майстра, іграшки зберегли тепло людських рук.

Вихователь пропонує дітям розглянути групу теракотових іграшок. Дозволяє обережно взяти іграшку в руки, віднайти «подихи» майстра. Потім повернути іграшку на місце.

* *Побережнікова Т. Г.* Іграшки з глини. — Білгород-Дністровський, 1996. - С 13-14.

— «Не святі горшки ліплять, а прості люди!» — повчав нас народне прислів'я. А склали його ті, руками яких створені чудові керамічні іграшки — пісні з глини, які бентежать і хвилюють, несуть радість, спокій кожній українській оселі.

Народилася іграшка разом з гончарною справою. Наліпять майстер глечиків, макітер, мисок, куманців, а для діток своїх, щоб мали чим бавитися, зліпять веселих свистунців: і дорослим добре, і діткам розвага. Свистунці так полюбилися українській малечі, що їх стали спеціально виготовляти і продавати на ярмарках разом з посудом:

На десятій сотні ярмарок сьогодні, Привезу
жінці з базару всякого товару: Горщик,
глечик, свистунець, І макітру, й куманець.
Жбани, миски і таріль... А собі придбаю
бріль!

Минав час, і поступово розділилися майстри-гончарі на тих, хто виконував керамічний посуд, і на тих, хто займався лише виробництвом іграшок. Серед майстрів-іграшкарів відома наша землячка Ольга Шиян. Майстриня творить диво. Вона вдихає життя у звичайну глину, яка перетворюється на казкових звірят. (Вихователь показує іграшки Ольги Шиян.)

— Милі, довірливі звірятка: симпатичні поросята, індики, олені, півники, баранці — і схожі, і несхожі на своїх реальних родичів. Немає жодної з сумними очима — всі внутрішньо усміхнені, готові нести радість діткам, які беруть їх у руки. Уся ця лісова, польова, водяна живність сюркоче на всі лади.

(Вихователь пропонує дітям деякий час (1 — 1,5 хв) погратися зі свищиками майстрині. Ця пауза-переключення необхідна для подальшого сприймання матеріалу. Після гри кожна іграшка дбайливо повертається на місце.)

Вихователь продовжує:

— Приїхала Ольга Шиян до Одеси з села Опішня Полтавської області. (Дітям показують портрет майстрині.) Іграшки Ольги Шиян можна впізнати одразу, але є в Україні іграшки — родичі веселих шиянівських звірят. Ось вони, подивіться. (Увага дітей звертається на іграшки майстрині Олександри Селюченко з с Опішня Полтавської області.) Іграшки майстринь ніби перегукуються між собою. Та й як їм не родичатись, якщо дві майстрині народилися і виросли серед гончарів Опішні:

Покохала гончара, Що
мені робити? Бо тепер
вже почала й глину з
ним місити.

Подивіться, які горді, славетні козаки й козачки, кобзарі і
неньки вийшли з-під рук майстрині-іграшкарки Олександри
Селюченко. Увага дітей звертається на іграшку «Козак і бан-
дурист»:

На татарських полях
Та на козацьких шляхах
То ж не вовки-сіроманці
Квилять та пропливають,
не орли-чорнокрильці клеочуть,
попід небесами літають.
То ж сидить на могилі
Козак старесенький,
як голубонько сивесенький,
Та на бандурі грас-вигравас,
Голосно, жалібно співає.

Увага переключається на композицію іграшок: «Ненька»,
«Селянин», «Пташка»:

Ой сива та зозуленька Усі сади ти
і облітала, А в одному та і не
бувала. А в тім саді три терени: А
в першому — красне сонце, А в
другому — ясен місяць, А в
третьому — дрібні зірки. Ясен
місяць — пан господар. Красне
сонце — жінка його. Дрібні зірки
— його діти.

Коли Олександру Селюченко запитали, що значить для
неї іграшка «Ненька», відповідь майстрині була цікавою.

Приснилася Олександрі Селюченко рідна мати. Піднялась
ранком майстриня, а на душі смуток, журба... Давно вже рід-
ної матусі не стало. Боліла не тільки душа. Руки нібито пла-
кали, тужили і самі по собі почали розмову з глиною. Спочат-
ку виліпили рідну неньку, гарну, горду жінку, потім виліпи-
ли їй двоє діточок. Приклали руки майстрині діточок до гру-
дей матері, обгорнули їх теплом материнського серця. Коли
закінчила Олександра Селюченко роботу, світліше стало на
душі, відпустила серце туга. А іграшку цю майстриня по-
ставила на покуті, на поличку-божничку. З того часу по-
чала Олександра Селюченко ліпити материнські іграшки.
Вони для людей як обереги, що становлять містки між
поколіннями.

Вихователь запитує в дітей:

«Чи виникло у вас бажання погратися цими іграшками?
Якщо ні, то чому?»

Вихователь підсумовує:

— Іграшка, яка змушує замислюватись, яка багато чого вчить, не для розваг. Їх використовують як обереги або для прикрашання приміщення. Такі іграшки називають скульптурою малої форми.

Чому малої форми?

Приставте до іграшок майстринь долоню. Вони більші, ніж дитяча долоня і дорівнюють розміру долоні майстра. Тому скульптуру і назвали малою формою.

Звучить мелодія «Верховина».

— Чудова і неповторна природа Гуцульщини, цього дивовижного поетичного куточка Карпат. У людей, які виростили в живуть серед цієї казкової природи, народжується в душі почуття прекрасного, прагнення внести красу в життя і побут. За змістом це ті самі коники, вершники, баранці, олені, іграшкові гуцули і гуцуляки. Але які яскраві ці іграшки! Кожен колір — символічний. Білий колір іграшки символізує повітря, його безмежність, жовтий колір — це сонце, його тепло, зелений — це колір світу рослин, їх буйності, цвітіння, коричневий — це мати-Земля. Підбір кольорів розпису обмежується цими кольорами, але не заважає майстрам творити барвисте диво — скульптуру малої форми. Саме так можна назвати іграшки майстрів з міста Косова. Іграшку називають косівською. Під цією назвою вона відома не лише в нашій країні, а й за її межами. Ось і завершується наша екскурсія-огляд.

— Які іграшки робили іграшкарі для дітей?

— Прізвища яких майстрів ви запам'ятали?

— Іграшки мають назву за місцем проживання майстрів. Хто назве головні центри іграшкарства? (Опішня, Косів, Одеса.)

— Як називаються іграшки? (Одеська, опішнянська, косівська.)

— Чим відрізняється опішнянська іграшка від косівської? (Кольоровою гамою, розписом.)

Що допоможе впізнати іграшки О. Шиян серед інших? (Добрі, веселі, чарівні свистунці-звірі.)

— З покоління в покоління майстри-іграшкарі передають свій хист і майстерність, любов до краси. Увійдіть, діти, у світ іграшок, навчіться розуміти їхню мову.

Тема: «Зустріч з майстринею-іграшкаркою-
(старший дошкільний вік)»

Мета: Поознакомити з майстринею-іграшкаркою своєї місцевості.

¹ Побережнікова Т. Г. Іграшки з глини. — Білгород-Дністровський, 1996. - С 27-29.

Ознайомити із загальними способами ліплення іграшок.

Виховувати повагу до людей творчої праці.

Розвивати зв'язне мовлення.

Матеріал; глина, рядно 15 x 15, стеки, волога серветка, ангоб.

Хід заняття: Вихователь знайомить дітей з майстри-нею-іграшкаркою свого міста, села. (Якщо немає змоги запросити майстра, готують спеціальну людину.)

Майстриня починає розповідь.

— Краса глини — надзвичайно пластичного матеріалу — в тому, що вона відгукується на найменший дотик моїх пальців. Відчула я це ще змалку, коли почала ліпити іграшки сама для себе, для своїх ігор... А навчила мене моя рідна нянька.

— Хочете, діти, навчитись ліпити іграшки? Якщо так, то я вас навчу. Дивіться уважно і запам'ятовуйте.

Майстриня показує дітям процес ліплення рибки і пташки з цілого шматка глини. Демонструє техніку оздоблення штампом та «квасольками». Показ супроводжується поясненням дій, роз'ясненням значення штамів у роботі-майстрів-іграшкарів.

Дітям показують послідовне виконання коника в техніці майстрів: ліплення тулуба-циліндра («тулубця»), розрізання його з двох боків стекою з наступним витягуванням ніг — конусів. Ліплення шиї, голови з цілого шматка з наступним поєднанням двох частин на основі ретельного примазування.

Вихователь звертає увагу дітей на шию коника, пригадує з дітьми образні слова-епітети: круто вигнута шия, гордовито піднята голова. Коли майстриня ліпить гриву, вихователь пригадує з дітьми слова: *гривастий, буйногривий*.

Майстриня підтримує мовну творчість дітей:

З глини коника зліпила, Він
червоний, буйногривий.

Далі майстриня-іграшкарка показує «чарівні» перетворення коника на оленя, баранця, корівку. Звертає увагу на те, що образ іграшки змінюється завдяки ліпленню характерних деталей голови, хвоста. Незмінною залишається форма тулуба, ніг. Під час ліплення голови та шиї змінюється довжина шиї, розмір голови.

Діти впевнюються в тому, що ліплення іграшок не така вже й важка справа. Ось чому в гончарних селах діти швидко опановують це вміння.

— Найскладніше ліпити пані, — продовжує показ з поясненням майстриня. — Тулуб, шия, голова, ліпиться з цілого

шматка глини, поступово витягуючи його. Спідниця ліпиться пустотілою, на основі «стрічкового» способу (спочатку заготівка, якій потім надається форма конуса-спідниці, яка не дуже розширюється донизу). Вихователь акцентує на цьому увагу дітей, бо це головна ознака української пані. Майстриня пояснює дітям, що в іграшці можна передати різний жіночий характер. Залежно від цього майстриня дає їм назви: «Ненька», «Сусідка», «Модниця».

Вихователь нагадує дітям, що в певному художньому змісті іграшка може стати оберегом. Дітям пропонується розповісти майстрині про іграшку «Ненька» Марії Селюченко. Діти доповнюють розповідь один одного.

Майстриня підтримує дітей:

З далекої нелегкої дороги, Через печалі
й гіркоту розлук, Спішу вклонитись
отчому порогу І доторкнутись
материнських рук. Ти вміла ждати, за це
тобі спасибі. За білі короваї на столі. Ти
в путь мене благословила хлібом, Щоб
не цуралась рідної землі. Чому мене так
вабить рідна хата, Збадьорує, мов
подихом землі. Бо в ній мене
благословила мати У світлому серпанку
сивини.

Вихователь дякує майстрині-іграшкарці, підсумовує бачене дітьми.

— Руки у майстрині золоті. Кожен її рух вивірений, точний, а око пильне і несхибне, ото ж і глина слухняна.

Майстриня звертається до дітей з пропозицією записати послідовність ліплення іграшок, поки не забули. Це допоможе їм у подальшому навчанні ліплення.

§ 2. Український національний одяг

У народному костюмі відбилися спільність походження та історична доля східних слов'ян, взаємовпливи культур інших народів, які зберегли ознаки різних епох. Особливості костюма є важливим джерелом вивчення етнічної історії населення, його соціально-класової структури, естетичних поглядів та уявлень.

Характерною рисою традиційного українського вбрання є його декоративна мальовничість, яка відбиває розвиток ремесел, високу культуру виробництва матеріалів для одягу, створення різноманітних його форм, володіння багатьма видами і

техніками спорядження та декорування. В цьому розумінні український національний одяг вирізняється значною варіантністю¹.

Матеріалом для всіх жіночих українських сорочок завжди було і є біле лляне чи конопляне полотно домашньої роботи або купонна біла бавовняна тканина. Білий колір українських сорочок — це найхарактерніша їх особливість. Другою особливістю української жіночої сорочки є вишивка.

Дітей усіх вікових груп передусім знайомлять з українським національним (класичним) одягом, як жіночим, так і чоловічим.

Жіночий одяг. Сорочка-вишиванка — це довга сукня з довгими широкими рукавами, оздоблена вишивкою, різними візерунками залежно від її призначення (святкова чи буденна) та регіону.

Вишивками оздоблюються горловина (комір), перед (пазуха), верхні частини рукавів (уставки); вузькою смужкою обляміваються рукава біля зап'ястків. Обов'язково вишивають у жіночій сорочці нижній край сорочки — поділ. Про жіночу сорочку дітям можна повідомити такі народні приповідки: «Рукава як писанка, а личко як маків цвіт»; «Пізнають хлопці і в драній сорочці, аби полики вишиті»; «У наших хазяйок та по сто сорочок, а у мене одна та й та біла щодня». Наступний обов'язковий елемент — запаска. Запаски бувають двох видів. Одна із них — це чотирикутний шматок вовняної тканини із зав'язками на верхніх кутах. Такі запаски одягають по дві зразу: одну спереду, а другу ззаду, але в такий спосіб, щоб з обох боків, де сходяться краї запасок, було трохи видно сорочку. Другий вид запаски — це один суцільний шматок вовняної тканини, що ним обгортається стан навколо, але так, щоб кінці його сходилися спереду. Поверх запаски одягають попередницю — поясний жіночий одяг, пошитий з декоративної тканини з мереживом, обшитий шнурком.

Плахта — верхня спідниця, кольорова (чи картата), вишита гладдю, краї її по боках розходяться. Кептарик (киптарик, камізелька) — це безрукавка, яка у кожному регіоні мала свої особливості (матеріал, вишивку чи інше оздоблення, назву).

Спідницю шиють з білого домотканого полотна, внизу її пришивають мереживо. Це нижній одяг до кофти, під плахту чи запаску.

¹ Див.: *Культура і побут населення України* / За ред. Ю. Г. Медю--К., 1991. - С 94.

Намисто (коралі, силянка, дробинка, згарда) — нашійна жіноча прикраса у шість ниток.

Жіноче взуття — традиційні червоні (святкові) та чорні (буденні) чобітки, черевики; постолі, личаки.

Своєрідне в Україні і жіноче вбрання голови. Найбільш уживана хустка, виготовлена з фабричної тканини. Краї хустки не обшиті. Поле біле чи кольорове, по ньому розкидані квіти. Хустки були своєрідними оберегами від негоди, палючого сонця, від хвороб та наговорів. Проте була різниця у ношенні хустки між дівчатами і жінками. На Лівобережжі влітку дівчата складали хустку навскіс трикутником і обмотували її навколо голови, а тім'я залишали відкритим, «щоб волосся видко». На Правобережжі дівчата і літом, і зимою обгортали хусткою голову так само, як і жінки, але ззаду з-під хустки повинна була визирати коса.

У галицьких селах ще й досі збереглося старослов'янське дівоче вкриття голови — луб'яний віночок, обгорнений хусткою, а зверху покритий білою прозорою тканиною, ніби денце шапки¹.

Заміжні жінки колись ховали своє волосся під очіпок — шапочку циліндричної чи сідлоподібної форми із бавовняної чи шовкової тканини.

У етнографа О. Вороная читаємо: «В залежності від достатків господині, очіпки бувають з бавовняної матерії, з шовку, оксамиту і навіть з дорогої парчі. Що ж до кольору, то очіпки також бувають різні: білі, сині, зелені; у дуже старих бабусь чорні, а у вдовиць, що хочуть вдруге вийти заміж, — червоні. В молодих господинь білі очіпки звичайно вишиваються і часом перетворюються на дуже гарне вкриття голови»².

До кінця XIX ст. був поширений головний убір намітка — біле полотнище, оздоблене вишитим або тканним орнаментом. Одягали намітку на очіпок.

«Намітка, перемітка, серпанок — старовинний український жіночий головний убір у вигляді вузького лляного, конопляного або шовкового полотнища, що ним заміжні жінки повивали голову, найчастіше поверх очіпка. Способи пов'язування намітки були дуже різноманітні — кінці полотнища зав'язували ззаду, збоку, зверху, над чолом, під підборіддям тощо. На початку XX ст. намітка майже вийшла з ужитку»³.

¹Див.: *Воропай Олекса*. Звичаї нашого народу. — К., 1991. — Т. 2. - С 316.

²*Воропай Олекса*. Звичаї нашого народу. — К., 1991. — Т. 2. — С 325-326.

³*Українська Радянська Енциклопедія*: В 16 т. / Голов, ред. М. П. Бажай. - К., 1962. - Т. 9. - С. 488.

Відомий ще один жіночий головний убір — бойківська півка. «Півка — це досить великий чотирикутний шматок полотна чи бавовняної тканини, один його край вишитий вузькою смужкою, Півку одягають на голову так, щоб вишита смужка приходилась над чолом»¹.

А ще деякі автори згадують про давню теплу жіночу шапочку продовгасто-округлої форми — кораблик. «Передні та задні кінці кораблика іноді бувають подвійні, а через це на голові виходить щось на зразок чотирьох вушок чи ріжків. За козацьких часів кораблики шилися з дорогої парчі або оксамиту, а відвороти робилися з бобрового хутра»².

Чоловічий одяг. Найбільш уживана, як і в жінок, сорочка-вишиванка. Сорочка заправлялась у широкі сукняні або шовкові шаровари яскравого кольору (червоні, сині, зелені). Поверх сорочки одягався жупан (кунтуш). До верхнього чоловічого одягу належать також штани (гачі), свита, кирея, кожух, корзно (плащ), кептар. Чоловіче взуття — чоботи, постолі (стягнений мотузком шматок сиром'ятної шкіри), личаки (плетені з лика).

Пояси, які носили чоловіки, були шовкові, вовняні та бавовняні. Були колись в Україні ще й старовинні чумацькі череси.

Чоловічі головні убори — шапка, кучма, бриль, кашкет, картуз, капелюх.

Дітей дошкільного віку знайомлять з традиційним українським одягом уже з другої молодшої групи.

у молодших групах це доцільніше зробити на ляльках, одягнених у національні костюми. У середній групі вже проводять заняття, на яких дітям показують натуральні моделі (дитячі, жіночі, чоловічі) українського одягу. Для цього відповідно вдягають дітей, працівників дошкільного закладу або батьків, яких запрошують на заняття як гостей.

Дітям старшого дошкільного віку можна показати альбом українського одягу, ознайомити їх з регіональним одягом. Можна влаштовувати виставки одягу у залі чи в музеї дошкільного закладу.

Наводимо конспект заняття для середньої групи на тему «Український національний одяг» (розглядання ляльок у національному українському вбранні)³.

З а в д а н н я: Поглибити і розширити знання дітей про український національний одяг. Жіночий — сорочка-виши-

¹Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. — Т. 2. — С. 324. ²Там само. — С. 324 — 325.

³Див.: Макаренко О. Роде мій красний // Дошк. виховання. — 1991. - № 9. - С 9.

ванка, плахта, спідниця, фартух, віночок; чоловічий — сорочка, штани, шаровари, шапка, пояс.

Хід за н я т т я : Стукають у двері. З'являються дві ляльки в українському вбранні, вітаються. Оксана й Іванко пропонують дітям розповісти про свій одяг. Вихователь викликає кількох дітей, і ті розповідають, у що ляльки вдягнені, називають предмети. Потім розглядають убрання Оксанки, називають його, порівнюють зі своїм.

Вихователь узагальнює:

— Молодці, діти. На нашій гості Оксанці святковий український національний одяг: вишивана сорочка, барвиста спідничка. Ще на ній керсетка і фартушок. Бачите, як гарно він вишитий. А що в Оксанки на шії? Якого кольору намисто? На голові віночок з квітами. Взута вона в червоні чобітки. Красиво, правда?

Це маленька українка, В неї
коси по колінка, І
спідничка-фалдованка, І
сорочка-вишиванка.

— А чому засумував Іванко? Так, ми ще не роздивилися його вбрання. Погляньмо, у що ж він вдягнений. Так, і в нього вишивана сорочка.

Вишиваю вишиванку
Я для братика Іванка.
Вся в мережках вишиваночка —
Подарунок для Іваночка.

— А ще наш Івась одягнений у шаровари. Чим підперезаний? Якого кольору? На голові в нього шапка, а в що він узутий?

Дуже просять чоботята-чоботятка: —
Затанцюйте, хлопчики й дівчатка! Тож
заграймо весело гопачок, Хай танцює,
стукає каблучок.

Звучить мелодія гопака. Вихователь запрошує дітей до імпровізованого танцю.

§ 3. Українська національна кухня

Українська кухня створювалася протягом багатьох віків, тому вона певною мірою відбиває не тільки історичний розвиток українського народу, його звичаї і смаки, а й соціальні умови, природні та кліматичні особливості, в яких перебував український народ у процесі свого історичного розвитку.

Літописи та інші писемні пам'ятки, а також археологічні розкопки свідчать про багатство і різноманітність їжі, що споживалась населенням Київської Русі. Крім продуктів переробки зерна і різних овочів (капусти, ріпи, цибулі, часнику), до складу їжі входило м'ясо свійських тварин (свиней, овець, кіз, корів і телят) і птиці (курей, гусей, качок, тетеревів і рябчиків), з диких звірів найчастіше вживалися для харчування дикі свині (вепри), зайці, олені, лосі, косулі та ін., що добувалися полюванням. Є також відомості про вживання молока, коров'ячого масла і сиру.

Значне місце в харчуванні наших предків здавна займала і риба, серед якої слід назвати коропа, ляща, осетра, сома, вугра, лина, піскаря, щуку, в'язя. Вживалась також ікра різних видів риб.

Приготування їжі як певна майстерність виділилось в окрему спеціальність при княжих дворах і монастирях. Так, уже в XI ст. у Києво-Печерському монастирі серед ченців було кілька кухарів. Кухарі були також і в багатих родинах.

У сільському господарстві з'являються нові культури. Збільшуються посіви гречки, яка була завезена з Азії ще в XI—XII ст., але не мала досі господарського призначення. З гречки почали виробляти крупи і борошно. В меню населення з'явилися гречаники, гречані пампушки з часником, гречані галушки з салом, вареники гречані з сиром, каші і бабки з гречаних крупів, лемішка, кваша та інші страви.

Із Середньої Азії через Астрахань козаки завозять в Україну шовковицю і кавуни. З Америки через Європу потрапляють до нас такі культури, як кукурудза, гарбузи, квасоля, стручковий перець.

Спочатку кукурудза з'явилась у Херсонській губернії, але згодом вона поширилась майже в усіх південних районах України.

В асортимент української кухні включаються страви з кукурудзи, яку використовують для харчування як відварену, так і у вигляді крупів та борошна, з яких у багатьох районах готують найрізноманітніші страви — мамалигу, каші, бабку гуцульську, кулеші, лемішку, малай, кукурудзянку, бануш.

Поява гарбузів розширює асортимент страв. Населення починає варити гарбузові каші, готувати гарбуз тушкований, гарбуз із сметаною.

У цей самий період вводяться в харчування також страви із квасолі, спаржі, селери. Квасоля культивується двох видів — луцильна (на зерно) й овочева (на зелені стручки).

Поряд із солодким перцем, який використовується для приготування страв, вирощувався і гіркий як приправа.

у XVIII ст. в Україні поширюються посіви картоплі, яка швидко впроваджується в харчування населення, її починають широко використовувати для приготування перших і других страв.

Майже всі перші страви — борщі, юшки та інші — готують з цього часу з картоплею.

Широко починає використовуватись картопля для приготування других страв і в поєднанні з іншими продуктами — з м'ясом, грибами, сиром тощо.

Картоплю варять, смажать і печуть. Крім того, в цей період з неї роблять крохмаль і патоку, які дали можливість населенню виготовляти киселі і солодке тісто.

У цей же час в Україні з'являється шпинат, який використовують для приготування зелених борщів і других страв — бабок та січеників.

Починають також вирощувати полуниці і суниці, які сприяють розширенню асортименту страв української кухні.

Поліпшенню якості українських страв сприяла поява на українських землях у XVIII ст. соняшнику, з якого почали добувати олію, та гірчиці — приправи до м'ясних страв.

У XIX ст. в Україні з'являються помідори і баклажани, що знайшли широке застосування в національній кухні.

Помідори використовуються для приготування холодних закусок та інших страв. З помідорів виготовляють томат-пюре, яке використовується при готуванні борщів і соусів.

З баклажанів почали готувати закуски (ікру, фаршировані баклажани) та інші гарячі страви у смаженому і тушкованому вигляді.

Значно розширили асортимент українських страв цукрові буряки та виробництво цукру з XIX ст.

До цього часу населення України використовувало для приготування солодких страв і виробів з борошна здебільшого мед, оскільки тростинний цукор завозився з-за кордону в малій кількості і був дорогий та недоступний більшості населення. Буряковий же цукор був набагато дешевший, і його почали широко використовувати для приготування різних страв та напоїв.

Внаслідок цього розширився асортимент не тільки солодких страв, виробів із солодкого тіста, а й асортимент інших борошняних і круп'яних страв з цукром. В меню з'явилися різні бабки, солодкі каші тощо.

Значно розширився й асортимент напоїв. Почали готувати різні наливки, варенухи тощо.

Першими стравами щоденної їжі були зернові й овочеві, другими — м'ясні, молочні, рибні.

Українській кухні властиве приготування страв переважно способом варіння і тушкування, меншою мірою — смаження і печіння.

Суттєвою частиною народної кухні були найдавніші за походженням, не складні у приготуванні й висококалорійні зернові каші. Вони виготовлялися з проса (пшоняна, ячмінна), гречки, кукурудзи (кулеша, мамалига), ячменю (пенцак, зубці, путря), вівса, зрідка пшениці.

З цих крупів варили і рідкі страви: пшоняний куліш, ячний крупник, гречану лемішку, пшеничну або житню соломаху.

Борошняні варені страви, що попередньо піддавалися ферментації (бродінню), теж були здавна поширені в Україні, їх витoki можна знайти ще у давньоруській кухні. Це, зокрема, вівсяний кисіль (жур), житньо-гречана кваша.

Про деякі з цих страв згадується в «Енеїді» І. Котляревського:

На закуску куліш і кашу,
Лемішку, зубці, путрю, квашу І з
маком медовий шулик.

В Україні готували затірку, галушки, локшину, вареники, варениці, в західній частині її — кльоцки, на Поліссі — коми. -

Вареники начиняли капустою, картоплею, сиром, гречаною кашею, маком, вареними і товченими сухофруктами, свіжими ягодами, а на Полтавщині — ще й вареною квасолею, часом перетертою з калиною, підсмаженим пшеничним борошном. Поширеною пісною начинкою була урда, що утворювалася при кип'ятінні тертого конопляного насіння. Вареники за-смачували салом чи олією з цибулею, сметаною, рязанкою.

Із печених страв найбільшу цінність мав хліб.

«Хліб — усьому голова», «Без хліба суха бесіда», «Рибка без хліба бридка» — ці та інші приказки оцінюють величезну роль хліба у побутовій культурі. Хліб був не тільки їжею, він виконував і символічну функцію у багатьох обрядах. Хліб символізує гостинність, добробут, ним благословляли молодих на щасливе подружнє життя, вітали матір з новонародженим, бажаючи їм добробуту, з хлібом-сіллю зустрічали дорогих гостей, вперше входили в нову хату.

Хліб мав велике значення і в аграрній магії.

З хлібом у гуцульських селах починали оранку (його за-в'язували у хустку і клали на плуг), сівбу (буханець хліба клали у мішок з зерном).

Використовували переважно прісний хліб, а також хліб з домішками картоплі (бурченик, бурішник, ріпленик).

Хліб готували раз на тиждень, найчастіше в суботу. Цим займалися жінки, рідше дівчата. Виготовлення хліба було

своєрідним ритуалом. Не можна було пекти хліб у п'ятницю, тримати двері відчиненими при саджанні хліба у піч, позичати з дому хлібну діжку і лопату та ін.

Із тіста також готували перепічки, або підпалки. Пекли книші, пампушки з олією, пироги з капустою, гречаною кашею, сиром, варениками і підсмаженими потрухами, цибулею, горохом, квасолею, маком, гарбузом, ягодами і фруктами. Ці вироби, як і хліб, лише на великі свята пекли з пшеничної муки, частіше з житньої.

В українській кухні особливе місце займають овочеві страви. Безумовно, найпопулярнішим і найулюбленішим серед них був борщ. Існувало три різновиди страви з цією назвою, та найпоширенішим був борщ з капустою і квашеним буряком, морквою, цибулею. У XIX ст. до борщу додавали вже картоплю. До складу борщу входить багато продуктів, які у своєму поєднанні дають приємний смаковий букет. Наприклад, до українського борщу з м'ясом входить 20 назв продуктів, селянського — 18, київського — 20, полтавського з галушками — 18, чернігівського — 18, з потрухами — 16, бурякового з грибами — 15, зеленого українського — 18, з карасями — 17.

При приготуванні борщів овочі не тільки варять, а й деякі з них попередньо смажать (моркву, цибулю, корінь петрушки).

На півдні і сході України борщ найчастіше готували з квасолею. Заправляли його буряковим квасом, сироваткою або сметаною. На свята варили борщ з м'ясом. А у піст клали у борщ суху рибу або гриби і заправляли його олією.

Навесні готували борщ зелений із щавлем, молодого зеленою кропивою, лободою, кропом, петрушкою, заправляли яйцем і по можливості сметаною.

Дуже поширеною овочевою стравою був капуста́к з квашеною капустою і пшоном.

Борщ і капуста́к готували і щоденно, і на всі свята, і на родинні урочистості.

Мешканці України з давніх-давен готували різні напої: наливки, настоянки, запіканки, варенухи, тертухи, спотикачі, пиво, кваси тощо.

Стародавнім національним напоєм є мед, який готували по-різному: домашній, старосвітський, межигірський, козацький тощо.

В Україні кажуть: «Гість у дім — радість в нім». І кажуть широко, бо, куди б ви не завітали, вам скрізь будуть раді. На Волині почастиють запашною домашньою ковбасою; на Черкащині пригостять рибою по-жашківськи або фірмовими м'яс-

ними ласунами; на Поліссі досхочу пригостять лісовими дарами — напоями з журавлини, калини, варениками з чорницями і смаженими грибами; гуцули нагодують найсмачнішим банушем або зразами з чорносливом та горіхами, яловичиною по-полонинськи або бабкою лісоруба; на Покутті — курячими пупами в сметані; на Буковині подадуть мамалигу з бринзою, начинку з кукурудзяної муки до борщу з цукрового буряку; на Донбасі запропонують завиванець по-волноваськи, печеню по-мар'їнськи або фірмову страву донецьких греків — чебуреки; на Поділлі — оладки з печінки або підволоські гречаники, а бойки неодмінно запропонують квасівку з грибами або цибульниками...

Отже, харчування українців, як і інших народів, формувалося залежно від природно-географічних умов і зумовлених ними напрямів у господарській діяльності.

Ознайомлення дітей з традиціями української національної кухні треба починати з другої молодшої групи. У дошкільному закладі слід ознайомити дітей з поняттям «українська національна кухня», дати елементарні знання про українську їжу (відповідно до регіону).

Розповісти про страви (галушки, куліш, вареники, варениці, український борщ, бринза). Дати поняття про обрядову їжу (весільний коровай, калач, різдвяну кутю, Великодню паску і свячене яйце). Вчити дітей використовувати ці знання у сюжетно-рольових іграх, в іграх-драматизаціях та ін.

Знайомлять дітей з українською кухнею переважно в повсякденному житті, а саме в сюжетно-рольових іграх, іграх-драматизаціях, під час спеціальних бесід, розповідей під час обіду та сніданку, на екскурсіях-оглядах на кухню, на город дошкільного закладу, при проведенні різних релігійних свят і обрядів, при створенні спеціальних ігрових ситуацій.

Наприклад, у сюжетно-рольовій грі «Сім'я» вихователь готує з дітьми українські страви — борщ червоний, галушки, вареники.

Також можна розповісти дітям, що колись наші бабусі завжди готували на обід своїй сім'ї червоний борщ, вареники, галушки; вони варили їжу в спеціальних глиняних горщиках (якщо в групі є ці горщики, то вихователь використовує їх). Обід завжди був смачний.

Під час обіду, коли дітям подали, скажімо, пшеничну кашу, а вони її не хочуть їсти, то вихователь обов'язково розповідає про те, як колись козаки завжди їли цю кашу перед тим, як мали йти в похід.

У народі кажуть, що пшенична каша дає силу і здоров'я, а пшениця завжди оберігала козака від кулі, шаблі і злих духів.

в ознайомленні з оберегами-стравами вихователь може залучити дітей до інсценізації свята «Святий вечір», яке імітують вихователі і діти старшої та підготовчої груп.

Можна також при ознайомленні дітей зі стравами використовувати знання з природи. Діти вже добре знають, які овочі висаджують на городі. Тут можна сказати, що червоний буряк, моркву, капусту, петрушку з давніх-давен клали в борщ. А називають його *червоним* тому, що готують з червоного буряка.

Рекомендуємо провести й заняття в ігровій формі з такої тематики: «До бабусі на обід», «Багатий стіл— багата родина», «Без хліба нема обіда», «Добре яйце, як крашене» та ін. Заняття супроводжуються розповіданням легенд, переказами дідуса чи бабусі.

У старших групах дітей ознайомлюють із стародавніми стравами: перепічками, книшами, борщем (його різновидами), капустаком, голубцями, юшкою, мачанкою, лінивими пирогами, балабухами, душениною, шинкою, ковбасою, кишкою та ін.

Дають дітям поняття про обрядову їжу: коровай та калач весільні, святковий хліб («Василяник», «Василіє», «Васильок»), пояснюють, чому саме так його називали, розповідають також про символічну силу хліба.

Знайомлять дітей зі стравами на Різдвяну ніч. Це страви з рибою, грибами, борщ, каша, кутя, вареники, узвар. Вихователь також звертає увагу дітей на той факт, що страв на Святий вечір має бути дванадцять. Знайомлять дітей зі стравами на Великдень: паска, крашанки, бабка; пояснюють їх символічне значення.

Знайомство з українською національною кухнею обов'язково підкріплюється безпосередніми смаковими відчуттями, про їжу не можна розповісти, її потрібно покуштувати. Тому національний дошкільний заклад повинен мати й національну українську кухню.

§ 4. Інтер'єр українського житла

У традиціях української хати бачимо безмежний вияв творчої наснаги народу, його досвіду, знань і художнього смаку. Народне житло було цікаве й оригінальне не тільки за формою, а й за внутрішнім змістом. Кожна річ, предмет у ньому, крім свого практичного значення, має ще й свій духовний образ. Завдяки цьому хата для селянина ставала всім: і храмом, і рідним краєм, і батьківщиною, і матір'ю. На перший погляд про традиційну хату ми знаємо нібито багато, але водночас ще й мало.

Хата... Формування її тривало поступово, протягом століть, хоча сама вона з'явилася ще в глибоку давнину. Це пояснюється патріархальним укладом життя селянина.

Хата — це колиска нашого народу, де творилася його журлива й оптимістична доля, жеврів і вибухав його гнів, складалися пісні та легенди, де люди переймалися буденними клопотами, кохалися, народжувалися і вмирали, щоб поступитися місцем прийдешнім поколінням.

Недарма наявність власної оселі виводила людину на певну сходинку громадського значення, означала, що вона працює, клопочеться про достаток для своєї сім'ї.

Хату кожна господиня дбайливо доглядала. «Без господаря двір, без господині хата плаче» — говорить народне прислів'я. «Гляди ж, дочко, — повчає мати в одній з казок свою доньку перед заміжжям, — як будеш у свекра, то вставай раненько, умивайся біленько, вимитай хату і сіни, коло хати поодмітай, попробирай, а в суботу ввечері припічок підмаж, долівку вимаж, то тебе і чоловік буде жалувати і од людей знаруги не буде». Отож у хаті завжди мало бути охайно, вибілено, розмальовано кольоровою глиною, оздоблено витинанками, прикрашено квітами, запашними травами.

Біла хата, на думку Т. Шевченка, — найвизначніша прикмета українського села:

Хати біленькі виглядають, Мов
діти в білих сорочках...

Хата надавала людині не тільки притулок від непогоди, а й створювала умови для повсякденного існування, де відновлюються сили, визріває натхнення. Тут формувалися родинні стосунки, створювалася своєрідна психологічна атмосфера, свій мікроклімат, де людина відпочиває, працює, харчується, осмислює своє буття та взаємини з навколишнім світом.

Хати (хижі) в Україні у більшості регіонів були білими, мазаними. Лише у деяких західних регіонах їх фарбували у жовті та блакитні кольори. Своєрідною архітектурою побудови житла відрізняються райони Карпат.

Хата мала світлицю (залу, велику хату) та кухню (хатину, ванкір, алькір, теплушку, боківку). Кожна хата мала сіни, а в сінях — відокремлені комори (комірчини, хижки, клітні, стебки). Продовження хати — ганок (крильце), подовжені виноси даху (піддашся, піддашок, підсобійка).

Двір огорожували дерев'яним парканом або плетеним тином, були й брами, ворота.

У дворі — хлів, стайня, стебок, льох, комори. На тину чи на кілочках сушилися глечики, горщики.

Традиційним оформленням українського житла є українська варйста піч (внутрішній кут з боку вхідних дверей). У хаті — довгі лави та ослінчики. Лава несла значне функціональне навантаження: на ній сиділи гості і члени сім'ї, вночі на ній спали; в лаві робили спеціальні дірки, а в них вставляли кужіль. Відомі і короткі лавиці, а пізніше увійшли в побут і стільці.

У кутку хати по діагоналі від печі стояв стіл. Таке розташування визначалося кількома його функціями — тут працювали, відзначали урочистості чи сумували, споживали їжу, тому й ставили його у чистій та освітленій частині житлового приміщення.

Великий стіл уособлював ідею єдності, родинної міцності та злагоди. За ним збиралися всі разом, щоб їсти, тому він сприймався як «годувальник» сім'ї.

Поряд із дверима, проти печі, розміщували мисник, який разом із піччю і лавою утворював кухонну групу інтер'єру.

По діагоналі від печі влаштовували парадний кут (покуть, червоний кут), в якому вивішували ікони (образи), прикрашені покутніми рушниками, квітами, лампадкою.

Необхідним атрибутом побуту, а отже, й інтер'єру була дерев'яна окована скриня, оздоблена різьбленням чи випалюванням. У XVI —XVII ст. вона виконувала функцію стола. Пізніше скрині стали використовувати для збереження одягу та різних цінних речей. Про скриню клопотали всі жінки ще в пору дівування. Тут складалося вбрання, вінок, рушники, прикраси, а у прискринку ховалися «таємниці»: пов'язане у вузлики різне зілля, яке мало чарівну силу.

Ніхто не мав права зазирати до скрині — ні мати, ні батько, ні сестра. Скриня залишалася власністю дівчини, а пізніше жінки на все життя. У спадок вона могла перейти тільки після смерті.

Скрині ставили у світлиці біля стола. Мальовані або різьблені, вони завжди виділялися серед інших селянських меблів, які переважно не оздоблювалися. Скриня була символом майбутньої нової сім'ї. Молода дружина вивозила її з рідної хати як спогад про своє дівочтво, як частину родового вогнища, батьківської хати, звичаєвих устроїв, духовних і моральних засад. Вона ставала в певному розумінні фундаментом нової родини.

До елементів конструкції житла належить сволок (брус, на якому тримається стеля в хаті). На сволок вибирали стовбур кедр, який обтісували, надаючи йому квадратної або прямокутної форми. На Прикарпатті існував навіть звичай переносити міцний сволок із старої хати в нову. Особливо

урочисто піднімали його на зруб, перев'язували рушниками або хусткою.

Уздовж тильної стіни, між піччю та причілковою стіною, будували дерев'яний настил, лежанку-піл, на якому вночі спала родина.

Українську хату прикрашали вишитими рушниками, килимами, веретами, кодами, ліжниками, ряднами.

Окрасою української хати є криниця з журавлем та лелечине гніздо.

До традиційного українського посуду належать миска та полумисок. Миска — глибока керамічна посудина, полив'яна (чи не полив'яна), розписи та кольори різні залежно від регіону. Використовується для перших страв та в господарстві. Полумисок — керамічний посуд з поглибленням — використовують для перших та других страв. Горщики — керамічні, виготовлені на гончарному крузі, використовуються для приготування та зберігання їжі.

Макітра — глибокий керамічний посуд для вареників, картоплі. Глечик — глиняна посудина для зберігання молока.

Є в Україні своєрідні глиняні, керамічні посудини — куманці, барильця, горнятка тощо.

Знайомство дітей з хатнім інтер'єром, подвір'ям, посудом починають з молодшого дошкільного віку і продовжують протягом перебування дітей у дошкільному закладі.

Можна провести такі заняття: «Хата моя, хатиночка», «Лелечине гніздо», «Рушник на кілочку, хата у віночку», «Криниця моя, криниченька», «У бабусиній світлиці» та дидактичні ігри: «Почастуємо ляльку», «Приготуємо обід», «Мисник», «Український посуд», «Купуємо посуд», «Що з чого зроблено», «Бабусин посуд».

Наводимо орієнтовані конспекти занять, розроблені О. П. Макаренко¹.

Заняття на тему: *^Українська хата^* (середня група).

Мета: Поглибити знання дітей про предмети українського національного побуту: ковдру, рядно, хідники, скриню, скатерку, вишивані подушки.

Хід заняття: На столі — панно із зображенням української хати. Зліва — розмальована піч, справа — мисник з посудом. У центрі — український килим, на стіні висить рушник.

На навчальному столі стоїть маленьке ліжко, застелене вишитою ковдрою, лежать вишиті подушки, лава застелена

¹ Див.: Макаренко О. П. Народознавство у дитячому садку. 1991. - С 21-24.

рядном, стіл застелений вишитою скатертиною, стоїть скриня, лежить хідник.

Вихователь говорить, що діти сьогодні побувають в українській хаті.

— Діти, давайте-но подивимося, що ж є в хаті? Так, є піч. Її господині завжди розмальовували, тому і в нас піч розмальована квітками, півниками.

— А ще що є? Так, мисник, на якому стоїть український національний посуд. А що висить на стіні? Так, на стіні висять вишитий рушник, килим. А що стоїть біля килима? Так, ліжко. Чим воно застелене? Правильно, ковдрою. А що лежить на ліжку? Правильно, вишиті подушки. Біля ліжка — хідники, гарні, в смужечку.

— Діти, а що ще стоїть у кімнаті? Так, стіл. Він накритий вишитою українською скатертиною, а стоїть на ньому глечик.

— Діти, а що ще стоїть у кімнаті? Так, лава. Знаєте, чим вона накрита? Рядном. А що стоїть біля лави? Правильно, скриня. У скрині колись тримали постіль, вишивані рушники, вишивані сорочки, плаhti, спідниці. Ось в таких українських хатах колись жили наші бабусі й дідусі.

Взимку, коли в печі палахкотів вогонь, збиралися дорослі і малі і розповідали казки. Послухайте одну з них.

Вихователь розповідає.

Заняття на тему: *^Ознайомлення з криницею*» (старша група).

Мета: Розширити знання дітей про народну символіку. Дати поняття про криницю. Виховувати почуття гордості за свій рідний край.

Хід заняття: — Діти, сьогодні у нас з вами буде незвичайна екскурсія. Ми познайомимося із старовинною українською криницею.

Діти заходять до зали, яка відповідно обладнана, їх зустрічає господиня.

Господиня: «Прошу, прошу, гості дорогенькі, на моє подвір'ячко, на зелене зіллячко. Рада всіх вас бачити. Тут чекає на вас зроблена з каменю, дерева й криці старовинна криниця».

Діти підходять до «криниці». Вихователь розповідає:

— Діти, ось перед вами старовинна українська криниця. А ви знаєте, які за формою бувають криниці?

— Так, круглі, квадратні. А з чого вони бувають зроблені? Правильно, з каміння, з дерева. А хто скаже, як називається ця криниця? Правильно, криниця-журавель. А чому саме так, послухайте легенду. Колись у сиву давнину мале хлоп'я загубилося в лісі. Воно заблукало і захотіло пити. Хлопчик

натрапив у лісі на глибоку криницю. Він зовсім знесилів і не зміг дістати з криниці води. Де не візьмись у небі з'явився журавель. Він опустився біля криниці і, нагнувши свою довгу шию, дістав води з неї. Хлопчик напився і подякував журавлеві. У дитини додалося сил, і вона знайшла стежку додому. Після того випадку люди на згадку про доброго птаха стали робити криниці, схожі на журавлів. Подивіться ще раз уважно на криницю. Ось ця кам'яна частина називається цямриння, а верхня — дерев'янка-журавель. Каміння для криниці возять з річки. Воно повинно бути гладеньке, шліфоване. А «журавля» роблять з дуба, щоб він був міцним, також прикрашають різьбою.

— Діти, як ви думаєте, зруб криниці, або цямриння, роблять лише з каменю? Правильно, ще цямриння буває дерев'яне, його викладають з колод, ось таких, як лежать збоку криниці. Тоді криниця-журавель має такий вигляд. (Показує картинку.)

— То як називається нижня частина криниці? Якою вона буває?

— Як називається верхня частина криниці? З чого її роблять? Чим прикрашають?

— Діти, а чи хочете ви відчутти себе хоч трішки маленькими журавлями? Журавлі найбільше люблять ті місця, де трава висока, густа. Ось давайте і ми з вами відшукаємо тут найзеленішу, найгустішу траву.

(Діти ходять «подвір'ям» і знаходять найгустішу траву біля криниці.)

— Відшукали? Де вона росте?

— Так, біля криниці. Ось тепер сядьте, спочиньте і послухайте мене.

У народі кажуть: «Де вода — там і життя». Тож не дарма з давніх-давен вважають, що криницю копати в будь-якому місці не можна. У кожному селі шукають місце для криниці по-своєму. Ось у цьому селі колись жив дід, який ходив селом і шукав місце, де можна копати криницю. Там, де густа і зелена трава, він прикладав вухо до землі і слухав, чи шумить вода. Там, де він чув шум води, копали криницю. Вода в ній була чиста, холодна і смачна.

Воду з криниці п'ють, нею миються, в ній перуть одяг. Раніше не могли в кожному дворі викопати криницю. Могла бути одна-дві криниці на все село, тому люди ходили по воду далеко.

Ось подивіться, як паша господина йде по воду. Через плече у неї коромисло. На ньому — двоє дерев'яних відер. У давнину їх називали коновками.

Господиня начіплює відро на журавель, набирає води, частує нею дітей і примовляє:

Із криниці-студениці, Що під
вишнями в саду, Я водиці-
льодяниці У відерце наберу.

Діти дякують. Вихователь запитує в дітей:

—Чи смачна вода?

—А яка ще вода буває?

—А чи знаєте ви, чому вода холодна і чиста?

—Тому, що в криниці б'є джерело. А джерельна вода дуже холодна і смачна, смачнішої від джерельної немає.

—А чи бачили ви ще де-небудь джерела?

—Так, у лісі.

Хтось із дітей розказує вірш М. Чепурної «Лісове джерельце».

Вихователь разом із дітьми дякують за гостину.

^ Запитання для повторення

1. Які українські національні іграшки ви знаєте?
2. Охарактеризуйте глиняні та дерев'яні іграшки відповідно до регіонів.
3. Назвіть традиційний український одяг (жіночий, чоловічий, дитячий).
4. Що характерне для одягу вашого регіону?
5. Назвіть найпоширеніші традиційні (та свого регіону) страви української кухні.
6. Дайте характеристику традиційного українського посуду (та відповідно до свого регіону).
7. Що характерне для хатнього інтер'єру українського житла?

^> Практичні заняття

1. Складіть тематичні словнички для дітей: «Національний одяг», «Національний посуд», «Хатній інтер'єр, подвір'я».
2. Розробіть конспекти занять за дорученням викладача для різних вікових груп з ознайомлення дітей з українським національним побутом.

Народна метеорологія є результатом багатовікових спостережень людей за явищами природи. Тому у народних передбаченнях погоди є багато раціонального, визнаного сучасною наукою.

Ще задовго до нашої ери тривалі спостереження за погодою дозволили встановити деякі якісні зв'язки між атмосферними явищами. Згодом виникло багато народних прикмет, вони існували у формі коротких правил, нерідко для кращого запам'ятовування були римовані.

Численні біологічні дослідження доводять, що багато рослин і тварин у процесі еволюції виробили здатність сприймати такі зміни, яких ні людина, ні сучасні метеорологічні прилади не відчують. І те, чого людина, оточена великою кількістю технічних пристроїв, не помічає зовсім, інші біологічні механізми приймають як зовнішні сигнали і відповідно на них реагують. Так, французькі вчені Муссе і Вебер на основі досліджень дійшли висновку, що у водних басейнах з наближенням зливи з'являються блукаючі струми. Тому і поведінка деяких риб перед зливою різко змінюється. Деякі рослини також чутливі до сонячної активності і можуть своєчасно попередити людей про майбутні несприятливі зміни погоди.

Не менш цікавим природним метеорологом є і сама людина. В її організмі виник і вдосконалився в ході еволюції дуже складний «приймач», здатний сприймати велику кількість подразників, про що свідчать народні прикмети, пов'язані з реагуванням людини на зміни погоди. Сьогодні багато таких народних прикмет і завбачень підтверджуються науковими даними. Так, було помічено, що людина, хвора на ревматизм, з підвищеною нервозністю, хворобою серця або легенів, відчуває зміни погоди. А коли руки або коліна ломить — буде зміна погоди; коли здорову людину опівдні знемагає сон, буде дощ і т. ін.

Цікаво і своєрідно розвивалася народна метеорологія в Україні впродовж віків. З давніх часів аналізувались атмо-

сферні явища, адже стихійні лиха нищили врожаї, руйнували будівлі, розмивали шляхи. Врожай великою мірою залежав від погоди. «Не земля родить, а літо» — говорить народне прислів'я. Адже у минулому безпорадна перед несприятливими явищами природи людина приписувала погоду потойбічним силам: гроза пояснювалась діями Іллі-пророка, вітер вважали Божим диханням, а град — Божою карою за гріхи. Разом з тим у народі здавна виникали прикмети і завбачення погоди, що передавалися з покоління в покоління, перевірялись і доповнювались безпосереднім досвідом людей. Уже в XIX ст. ця наука в Україні досягла значного рівня розвитку, а народні знання з різних галузей були тими вихідними положеннями, які сприяли її інтенсивному розвитку.

Народні знання в галузі метеорології в Україні були пов'язані насамперед з різноманітною господарською діяльністю і ґрунтувались на багаторічних спостереженнях у природі й навколишньому середовищі, що відповідно шліфувались й викристалізовувались народними «академіками» у прикмети. На цій підставі склався своєрідний землеробський календар, тобто регламент початку і закінчення сільськогосподарських робіт залежно від погодних явищ.

Про те, що люди дуже уважно і вдумливо спостерігали за найменшими змінами погоди, свідчить і різноманітна народна метеорологія. Так, годиною називалась ясна сонячна погода, негодою — погана погода, сльота, дощі.

Відповідають кліматичним умовам України і залежним від них явищам усі українські назви місяців: січень, лютий, березень... Зиму називали погожою, хазяйською, коли вона була помірно холодною; сирітською — якщо були незначні морози; гнилою — коли була малосніжною, з частими відлигами; а зиму із сильними морозами, завірюхами та заметілями називали лютою, забійною.

Народні метеорологічні знання були активними помічниками у господарстві селян. Разом з тим народна метеорологія включає цілий ряд забобонів, пов'язаних з релігійними уявленнями людей. До них належать різноманітні ворожіння на погоду і врожай, які склали основу «народного прогностика». Наводимо його зміст:

Стрітєння. Ясна і тиха погода в цей день (15 лютого) віщує добрий урожай у полі і роїння бджіл. Вітер у цей день — погана ознака. Відлига — чекай пізньої осені; бережи кашу і хліб, бо в поле вийдеш не скоро.

Як на стрітєння півень нап'ється води з калюжі, то набереться господар біди.

Юри. Бджоли злітаються до вуликів — незабаром дощ, сидять на стінках вуликів — на сильну спеку. Якщо вранці трава суха — до ночі чекай дощу. Вранці туман стелиться по воді — буде гарна погода.

Мефодія. Якщо в цей день дощ, то буде йти ще сорок діб. Жаби розкумкалися — перед дощем, скачуть по суші — також. Мурашки ховаються в купи — чекай сильного вітру, дощу, грози.

Івана Купала. В ніч на Івана Купала (7 липня) зоряно — буде багато грибів. Якщо на Купала гроза, мало вродить горіхів, і ті будуть порожні.

Самсона. На Самсона дощ — через сім тижнів знову дощ буде.

Петра і Павла. На 12 липня перестає кувати зозуля, не чути більше солов'я. Жовті, як мідь, хмари — на дощ. «Грас» місяць на врожай.

Гаврила. Суха погода віщує гарну осінь.

Мокрини. За цим днем прогнозували, якою буде осінь. Якщо йтиме дощ, то мокрою, якщо світитиме сонце — сухою. Дощовий день також віщував: наступного року вродять жита, але літо буде мокрим.

Ілля. Вважалося, що це одне з найбільших літніх свят (2 серпня), бо з Іллею пов'язували закінчення жнив. Тому казали: «Жнива кінчаються, осінь починається», або: «У цей день до обіду літо, а після обіду — осінь».

Марії Магдалини. Великі роси — льон буде сірий.

Бориса і Гліба. Перше таке свято було 25 травня. Осінній Борис і Гліб завершував дозрівання всіх хлібів, починався період збирання грибів. Борис і Гліб сіють ранній хліб.

Анни. За цим днем передбачали зиму: якою буде погода до обіду, така зима до грудня, а яка по обіді, то така після грудня; якщо ранок буде холодний, то і зима сувора; йде дощ — часто випадатимуть сніги.

Сили та Силуана. Вже можна було починати сіяти озимину.

Маковія і Першого Спаса. З цим днем (14 серпня) пов'язували закінчення літа, освячували в храмах голівки маку. Це останній день, коли можна було робити хліборобські толоки. З цього часу починали відлітати у вирій ранні птахи.

Спасівка. До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки — на себе.

Спас Другий, або Великий (19 серпня). «Прийшов Спас — держи рукавиці про запас!»; «Як прийде Спас, то комарам урветься час, а як прийде Пречиста (21 жовтня) — забере їх нечиста».

Мирона. За цим днем завбачали січень.

Лаврентія. Якщо на ставках вода тиха, то осінь буде спокійна, а зима — без завірюхи.

Михея. Буря цього дня — на непогідний вересень.

Перша Пречиста і Успіння. Після Успіння вже починається «молоде» бабине літо, що триває до 11 вересня. Якщо цієї пори погода гарна, то «старе» бабине літо буде непогідним.

Третій Спас, або після Успіння. Починається відліт ластівок. «Після Успіння прийшло — сонце на осінь пішло». Відліт журавлів у цей день віщує ранню зиму.

День 14 вересня — свято Семена Стовпника, вважалося основним для визначення погоди і врожаю на рік. Кажуть, що «Семен Стовпник пускав погоду на 12 місяців». Яка в цей день буде погода перед полуднем — така буде і весною; погода за період «перед полуднем — з полудня» вказувала погоду на літо; яка буде «з полудня до вечора» — така буде восени; погода від початку вечора до ночі вказувала на погоду взимку. Дванадцять днів після свята Семена Стовпника вказували погоду на всі 12 місяців року. Починаючи від цього свята гуцули вважали, що кожний осінній і зимовий місяці вказували погоду на відповідний весняний і літній місяці. Разом з гуцульськими календарями від Семена Стовпника йде погода осінніх і зимових місяців в один бік аж до Стрітіння (в той день вертаються птахи з теплих країв), а від Стрітіння погода йде назад, до Семена Стовпника, і йде відповідно до погоди осінніх і зимових місяців. Таким чином, ці два свята були ніби рубежами осінньо-зимового періоду. Існували й інші варіанти визначення погоди в день Семена Стовпника. Вважалося, якщо в цей день хмарно, то хмарним буде весь рік, якщо вітер — то вітряним.

Чимало прикмет виникло завдяки спостереженням за тваринами, птахами, комахами. Так, бджоли перед негодою ховаються, бо вона часто несе їм загибель: крила комах зволожуються перед дощем, стають важчими, і вони опускаються в нижчі шари повітря, де їх ловлять птахи і навіть риби над поверхнею води. Через те набули поширення такі прикмети: «Ластівки літають низько — на дощ», «Риби викидаються з води і ловлять комах — на дощ, на негоду», якщо бджоли не вилітають з вуликів — слід чекати дощу; перед негодою мурашки закривають більшість входів у мурашник тощо.

Відомо, що тварини використовуються як своєрідні метеорологічні прилади. Подекуди в банках з водою спеціально тримали жаб і за їх поведінкою визначали погоду. Спостерігаючи життя рослин, люди помітили, що окремі з них розкри-

вають своє листя або квіти у теплу погоду і закривають у холодну або в негоду. Дуже поширеною в Україні є прикмета про те, що «квіти сильніше пахнуть перед дощем», що цілком правильно, адже за цих умов рослини погано випаровують воду, випаровуються лише ароматичні пахучі речовини — ефірні масла. Це ще раз підтверджує, що жива природа є неперевершеним метеорологом.

Формуючи особистість дитини, розвиваючи її, не можна обійтися без культурної спадщини рідного народу. Тому чималу увагу треба приділити прикметам, роботі з ними. При цьому педагог повинен обов'язково врахувати вік дітей, особливості сприймання і засвоєння знань, уявлень, очевидність явища, можливість порівняння і зіставлення, доступність для самостійних висновків та практичних дій. Основна умова використання народних прикмет — наявність у дітей чітких усвідомлених знань про об'єкти та явища природи. А як довести дітям достовірність прикмет, навчити передбачати погоду? Для цього в них слід виробити звичку спостерігати за тваринами і рослинами; перед поясненням нового завжди звертатись до досвіду дітей, їхніх знань, нагадувати відповідні епізоди із спостережень, прогулянок та екскурсій.

Основні завдання роботи з дітьми: продовжувати вчити розпізнавати рослини найближчого оточення: розрізняти квіти, листя, кору, колір і забарвлення, місце, де вони ростуть. Дати уявлення про те, що життя метеликів і жуків пов'язане з умовами погоди. Формувати стійкий інтерес до пізнання єдності між рослинами і тваринами, поведінки рослин і тварин у зв'язку із змінами погоди.

Відомо, що життя наземних комах так чи інакше пов'язане з життям рослин, які дають їм їжу, — нектар, пилок, плоди, листя, стебла або коріння, а також притулок. Як живі барометри на ділянці дошкільного закладу висаджують смородину, жимолость, буркун. Якщо раптом квітки цих рослин запахтіли — чекай дощу. Перед дощем, коли повітря стає вологішим, кожна квітка виділяє краплини запашного нектару. Саме він приваблює велику кількість комах. У суху погоду комах на цих рослинах не побачиш. Якщо бджоли роєм гудуть на горобині і жасмині — на завтра буде ясний день. Їхні квіти виділяють нектар у суху погоду. Так само слід організувати спостереження за трав'яними рослинами — фіалкою, волошкою лучною, собачою кропивою, буркуном. Вони також виділяють нектар у суху погоду.

З рослин, які виділяють нектар перед дощем, заслуговує на увагу сон-трава (дрімота). На ніч у похмуру погоду, на дощ квітки сопу закриваються, нахилиючись до землі, ніби

засинають. З цією особливістю пов'язана українська назва рослини — сон-трава. Якщо на квітках сону звечора сидить багато метеликів, це означає, що квіти виділяють багато нектару і завтра слід чекати дощу. Вона реагує на дощ за 10—12 годин. У гарну погоду метелики на стулені пелюстки не сідають. З метеликів дітям показують на рослинах білана жилкуватого, жалібницю, бражника, павичеве око та ін.

Цікаво проводити спостереження за калами: перед потеплінням у холодну погоду або перед дощем на кінчиках листя утворюються прозорі краплини. На відкритому ґрунті аналогічною поведінкою відрізняється також канна. Якщо на її широкому листі зранку з'являються прозорі краплі — вдень буде дощ.

З водяних рослин для спостереження слід узяти стрілицю, плакун-траву, їжачу голівку, частуху. Перед наближенням дощу на кінчиках листя цих рослин утворюються краплі води. Якщо дошкільний заклад наближений до водойми, то спостереження за прибережними рослинами значно поглиблюють уявлення дітей про барометри в рослинному світі.

Допомагають визначити погоду і квіти кульбаби. Спостереження на лузі або галявині, де жовтіють їхні суцвіття, покажуть дітям: якщо в небі сонце, а квіти кульбаб закриті, — буде дощ. Можливі зворотні реакції: на небі пробігають хмари, а квіти відкриті, отже, дощу не буде. Увагу дітей слід привернути до кульбаби, яка вже відцвіла: у суху погоду її пушинки розлітаються від найменшого подиху вітру, у негоду квітка складає пушинки, як парасольку, тоді дощ або вітер не зрушить їх з місця.

Аналогічні спостереження слід провести під час цільової прогулянки до водойми. Біле латаття реагує не лише на зміну погоди, а й на висоту сонця над горизонтом. І коли очікується дощова погода, квітки білої лілії не розкриваються зовсім.

У саду або на квітнику аналогічно поведуться нагідки, мальви, троянди, шипшина: перед дощем вони не розкривають своїх пуп'янків, а листки мальви ніби в'януть.

На лузі увагу слід привернути до будяка, лопуха, конюшини лучної. Перед дощем колючки будяка щільно притискаються до голівки і стають «незлими», а в лопуха зворотна реакція: перед дощем листочки, які оточують його кулясті головки-суцвіття, набухають, їх гачки розпрямляються і стають менш чіткими; в конюшини листки опускаються і складаються, як парасолька. До дерев — провісників погоди — належать каштан, клен, біла і жовта акація.

Для ознайомлення дітей з тваринним світом вихователь планує такі завдання: навчити дітей розрізняти птахів за роз-

мірами, забарвленням, звуками, які вони видають, назвою; розрізняти і називати комах, жуків, метеликів, комарів; формувати уявлення про те, що восени вони зникають, а деякі птахи відлітають. Навесні птахи повертаються з теплих країв, будують гнізда, виводять пташенят. З потеплінням з'являються комахи.

У дітей вже є уявлення про диких і свійських тварин, особливості їх зовнішнього вигляду, способи живлення. Основну увагу в процесі спостереження слід звернути на зв'язки, які існують між тваринами і рослинним світом, виявляються в характерних діях тварин. Програмні завдання спостережень слід реалізувати в різні пори року, що забезпечить логічну послідовність сформованих уявлень, практичне застосування набутих знань.

Особливо цікаві павуки, їх дуже багато восени. Типовим явищем у вересні є летюча павутина. Звідки вона береться? Чому з'являється восени? Масовий літ павуків — ознака гарної погоди, теплого «бабиного літа». Та павуки дуже чутливі до змін вологості повітря. Навіть у гарну погоду, ще коли світить сонце, вони відчують збільшення у повітрі концентрації водяної пари. Це позначається на їх поведінці. Вранці перед дощем павуки не залишають своєї домівки і не виходять на полювання. Перед дощовою погодою павуки не плетуть нового павутиння. А от коли ввечері павук вийшов зі свого сховища і почав плести нові сіті, то завтра буде тепла, гарна погода. Перед похолоданням павуки також посилено плетуть павутиння, чим гарантують собі виживання в голодну пору року.

У всі пори року привертають до себе увагу дітей великі птахи, які прилітають на територію дошкільного закладу. Цікава поведінка ворони, галки, сороки, грака. Зміст спостережень доцільно спрямувати на пізнання єдності у змінах неживої природи з діями, рухами, поведінкою тварин. Наприклад, спостерігаючи за сірою вороною, слід звернути увагу на її поведінку перед дощем: вона сідає на сук або паркан, настовбурчує пір'я, зіщулюється, опускає крила і сидить, немов столітня бабуса. Сидить і кряче. Голос у неї в цей час глухий, трохи хриплуватий.

А коли взимку ворони збираються цілою зграєю, літають, кружляють і крячуть, чекай снігу або морозу. Ворона завжди ховає дзьоб під крило перед морозом, на холод. Кряче взимку — на заметіль. Якщо ж ворони влітку літають високо, попід хмарами — на негоду. Влітку ворона купається на дощ. А купання ворони ранньою весною — на тепло. Цікаво звернути увагу дітей і на те, як сидять ворони. Якщо вони всі

сідають головою в один бік та ще й силкуються сісти на сук, товстіший і ближчий до стовбура дерева, то треба чекати вітру. І повіє він з того боку, в який ворони повернули голови. Дітям слід пояснити, що всі птахи сідають і летять проти вітру. Якщо вітер дме їм услід, ззаду, вони мерзнуть, тому що він пробиває їм пір'я.

Цікаво спостерігати за галкою, її поведінка вказує на суттєві зміни погоди. Так, якщо влітку після галасу галки поховались, слід чекати грози. Взимку галки збираються надвечір зграєю і галасують на ясну погоду, на потепління. Перед морозами ворони і галки сідають на верхівки дерев, а от перед вітряною погодою — на нижні. Якщо ворони та галки сидять на снігу — це на відлигу.

Цікавим об'єктом для спостереження є сороки. Ці птахи дуже обережні, чутливі і спостережливі, в лісі сорока скрекотінням повідомляє лісових мешканців про появу людини, собаки або дикого звіра. З дітьми варто провести спостереження за поведінкою сороки в різні пори року і в різну погоду. Так, коли сороки взимку лізуть під стріху — буде хурделиця, а якщо поведуться галасливо — буде негода.

Чимало цікавого можна побачити і під час спостережень за граками. Увагу дітей слід звернути на те, що граються вони на гарну погоду. А коли високо в'ються і падають стрілою на землю — буде дощ. На зміну погоди граки особливо галасливі, збентежені. Спостерігаючи за цими птахами влітку, слід пам'ятати: граки «пасуться» в траві на дощ. Це тому, що перед дощем там більше комах і ловити їх легше.

Чимало спостережень можна провести за поведінкою жвавих, спритних, всюдисущих горобців, у гарну погоду вони веселі, рухливі, часом задирикуваті. Та ось ви помітили, що горобці стали кволими, принішклими, сидять, настовбурчивши пір'я. Дітям слід пояснити, що так вони поведуться перед дощем. Улітку можна спостерігати, як горобці купаються у поросі. Це також на дощ. Вихователь має пам'ятати, що тепло і висока вологість повітря підвищують активність усіляких надшкірних шкідників: щоб позбутися їх, горобці посилено приймають пилові ванни. Якщо горобці зацвірінькали й пожвавішали під час тривалої негоди — чекай на ясну погоду.

Привертають до себе увагу горобці і взимку. Якщо горобці сидять на деревах чи будівлях тихо-тихо — бути снігу без вітру, а дружно зацвірінькали — на потепління. Перед посиленням морозів поведінка птахів майже така, як і в період підготовки до виведення пташенят: збирають пух, пір'я, тягнуть їх до своїх схованок.

Цікава для спостереження курка. Кури перед дощем купаються в піску, лопотять крильми, перебирають пір'я, обскубуються, кудкудачуть. Якщо ж кури сідають під навісом чи в саду або в сараї якомога вище, невдовзі буде дощ. Взимку, перед сильними морозами, кури рано сідають на сідало і мостяться якомога вище — там тепліше.

Організуючи спостереження за дитинчатами свійських птахів, слід звернути увагу дітей, як квочка перед дощем заводить своїх курчат у сховище або ховає їх під крильми. Сама вона не боїться вологи: у неї всі пір'їни змащені жиром. Маленькі курчата, які вкриті не пір'ям, а лише пухом, під дощем можуть одразу промокнути, застудитися і загинути. Часом ще й дощу немає, однак спрацьовує материнський інстинкт, і квочка дбайливо збирає і ховає пташенят. Якщо ж кури не ховаються від дощу, то він буде не сильний.

Цікавим об'єктом для спостережень є півень. Якщо він у дворі взимку стоїть на одній нозі, буде мороз. Якщо влітку раптом починає кукурікати, треба чекати дощу. А от коли в похмуру дощову погоду з самого ранку починають співати півні — буде ясно.

У житті котів і собак теж багато цікавого пов'язано із змінами погоди. Якщо собака щулиться і лежить клубочком — на холод. А коли діти спостерігають, як вона простягається на землі і лежить або спить, розкидавши ноги, слід пояснити, що це на тепло. Влітку собака мало їсть, багато спить; качається по землі — на дощ.

Привертає своєю поведінкою увагу дітей кішка. Особливо цікаво спостерігати за нею, коли вона лягає посеред кімнати, розтягується і спить. Дітям слід пояснити, що така поведінка кішки збігається з потеплінням погоди. Перед дощем і холодами кішка вибирає місце якомога вище і тепліше, згортається клубочком, затуляє мордочку лапкою і спить.

Якщо кішка вмивається, лиже лапку, тоді треба чекати на ясну сонячну погоду, а от коли шкребе підлогу, дряпає кігтями шкіру, значить, буде вітряно, дощ або заметіль взимку. Перед негодою кішка тягнеться до води і хлебче її більше звичайного. Однак вона себе так поводить і тоді, коли хоче просто почухатися, вмитися або погострити зубки.

Серед свійських тварин, які можуть стати об'єктом цікавих спостережень, є кози, свині, корови, коні. Дітям слід пояснити такі факти із життя цих тварин, які пов'язані зі змінами в неживій природі. Якщо кози спокійно випасаються на лузі, погода буде гарна; ховаються — чекай дощу.

При ознайомленні із свиньми також слід звернути увагу на те, що коли тварини верещать — буде негода, а коли чуха-

ються, труться, качаються — чекай тепла. Корови перед дощем підводять голову вгору, нюхають і глибоко вдихають повітря, облизують губи.

Кінь привертає увагу численними характерними лише для нього діями. Так, перед дощем тварина хропе, форкає, трусить головою і закидає її вгору. Відчуваючи дощ влітку, а сніг взимку, коні лягають на землю і качаються через спину.

Отже, народна метеорологія — то своєрідна життєва школа природи для маленької дитини.

ф Запитання для повторення

- i. Що таке народна метеорологія?
2. Що таке прикмета, яке її походження?
3. Які народні прикмети ви знаєте?
4. Як використовують народну метеорологію в роботі з дітьми?

^> Практичні завдання

1. Виготовте альбом народних прикмет, відповідних порам року.
2. Доберіть літературні твори, в яких згадуються народні прикмети (В. Скуратівський, О. Волосюк та ін.).
3. З'ясуйте відповідно до запропонованої методики знання та розуміння дітьми народних прикмет.
4. Складіть тлумачний словник архаїзмів, історизмів та інших незрозумілих слів з урахуванням їх регіональних особливостей!!.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Артюх Л. Ф.* Українська народна кулінарія. — К., 1977.
Відгадай. — К., 1981.
Волков Г. Н. Этнопедагогика. — Чебоксары, 1972. *Воропай Олександра.*
Звичаї нашого народу: У 2 т. — К., 1991. *Гонтар Т. О.* Народне харчування українців Карпат. — К., 1979. *Горинь Г. Й.* Шкіряні промисли західних областей України. — К., 1986.
Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії. — К., 1964. *Грушевський М.* Історія України. — К., 1991.
Гуцульщина: Історико-етнографічні дослідження / За ред. Ю. Г. Гошка. — К., 1987.
Дмитренко М., Іваннікова Л., Лозко Г. та ін. Українські символи. — К., 1994.
Дитмив//Програма для дитячого садка. — К., 1993. Дитячий фольклор. — К., 1984.
Етнографія Києва і Київщини: Традиції і сучасність / За ред. В. Горленка. — К., 1986. /історія України для дітей. — К., 1992. *Ковальчук О. В.* Українське народознавство. — К., 1994. *Кожолянюк Г. К.* Матеріальна культура населення Буковини. — К., 1988.
Косміна Т. В. Сільське житло Поділля. — К., 1980. /Сотгаїлася торба / Упоряд. В. Бойко. — К., 1990. *Кравець М.* Сімейний побут і звичаї українського народу. — К., 1986. *Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Губко О. Т.* Українська козацька педагогіка і духовність. — Умань, 1995.
Кузь В. Г., Руденко Ю. Д., Сергійчук З. О. Основи національного виховання. — Умань, 1993.
Культура і побут населення України. — К., 1991. *Курочкін О. В.* Новорічні свята українців. — К., 1978. Л'ітвля сорока по зеленім гаю. — К., 1990. Мдл/пко//Програма для дитячого садка. — К., 1990. *Матейко К. І.* Український народний одяг. — К., 1977. *Мій рідний край, моя земля:* Українське народознавство у дошкільному закладі // Програма та довідковий матеріал вихователям дошкільних закладів. — О., 1993.
Народні художні промисли України. — К., 1979.

Наулко В. И., Миронов В. В. Культура и быт украинского народа. — К., 1977.
Побережнікова Т. Г. Українські витинанки. — Білгород-Дністровський, 1997.
Побережнікова Т. Г. Іграшки з глини. — Білгород-Дністровський, 1996.
Приходько М. П. Житло робітників Донбасу. — К., 1964.
Русова С. Нові методи дошкільного виховання. — Прага, 1927.
Самойлович В. П. Українське народне житло. — К., 1972.
Сергійчук В. І. Національна символіка України. — К., 1992.
Скарбівничка / Упоряд. Н. В. Лисенко. — Рівне, 1992.
Скуратівський Василь. Берегиня. — К., 1987.
Скуратівський В. Т. Покуть. — К., 1989.
Скуратівський В. Т. Погостини. — К., 1990.
Стельмахович М. Г. Народна педагогіка. — К., 1985.
Стельмахович М. Г. Народне дитинознавство. — К., 1991.
Сучасне українське народне мистецтво. — К., 1976.
Тищенко Р. Історія декоративно-прикладного мистецтва України. — К., 1992.
Українська дитяча література: Хрестоматія; У 2 ч. / Упоряд.: І. А. Луценко та ін. — К., 1992.
Українська минувшина; Ілюстр. етнограф, довід. — К., 1993.
Українськмі дитячий фольклор. — К., 1981.
Українські народні казки. — К., 1990.
Фольклорна веселка. — К., 1988.
Хоткевич Г. Історія України. — К., 1992.
Щербань П. Національне виховання в сім'ї. — К., 2000.
Яницька О. Ю. Українські народні рухливі ігри для дітей старшого дошкільного віку. — Рівне, 1992.

БЕРЕГИНЯ — одна із слов'янських богинь, якій молилися наші пращури, бажаючи вберегти від небезпеки їхнє родинне вогнище, їхній рід. До неї зверталися у найтяжчі години життєвих негараздів, бо вона здавна оберігала наш народ, його традиції, культуру. **БЛИСКАВКИ** — скляне намисто (жіночі прикраси). **БРАМА** — великі ворота переважно у давніх містах, фортецях, монастирях. Брами, якими замикали подвір'я, були зроблені з суцільних, добре підібраних дощок, іноді з різьбленням або розписами. **БУВАЛЬЩИНА** — усне народне оповідання (переважно побутового змісту), в основі якого лежать незвичайні події (інакше — билиця). **БУКУРІЙКА** — вузький шкіряний ремінь, який використовували для підв'язування у чоловіків штанів, у жінок — спідниць.

В

ВЕЛИКДЕНЬ (Пасха) — найзначніше християнське свято на честь воскресіння Ісуса Христа, яке визначається у першу неділю після весняного рівнодення і повного місяця.

ВЕСІЛЛЯ — народні обряди та звичаї, пов'язані з укладенням шлюбу.

ВЕСІЛЬНІ ПІСНІ — цикли народної родинно-обрядової пісенної творчості, органічний складник весілля.

ВЕСНЯНКИ — хорові пісні, в яких оспівуються пробудження природи, кохання, надії на добрий урожай.

ВИТИНАНКА — один із видів українського народного декоративного мистецтва. Це сюжетні та орнаментальні прикраси житла, ажурно або силуетно вирізані ножицями з білого або кольорового паперу. **ВИШИВАННЯ** — вид народно-декоративного мистецтва, орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, виконане різними ручними або машинними швами.

ВІНОК — дівоча прикраса з живих або штучних квітів, колосків, кольорового пір'я тощо. Був обов'язковим у вбранні молоді на весіллі, а також у деяких інших звичаях та обрядах. Оспівується в піснях як символ молодості і краси. **ВІНШУВАННЯ** — поздоровлення; вітання.

ВОДОХРЕЩЕННЯ (Хрещення, Водохреща, Ордань, Ардан, Йордан) — народний варіант християнського свята Богоявлення, за яким у церкві ввечері 19 січня освячувалася вода і нею кропилася господарем уся сім'я, хата, подвір'я, криниця, с/г реманент, свійські тварини.

ГАЛУШКИ — типова для української кухні страва, що являє собою щипані, рвані чи різані шматки тіста, зварені в окропі (киплячому молоці, овочевій! або солоній юшці).

ГАНОК — прибудова з площадкою і східцями, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.

ГАЧІ (гащі, ногавиці, холошні) — найдавніші загальнослов'янські назви чоловічих штанів, що склалися з двох окремих частин: нижньої, що обтягувала ноги, та верхньої, що кріпилася на талії за допомогою шворки.

ГЕРДАН (герданик, герданка, герда, крайка, лунка) — прикраси з бісеру, якими жінки прикрашають шию.

ГЛЕЧИК — висока кругла глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині.

ГОНЧАРСТВО — обробка глини та виготовлення різноманітного кухонного посуду.

ГОРНЯТКО — маленький горщик.

ГОРЩИК (горщок) — глиняний посуд, в якому варять їжу. ГУГЛЯ — подовжений прямоспинний одяг із білого сукна без рукавів, поширений в основному на Буковині; старовинний з білого доморобного валяного сукна гуцульський плащ-накидка.

ДЕРУНИ (драники, драчаники, терчаники) — українська страва, яка готувалася з тертої картоплі, яйця, сирої цибулини і борошна. Інколи додавали сир із сирим яйцем або січене м'ясо. ДЗЬОБНЯ — гуцульська вовняна торба.

ДРАЖНИЛКИ — жанр дитячого фольклору, короткі вірші, які діти використовують, соромлячи інших дітей, викриваючи негативні людські риси та якості.

ЕТНОГРАФІЯ — історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їхнє походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини.

ЕТНОС — стійке об'єднання людей, що історично склалося на певній території на ґрунті спільного походження; характеризується єдиними мовою, культурою, побутом, самосвідомістю; вживається у значенні «народ».

Ж

ЖИВОПИС — вид образотворчого мистецтва, художнє відображення явищ реальної дійсності фарбами на будь-якій поверхні (полотні, дереві, папері, стіні тощо).

ЖУПАН — старовинний український верхній чоловічий одяг переважно сірого або синього кольору з сукна; був поширений серед заможного населення.

ЗАБАВЛЯНКА (утішка) — коротенька пісенька або віршик, покликаний заспокоїти дитину, підтримувати радісний, бадьорий настрій.
ЗАКЛИЧКА — жанр усної народної творчості; пов'язана з вірою людини в містичну силу слова.
ЗАПАСКА — жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (переважно вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки.
ЗАСІВАННЯ (посипання) — давньослов'янський новорічний звичай, за яким в перший день нового року дорослі й діти, переважно чоловічої статі, ходять від хати до хати, символічно засіваючи пшеничні зерна і бажаючи господарям щастя, здоров'я, щедрого врожаю. **ЗВИЧАЙ** — загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті певного народу, суспільної групи, колективу тощо.

!

ІГРИ-ЗАБАВЛЯНКИ — жанр дитячого фольклору, коротенькі пісеньки, які активізують дитину, сприяють її мовленнєвому та фізичному розвитку і супроводжуються численними рухами, що виконуються одночасно з пісенькою.

К

КАЗКА — один із основних і найпоширеніших жанрів народно-поетичної творчості.
КАЗКАР — майстер-оповідач, іноді автор казок. **КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІ ПІСНІ** — пісні, пов'язані з трудовою діяльністю людей, сільськогосподарськими сезонами, календарними циклами в природі, святами, під час яких у давнину задобрювали сили природи.
КЕПТАР — чоловічий і жіночий верхній хутряний одяг без рукавів гірського населення Західної України; його виготовляють з овчини хутром усередину, святкові кептарі оздоблюють вишиванками або аплікацією.
КЕРЕЯ (сіряк, затула, кобеняк, бурка, свита) — плащоподібний одяг однотипного крою з грубого домотканого сукна, побутував на всій території України у XIX ст.
КИЛИМАРСТВО (килимоткацтво) — виготовлення килимів, gobеленів, килимових доріжок, покриттів ручним або машинним способом. Полягає у підборі сировини (вовни, бавовни тощо), виготовленні і фарбуванні пряжі, тканини та обробленні килимів і килимових виробів. **КЛЮБУК** — високий, циліндричної форми головний убір із покривалом, який носять православні ченці.
КОВТКИ — нанизані з різнобарвного бісеру грушоподібні сережки, а також сережки з підвісками або сталевих платин. **КОЛИСАНКА** — пісня, яку співають, заколисуючи дитину. **КОЛОМІЙКИ** — жанр українських народних пісень, поширений переважно в західних областях України; коротенькі пісеньки можуть бути приспівками до танцю або існувати незалежно від нього.

КОЛЯДКА — обрядові пісні, які виконують на Різдвяні свята.
КОРСЕТКА — верхній жіночий одяг — безрукавка, пошита в талію з кольорової тканини.
КОЦЮБА — знаряддя у вигляді насадженого на держак залізного прута з розплесканим і загнутим кінцем для перемішування палива в печі й вигрібання з неї жару, попелу.
КРАЄЗНАВСТВО — вивчення природи, населення, господарства, історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, виховною і практичною метою.
КРУЧЕНИКИ (завиванці) — смажена страва, переважно з овочів (рідше з крупів, грибів і т. ін.), туго обгорнених тонким шаром м'яса або риби.
КУНА — грошова одиниця Давньої Русі, яку називали давньоруськими срібними.
КУПАЛЬСЬКІ ПІСНІ — народні календарні обрядові пісні, що їх співають на свято Івана Купала.
КУТЯ — традиційна страва українців, яку подають до столу на Святий вечір і Водохрещі; готують її з пшениці чи ячменю і заправляють тертим маком, горіхами, медом і узваром.

Л

ЛАНТУХ — великий мішок з грубої тканини; міра, що дорівнює вмісту такого мішка.
ЛЕГЕНДА — фольклорний і літературний жанр казкового фантастичного характеру. Термін означає пояснювальний напис, розрахований на обов'язкове прочитання.
ЛИЧАКИ — взуття, плетене з кори дерев (липи, в'яза), яке складалося з прямолінійної підошви та петель обабіч ступні, крізь які протягувалася мотузка з лика чи коноплі, за допомогою якої взуття трималося на нозі.
ЛІЧИЛКА — жанр усної народної творчості, примовка, в основі якої прихована лічба.
ЛОЗОПЛЕТІННЯ — кустарний промисел по виготовленню господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної дерев'яної сировини (лози, кори молодій липи, берези і т. ін.).

М

МАКІТРА — глиняний посуд, в якому м'яли і розтирали практично всі продукти за допомогою дерев'яного різьбленого чи точеного макогона.
МЕТЕОРОЛОГІЯ НАРОДНА — одна з найдавніших галузей народних знань, що охоплює систему прикмет, раціональних спостережень і достовірних передбачень про погодні зміни на близький чи віддалений час.
МИРИЛКА — жанр дитячого фольклору; використовується для примирення дітей, що посварилися.
МИСНИК — полиця або шафа з полицями для посуду, іноді для продуктів; оздоблюється різьбленим художнім візерунком, декоративним розписом.
МОВЧАНКА — жанр дитячого фольклору; використовується для створення тиші між дітьми. МУДРІСТЬ — глибоке знання, розуміння, узагальнення, досвід.

Н

НАМІТКА (перемітка) — старовинний український жіночий святковий головний убір з лляного, конопляного або шовкового полотнища, що ним заміжні жінки повивали голову.

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА — галузь педагогічних знань і народного досвіду, які виражаються в панівних у народі поглядах на мету й завдання виховання; сукупність народних засобів, умінь та навичок виховання й навчання. Джерелами вивчення народної педагогіки є твори фольклору з педагогічним змістом і спрямуванням, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри та іграшки, народні й молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо.

НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ — мистецька колективна творча діяльність народу, в якій відображено життя, світогляд, побут народу, що виявляється в поезії, музиці, архітектурі, образотворчому, декоративному і танцювальному мистецтві.

НАРОДНІСТЬ — історична форма спільності людей, що утворюється з племен, передусь нації і виникає в процесі розкладу первісно-общинного ладу й формування класового суспільства, ґрунтується на спільності мови, території, економічних зв'язків, культури. **НАРОДОЗНАВСТВО** — історична наука, яка вивчає культуру народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини, які відображають багатогранне життя народу, нації, **НЕБИЛИЦЯ** — особливий тип жартівливих народних оповідань. **НОЧВИ** (нецька) — довбана з цільного відрізка деревини прямокутної або човноподібної форми посудина зі звуженими кінцями — ручками; використовувалася для прання білизни, купання.

ОБЕРЕГИ — предмети, наділені магичною силою, що оберігали від злих сил, лиха та горя; в Україні до національних оберегів належать вінок та рушник.

ОБЖИНКИ — свято завершення збирання врожаю. Супроводжувалося відповідними діями і сплітанням вінка з колосків і польових квітів, піснями тощо.

ОБРЯД — сукупність установлених звичаєм символічних, визначених традицією умовних дій, спрямованих на оформлення певних подій у житті людей, приурочених до окремих етапів трудової діяльності, а також до відзначення пір року.

ОБРЯДНІСТЬ (обрядовість) — система поглядів або звичайних обрядів.

ОПОВІДАЧ — традиційна назва народного поета-імпровізатора, театрального виконавця епічних та ліричних творів; оповідачами називають скоморохів, кобзарів та ін.

ОПОВІДКА — словесне повідомлення про кого-, що-небудь; розповідь.

ОЧІПОК — старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся; очіпки бувають з бавовняної матерії, з шовку, оксамиту і навіть з дорогої парчі.

П

ПЕСТУШКА — один із жанрів дитячого фольклору — пісенька, примовка, якими забавляють дитину.

ПЕТРІВЧАНІ ПІСНІ (петрівочні) — пісні, які співалися в розпал літа (назва походить від свята Петра й Павла 12 липня). **ПИСАНКА** — розмальоване великоднє куряче або декоративне, зви-чайіно дерев'яне, яйце.

ПИСАНКАРСТВО — традиція у слов'янських народів розмальовувати яйця на Великдень.

ПІСНЯ — найпоширеніша форма народної і професійної вокальної музики, де поєднуються поетичні і музичні форми творчості. **ПІЧ** — споруда з цегли або каменю, призначена для опалення приміщення, випікання хліба, варіння страв, напоїв і т. ін. **ПЛАХТА** — давній український жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ, переважно з вовняної картатої тканини.

ПОЛИВА — особливий склоподібний сплав, яким покривають керамічні вироби.

ПОСТОЛИ (ходаки) — селянське взуття з цілого шматка товстої, по можливості м'якої коров'ячої або свинячої сиром'ятної шкіри без пришивної підошви, яке носили з онучами, прив'язуючи до них мотузки.

ПОРОШНИЦЯ (порохівниця) — металева, дерев'яна посудинка або шкіряна торбинка для зберігання й перенесення пороху. **ПОТІШКА** — жанр дитячого фольклору, основою функцією якого є утішити, розважити дитину, що плаче.

ПОХОВАННЯ — обряд проводів тіла померлого для поховання.

ПРИКАЗКА — образний, влучний, часто вживаний народний вислів. На відміну від прислів'я не має повчального характеру. **ПРИКМЕТА** — те, *що* характеризує кого-, що-небудь, відмітна ознака когось, чогось; особливість.

ПРИПОВІДКА — жартівливий, переважно віршований, вислів.

ПРИСЛІВ'Я — один із видів усної народної творчості; стислий, виразний, влучний образний вислів; прислів'я близькі до приказок, але характеризуються певною смисловою завершеністю, повчальністю, відносною самостійністю.

ПРОВОДИ — звичай поминати померлих на могилах упродовж і після великоднього тижня.

РЕМЕСЛО — дрібне виробництво готових виробів, основане на ручній техніці, без внутрівиробничого поділу праці.

РІД — форма спільності людей за первіснообщинного ладу, господарське і соціальне об'єднання кровних родичів; ряд поколінь, які походять від одного предка.

РІЗДВО — християнське свято народження Христа, що відзначається православною церквою 25 грудня за старим або 7 січня за новим стилем.

РОГАЧ — довгий дерев'яний держак з двома металевими заокругленими різками, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни і т. ін.

РОДИНА — група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом.
РОДОВІД — походження, послідовність, історія поколінь певного роду.
РОДОВЕ ДЕРЕВО — таблиця у вигляді дерева, що вказує на розгалуження роду, сім'ї; схеми родоводу.
РУБЕЛЬ — вузька дерев'яна дошка з ручкою і поперечними зарубками для качання білизни; довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном і притягують за кінці мотузкою, щоб утримати вантаж.
РУСАЛЬНІ ПІСНІ — співаються впродовж тижня після Клечальної неділі (Русальної неділі, Трійці).
РУШНИК — український традиційний текстильний виріб. Рушниками оздоблюють житла, вони є невід'ємною частиною народних обрядів. Розрізняють ткани і вишивані рушники.

СВАТИ (посланці, сватачі, говоруни) — посередники при сватанні.
СВИСТУНЦІ — дитячі іграшки, за допомогою яких утворюють свист (свисток), вирізають з деревини.
СВИТКА (свита) — старовинний український розстібний довгополий верхній одяг з рукавами; чоловічу свиту щили переважно з коричневого сукна, жіночу — з білого й оздоблювали її кольоровими шнурками, вишиванням тощо.
СВИЩИКИ — дитячі іграшки, за допомогою яких утворюють свист; виготовлені з глини у вигляді коників чи пташок.
СИМВОЛ — умовне позначення якогось предмета, поняття або явища.
СИНЯТКА — синя плахта.
СКОРОМОВКА — жанр усної народної творчості, жартівливий вислів, скомпонований із важких для швидкої вимови слів.
СКОТАРСТВО — галузь тваринництва; розведення великої рогатої худоби для одержання молока, яловичини, шкір.
СМАЖЕНИНА — м'ясна страва — смажене або запечене, переважно насичене, м'ясо; печеня.
СПАСА — 19 серпня за новим стилем є свято Преображення Господнього, або Спаса. В цей день у церкві святять груші, яблука, мед і обжинкові вінки або жмут колосся й пшениці. До Спаса, вважалось, яблук їсти не можна.
СПАС МЕДОВИЙ — святкується 14 серпня; в цей день пасічники не збирають соти. На Медового Спаса в церквах освячували мед, потім ним пригощали дітей; готували пироги та пшеничну кашу з медом.

ТИН — огорожа навколо хати, сплетена з лози, тонкого гілля, пліт.
ТОБІВКА — поширена на Гуцульщині шкіряна, прикрашена тисненням та мідними бляшками торбина, яку вішали через плече.
ТРАДИЦІЯ — досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління.

УЗВАР (звар, вар) — один із найпоширеніших традиційних напоїв українців, що готувався влітку зі свіжих ягід, а восени, взимку й навесні — з сушини. Робили його до різдвяної й хрещенської куті.

УТИ РАЧ — один з різновидів рушників.

Х

ХОЛОШНІ — зимові штани (переважно суконні).

ХРЕСТИНИ — комплекс обрядових дій, спрямованих на прилучення дитини до сім'ї, общини і християнського світу.

Ц

ЦУРКА — дерев'яний, до 30 см завдовжки, загострений і відполірований кілок, що застосовувався при в'язанні снопів під час жнив; сніп збіжжя жінка виймала, за допомогою цурки стягувала сніп перевеслом і підвертала петлею так, аби сніп не розв'язувався.

ЧЕПРАГА — металева орнаментована пряжка для шкіряного пояса, була поширена у XVIII — XIX ст. як деталь гуцульського вбрання. ЧЕРЕС — чоловічий шкіряний пояс для грошей та інших цінних речей; поширений у гірських районах Карпат. Череси були різних розмірів; пасок (на одну пряжку), малий ремінь (на дві пряжки) та великий ремінь (на шість пряжок).

Щ

ЩЕДРИВКИ — старовинна українська обрядова новорічна пісня, що виконується 31 грудня та 1 січня. Основний їх зміст — прославлення господаря, його сім'ї, побажання їм щастя, здоров'я, багатого врожаю.

Ю

ЮРІЯ (Юра) — давнє свято землеробного календаря, що відзначалося 23 квітня за старим або 6 травня за новим стилем. Юрія вважали заступником хліборобства і скотарства.

Я

ЯГІЛКИ — див. ВЕСНЯНКИ. Ягілки — галицька назва веснянок.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ МЕТОДИКИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДОЗНАВСТВА У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	4
§ 1. Витоки народної педагогіки	4
§ 2. Образ рідного слова в народному вихованні	8
§ 3. Принципи методики ознайомлення дітей з українським народознавством	15
Розділ II. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕТНОПЕДАГОГКИ	24
§ 1. Народознавчі ідеї XIX ст.	24
§ 2. Ідеї народного виховання у творчості українських письменників	27
§ 3. Етнопедагогіка XX ст.	36
Розділ III. ЗАВДАННЯ І ЗМІСТ ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ВИТОКАМИ НАРОДОЗНАВСТВА	43
§ 1. Завдання ознайомлення дітей з витоками народознавства	43
§ 2. Зміст ознайомлення дітей з українським народознавством	45
Розділ IV. МАЛІ ЖАНРИ УКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ	61
§ 1. Характеристика українського фольклору	61
§ 2. Колісанки і забавлянки у роботі з дітьми	68
§ 3. Скоромовки та лічилки у роботі з дітьми	78
Розділ V. УКРАЇНСЬКА КАЗКА У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	88
§ 1. Жанрові особливості українських народних казок	88
§ 2. Види українських казок	94
§ 3. Методика роботи з українською казкою в дошкільному закладі	99

Розділ VI. УКРАЇНСЬКІ ОБРЯДОВІ ПІСНІ	112
§ 1. Жанрова характеристика української народної пісні	112
§ 2. Пісні-веснянки	119
Розділ VII. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ СВЯТА ТА ОБРЯДИ	126
§ 1. Характеристика народних традицій, свят та обрядів	126
§ 2. Народні свята весняного циклу	129
§ 3. Народні свята літнього циклу	138
§ 4. Народні свята осінньо-зимового циклу	141
§ 5. Методика проведення свят і дозвілля	156
Розділ VIII. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ НАРОДНІ ІГРИ В ДОШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	165
§ 1. Характеристика народних ігор	165
§ 2. Методика використання народних ігор у роботі з дітьми	172
Розділ IX. МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З СИМВОЛАМИ УКРАЇНИ	182
§ 1. Ознайомлення дітей з державними символами України	182
§ 2. Українські національні обереги	192
§ 3. Хліб — усьому голова	202
§ 4. Без верби та калини нема України...	212
Розділ X. МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З РОДИННИМИ СТОСУНКАМИ ТА СІМЕЙНИМИ ТРАДИЦІЯМИ В УКРАЇНІ	228
§ 1. Ознайомлення дітей із сімейними стосунками	228
§ 2. Ознайомлення дітей з родиною, родоводом	235
§ 3. Сімейні традиції, обряди, свята, ознайомлення з ними дітей	245
Розділ XI. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З РІДНИМ КРАЄМ	254
§ 1. Краєзнавство та батьківщинознавство	254
§ 2. Методика ознайомлення дітей молодшого та середнього дошкільного віку з рідним краєм	257
§ 3. Ознайомлення дітей старшої групи з рідним краєм	266
§ 4. Ознайомлення дітей з рідним краєм на сьомому році життя	273
Розділ XII. НАРОДНІ ПРОМИСЛИ ТА РЕМЕСЛА УКРАЇНИ	281
§ 1. Українська вишивка	283
§ 2. Дерев'яні, металеві, шкіряні, керамічні та плетені вироби народних умільців	296
§ 3. Писанкарство	303
Розділ ХНІ. ЕЛЕМЕНТИ НАРОДНОЇ МАТЕМАТИКИ У ДОШКІЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ	318

Розділ XIV. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ	
З НАЦІОНАЛЬНИМ МИСТЕЦТВОМ	332
Розділ XV. ПОБУТ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	352
§ 1. Українська національна іграшка	352
§ 2. Український національний одяг	368
§ 3. Українська національна кухня	372
§ 4. Інтер'єр українського житла	378
Розділ XVI. НАРОДНА МЕТЕОРОЛОГІЯ ДІТЯМ	385
<i>Список рекомендованої літератури</i>	395
<i>Короткий тлумачний словник</i>	397

дхзждбхзд